

I

— Quloq sol, momosi, quloq sol. Qayerdandir odam ovozi kelyapti...
Sayrak adirda yonboshlab yotmish bobomiz, momomizga shunday dedilar.
Bobomiz og'izlarini angraygannamo ochdilar. O'ng quloqlarini yellar yelmish tarafga tutdilar.
Yellar, ovozlarni yorqin olib kelmadilar.
Bobomiz o'ng kaftlarini quloqlari sirtiga tutdilar. Yelpana qildilar. Nafas olmadilar. Bor vujudlarini berib quloq soldilar.
Bobomiz shunda-da bir nimani eshitmadilar. Chuqur tin oldilar.
Bobomiz oydinga tikildilar.
— Manovi yoqdan shekilli... — dedilar. — O'zi, vaqting xushmi, momosi? Eson-omon yuribsanni? To'rt muchaling butmi?..

1

Sovchilar qadami qizlik eshikka sharaf!
Sovchilar oqshom vaqti keldi.
Uy bekasi dasturxon yoydi. Xo'jasi mezbonlik qildi.
— Xush ko'rdik, xush ko'rdik, — dedi.
— Xushvaqt bo'l, qassob, xushvaqt bo'l, — dedi sovchilar. — Qani, ilohi omin, shu uyda katta-katta to'ylar bo'lsin, olloh-akbar!
— Olloh-akbar! Aytganingiz kelsin!
Palovdan keyin tarvuz so'yildi.
Sovchilar odatlari bo'yicha u yoq-bu yoqdan gapirishib o'tirdi.
Eson qassobni haminqadar eladi. Keyin, maqsadga o'tdi.
— Singlingning boshiga baxt qushi qo'nib turibdi, qassob, uchirib yubormasang bo'ldi, — dedi.
— Aslini bilmay, so'z demaslar, naslini bilmay, qiz bermaslar, — dedi qassob. — Kim ekan, u?

2

Qishloqda bir bo'zbola bo'ladi.

Bo'zbola yelkador, pishiq qomatlik bo'ladi. Kulcha yuzlarida chuqur-chuqur kuldirgichlari bo'ladi. Qo'y ko'zlik, siyrak qoshlik bo'ladi.

Bo'zbola qomatini g'oz tutadi. Joyida tik turadi. Qo'llarini ko'kragiga qovushtiradi yo beliga tiraydi. Bir nuqtaga tikiladi. Qayerga tikiladi, nimaga tikiladi?

Bilmaymiz, biz bilmaymiz.

Inchunin, o'zi-da bilmaydi.

Bo'zbolani ilk bor ko'ramiz.

Shunda, bu bola yo qattiq qayg'uda, yo bir nimani o'ylab o'yiga yetolmayapti, deymiz. Yurish-turishidan... kekkayadi, o'zidan o'zgani oyog'i bilan ko'rsatadi, deymiz. Shox-u butog'ing bormi, muncha kerilasan, deymiz.

U mizoji xush ko'rmish odamlar bilan salom-alik qiladi. Bordi-keldi qiladi. Chin dildan gapirishadi. Ochilib gurunglashadi.

Ko'ngliga o'tirmaydiganlar bilan salomlashgisida kelmaydi!

Oqibat, bo'zbola bizni nazarga ilmaydi, deymiz.

Oqibat, bo'zbolani birovimiz xush ko'ramiz, birovimiz noxush ko'ramiz.

U o'zini biz uchun dil-dildan oshno biladi.

Bizga sodiq mehr qo'yadi. Biz bilan hamisha xayrixoh, hamdard bo'ladi. Bir qorindan talashib chiqqanlardayin bo'lsam, deydi.

Aqalli, bir, bir yomonligimizni ko'rsa bo'ldi!

Bizdan qo'lini yuvib qo'ltiqqa uradi. Biz bilan salom-alik qilmaslik payida bo'ladi.

Bizdan qaytganini bizga-da, birovga-da aytmaydi.

Qoboq-tumshuq qiladi. Ichimdan top deb yuradi.

U odamovi!

U olislardan ko'z uzmaydi, kipriklarini-da pirpiratmaydi.

Biz u tikilmish tarafga qaraymiz. Zangori ufq. Shu! Aqalli bulutlar-da yo'q.

U bizni hayron qoldirib-qoldirib yashaydi!

Bir nimani so'rasak, ha yo yo'q deb qo'ya qoladi.

Qo'liga suv beramiz. Suvni go'yo birinchi ko'rayotganday tikiladi. O'zicha bosh irg'ab qo'ya qoladi.

Biz og'rinamiz. Minnatdorchilikni tilab olamiz.

«Sen ham odamga o'xshab biror nima de».

«Nima deyin?»

«Hech bo'lmasa, baraka toping, de».

Shunda u tizzalarini quchoqlaydi. Olis-olislarga— Bobotog' cho'qqilariga o'ychan-o'ychan termiladi. Bobotoqqa termulib-termulib aytadi:

«Chin gaplar ko'ngilda bo'ladi. Tilga chiqsa, yolg'on bo'ladi-qoladi».

U yolg'iz bir ashulachini ashulachi deb biladi. Bu ashulachini Yunus Rajabiy, deydi.

U Yunus Rajabiy ashula aytganda so'zlashuvchi yo yo'taluvchi odamni ko'rishga ko'zi bo'lmaydi.

U Yunus Rajabiy ashula aytganda iljayuvchi odamni otishga o'qi bo'lmaydi.

U Yunus Rajabiy ashularini bosh egib eshitadi, muztar bo'lib eshitadi.

U... qo'shiq aytadi!

Adirga o'tga boradi. O't o'rib-o'rib, tevarakka alanglaydi. Yolg'iz o'zi bo'ladi.

Keyin, o'tni bolish qiladi. Qo'llarini boshi ostiga chalishtiradi. Olis-olislarga — paxta xirmoni misol oppoq bulutlar, havolanmish chumchuqlar galasiga termulib-termulib... dimog'ida qo'shiq aytadi.

Bora-bora lablari-da qimirlaydi...

Sovchi ana shu bo'zboladan bo'ladi!

3

Eson qassob gapni cho'rt kesdi:

— Qoplonmi? Bo'lmaydi!

— Qassob, og'ir bo'l, somonday og'ir bo'l.

— Og'ir bo'lsam-bo'lmasam! Uningiz na salomni biladi, na alikni biladi!

— Qassob, ko'ngling bilan eshit — quloq aldaydi, aqling bilan ko'r — ko'z aldaydi.

— Uningiz odamga o'xshamaydi!

Shunda sovchilar o'z san'atlarini qo'lladi. Biri qo'yib biri, qassob otasi borasida hamd-u sanolar aytdi:

— Rahmatlik otasi ko'p yaxshi odam edi-da...

— Ko'p mard edi...

— Ko'p tanti edi...

— Esonboy otasiga tortmabdi...

— Noshukur bo'lmang. Esonboy otasiga quyib qo'yganday tortadi...

— Qani, qaniqayin?..

— Ana, anakayin. Musulmonchilik asta-asta-da...

Sovchilar gap oxirini ana shunday otadan qolmish ana shunday o'g'ilga olib kelib uladi.

Eson qassob oxir-oqibat yon berdi.

— Men bir nima deyolmayman, — dedi. — Og'ayni-jamoa bor, qiz boqqan yangasi bor. Yana bir kelinglar, maslahatlashib olaylik.

4

Kenja zurriyot bo'lmish qiz besh yasharligida ota-onadan sag'ir qoldi.

Akasi qo'lida qoldi.

Yanga bo'lmish qoboq-tushmug'iga qarab kun ko'rdi.

Yanga bo'lmish qoboq uydi...

Shunda... shunda, sag'ir nafas olmadi! Sag'ir ko'zlari pit-pir etdi. Sag'ir ko'zlari olma terdi.

Sag'ir hadahalab bordi. Jiyani beshigini qo'sh- qo'llab ushladi. Sag'ir jon-jahdi bilan beshik tebratdi.

«Beshik tebratsam, yangam qobog'i ochiladi, keyin, meni urishmaydi...»

Sag'ir ana shunday umidga bordi!

Sag'ir qorni ochdi. Sag'ir barmog'ini so'rdi. Ammo miq etmadi.

Yanga dasturxon yoydi. Sag'irni dasturxonga imladi.

Sag'ir dasturxon oldiga siljib keldi. Sag'ir barmog'ini so'rib, yangaga mo'ltiradi. Sag'ir barmog'ini so'rib, dasturxonga mo'ltiradi.

Keyin, og'zidagi barmog'ini dasturxonga uzatdi. Barmog'ini avval dasturxon burchiga tegizdi. Undan dasturxon o'rtasi sari ohista-ohista o'rmalatib bordi. Keyin, non chetiga tegizib turdi.

Sag'ir bir tishlamgina non sindirib oldi.

Sag'ir, yangaga qarab-qarab non tishladi, mo'ltirab-mo'ltirab non chaynadi.

Sag'ir, yangamga yaxshi ko'rinayin deya, o'ziday-o'ziday satillarda suv tashidi.

Chin, akasi-da, yangasi-da sag'irni o'z bolasidan kam ko'rmadi. Shunday bo'lsa-da,

sag'ir ushbu xonadonda jiyanlari bilan o'z orasida katta tafovut borligini ich-ichidan his etib-etib kun ko'rdi.

Sag'ir munis-da bo'ldi, g'amgin-da bo'ldi.

Sag'ir sertamiz bo'ldi.

Hayotda bo'lmish ilkis qiliqlar, iring gaplarni darhol ilg'ab oldi. Eng yomoni ko'ngliga oldi!
Sag'ir ziyrak bo'ldi.

Zarra boshidan hayotga kattalar ko'zi bilan qaradi.

Sag'ir ta'sirchan qiz bo'ldi.

Bari sag'irlik ishi bo'ldi!

Sag'ir bir qiz bo'ldi, bir qiz bo'ldi-ye!

Sarvqad bo'ldi!

Suluv yuzlarini oppoq desak, bizning haqimiz ketadi. Qorachadan kelgan desak, qizning haqi ketadi.

Bug'doyrang bo'ldi!

Barchin yuzli bo'ldi, saraton yulduzli bo'ldi, parishon zulfli bo'ldi.

O'rim-o'rim sochlari birovga, kimgadir birovga talpindi.

Bo'lmasa, shunchalar taqim urib-taqim urib to'lg'onarmidi?

Qop-qora xoli ingichka lablari burchida bo'lsa bo'lmasmidi? Iyagidagi chuqurchasi ichida bo'lsa bo'lmasmidi?

Kelib-kelib, o'ng yonog'i qoq uchida-da bo'ladimi!

5

Akasi xo'p binoyi gap aytdi.

Bunday qiz taqdirini og'ayni-jamoa jamligida hal etmoq ma'qul bo'ladi.

6

Sovchilar tag'in keldi.

Oradan ikki kun o'tdi.

Og'ayni-jamoalar birovi u dedi, birovi bu dedi.

Birovi arazlab ketdi.

Bari o'z gapini ma'qullatish payida bo'ldi.

Aka bo'lmish bariga birday bo'lib o'tira berdi.

Bo'lar gap qizda qoldi.

Yanga bo'lmish oshxonaga yo'l oldi.

7

Kenja jyaniga qatiq yalatib o'tirmish Oymomo yangasidan orlandi. O'ziga qaragan bo'ldi: yelkasiga sirg'anib tushmish iroqi ro'molini yopindi. Yuqoriga yig'ilib qolmish ko'ylagi barini tortdi, tizzalarini yopdi.

Jiyani qulochini ochdi, onasiga talpindi.

Onasi kenjasini bag'riga oldi.

Qaynsinglisiga tikildi-tikildi, miyig'ida kuldi-kuldi.

Keyin, qaynsinglisi ko'ngliga qo'l soldi:

— Sen nima deysan?

— Nimani nima deyman?

— Talmovsirama, biror nima de. Sovchi kepti.

— Kimga?

— Menga bo'larmidi, senga-da.

— Eb-ey, men sizga nima qildim? Boring-e!

Oymomo ters bo'ldi. Bilq-bilq qaynamish qozonga yuz berdi.

Kosov bilan o'choq kovladi.

Olov hur-hur yondi.

Kenja, onasi yoqasini tataladi.

— Ena, mamma! Mamma ber! — dedi.

Onasi o'g'liga emchak berdi.

— Uyalsang-uyalmasang, bu barimizning boshimizda bor savdo, — dedi yanga bo'lmish.— Biz ham sendayin uyaliq edik. Mana oqibati, jiyaning sho'rpillatib-sho'rpillatib emib o'tiribdi...

— Erga tegaman deb o'lib o'tirganim yo'q...

Yanga bo'lmish ketiga chalgayib-chalgayib kuldi. Ko'kragi kenjasi og'zidan chiqib ketdi.

— Men seni o'lib o'tiribdi, deb o'ylabman, — dedi. — Menga qara, bugun, bugun bo'lmasa ertaga baribir kelin bo'lasan...

Kenja, mimit qo'llarini cho'za berdi-cho'za berdi. Onasi ko'kragini tag'in og'ziga soldi.

— Joyi chiqib turibdi, xo'p deya ber. Qoplon ikki yelkasiga uy tiksa bo'ladigan yigit.

— Men undaychikin odamni bilmayman...

— Endi bilasan-da. Aytganimdan qolma. Chiroying borida chinoringni top!

Oymomo cho'qqa tikilmish ko'yi o'tira berdi.

Cho'g' Oymomo yuzlaridan, Oymomo yuzlari cho'g'dan qolishmadi.

Yanga bo'lmish kenjasini Oymomoga berdi.

— Bo'ldi, sukut alomati rizo, — dedi.

8

Yanga bo'lmish og'ayni-jamoa qoshiga bordi. Oymomo sukutini aytdi.

Sovchilar dasturxonga o'ralmish nonni o'rtaga qo'ydi.

Qalin aytish boshlandi.

— Xo'-o'sh...

— Elga qarab ayting-da.

— Xo'-o'p...

— Bo'ldi-e, hech kim qiz uzatib boyigan emas.

— O'nta qo'y... shularga rozimisizlar?

— Qani, ilohi omin, ikki yosh qo'sha qarisin, olloh-akbar!

Yangasi qiz onasi o'rnida fotiha o'qidi.

Non sindirildi.

Sovchilar ohorli belqars o'rab ketdi.

9

Kuyov tarafdin fotiha to'y keldi.

Fotiha to'yida qo'y, zig'ir moy, guruch, mayiz... bo'ldi.

Kelin-kuyovlik davri boshlandi.

Kuyov, kelin qarindosh-urug'lari oldidan yerga qarab o'tdi. Ko'zlariga tik qaramadi.

Davralarda yuzma-yuz o'tirmadi.

10

Oy o'tdi.

Kelinnikiga ko'rpa-to'shak matolari bilan paxta keldi...

Bu, to'qqiz deb ataladi.

11

Bir oqshom kuyovto'ra kelin akasi bir yoqqa safarlab ketdi, deya eshitdi.
Oshnalari bilan qayliqlab bordi.
Oshnalar ohista-ohista deraza chertdi.
Derazadan yanga bo'lmish qaradi.
— Kuyov qaylig'i bilan ko'rishsam deydi... — dedi oshnalari.
Yanga bo'lmish yo'l bermadi.
— Ko'rishgisi kelsa to'y qilsin, — dedi.

12

To'y bozor oqshomi bo'ldi.
To'yga ayta-ayt bo'ldi.
Qizlar kelin tarafga aytdi, bo'zbolalar kuyov tarafga aytdi.
Qizlar kelinnikiga bordi, bo'zbolalar kuyovnikiga bordi.
Kuyovnikida necha-necha qo'ylar boshi ketdi.
Necha-kecha ko'zalar bo'shab qoldi.
Sozlar, xonish havoda havolanib-havolanib turdi.
To'yxona to'la to'ylovchi bo'ldi.
Ko'chada bolalar shovqin soldi:
— Toboq keldi, kelinnikidan toboq keldi!
Darvozadan yelkalari, boshlarida dasturxon ko'tarmish ayollar paydo bo'ldi. Ayollar kelinnikidan o'nta toboq olib keldi.
Toboqlar birida palov, birida qovurma go'sht, birida qaynatilgan tuxum, yana birida shirguruch... bo'ldi.
Toboqlar davralarga qo'yildi.
To'ylovchilar ko'ngillari tortmish taomdan yedi.
Bo'sh toboqlar yig'ib olindi.
Jo'raboshi davraga katta ro'mol yoyib aytdi:
— Kuyovto'ra kelib qarab tursin, kim qanday sovg'a tashlaydi!
To'ylovchilar atagan sovg'a-salomlarini ro'molga tashladi. Birov bir kiyimlik atlas tashladi, birov shoyi tashladi.
Ro'mol deyarli to'ldi.
Duo ezgu bo'ldi:
— To'yniki to'yda qaytsin, olloh-u akbar!

13

Kuyov jo'ralar kelinnikiga yo'l oldi.
O'zlariga ajratilmish uyga qo'ndi.

14

Kelin hovli o'ng yuzidagi uyda bo'ldi.
Qizaloqlar derazama-deraza mo'raladi, kelinni tomosha qildi.
Ichkarida qizlar g'uj bo'ldi. Biri havas bilan, biri achinish bilan kelinga boqdi.
Kelin ixtiyori qizlarda bo'ldi.
Bir qiz barmoqlarini tupuklab-tupuklab ho'lladi. Qiz kelin zulflarini bot-bot buradi. Zulflar gajakdan-gajak bo'ldi.

Bir qiz to'ntariqlik piyola ketiga o'sma ezdi. Qiz kelin qoshlariga o'sma qo'ydi. Kelin nigohlari kigiz gulida bo'ldi.

15

Shu vaqt besh-olti odam kelinli uy dahliziga keldi.

Ichki eshik qiya ochib qo'yildi.

Xayrulla domla kelindan vakil so'radi:

— Sizkim Oymomo Abdiboy qizi, o'zingizni Qoplonboy Qurbonboy o'g'liga bag'ishlamoq vakolatini akangiz Esonqul o'g'liga topshirdingizmi?

Sukunat.

Kelin miq etmadi.

— Aytma, aytma, — shivirladi qizlar.

Eshik ketida turmush kuyov jo'ralar qizlarga pul uzatdi.

Qizlar pulni bo'lib-bo'lib oldi.

Kelin hamon jim bo'ldi.

Kuyov jo'ralar tag'in pul uzatdi.

— Bo'ldimi? Endi aytsin! — dedilar.

— Ay, Xolbuvi, sen hadeb shivirlay berma!

— Shivirlayman! Nima, darrov ha, deya beradimi?

— Ha, deyish osonmi!

— Yegani non emas!

Xayrulla domla qayta vakil so'radi.

Tag'in javob bo'lmadi.

Kuyov jo'ralar biri qo'yib-biri aytdi

— Oymomo, tong otguncha o'tira beramizmi?

— Oymomo, dugonalarining gapiga kirma, ular senga g'ayirlik qilayapti!

— Ay, Norgul, shu buzmakorliging bo'lsa senga birov ham qaramaydi!

— Uyoqda kuyovto'ra intiq bo'lib qoldi!

Qizlar-da bo'sh kelmadi:

— Intiq bo'lsa bo'lar!

— Qirqiga chidagan kuyov, qirq biriga-da chidar!

— Bir tong otsa otibdi-da, hali yanagi tonglar bor!

Xayrulla domla oxirgi bor — uchinchi bor vakil so'radi.

Shunda-da javob bo'lmadi.

Uchdan keyin puch bo'ldi.

Domla tashqari ravona bo'ldi.

— Kelin xohlamayapti, nikohni qoldiramiz, — dedi.

Shunda, oq parda ichidan:

— Ha... — demish zaif ovoz keldi.

Ovozni barcha eshitdi.

Kuyov jo'ralar keta-keta:

— Tag'in xiyol hayallaganingda kuyovsiz qolib eding! — dedi.

Kulgi bo'ldi.

16

Bo'lak uyda o'tirmish bo'lak domla oldiga keldilar.

Birov kelindan so'rab keldi.

Kelin vakilini akasiga berdi.

Kelin akasi domla qoshiga cho'k tushdi.

Kuyov keldi. Qaynog'asi hurmati uchun yuziga belbog' tutdi. Yerga qarab o'tirdi.

Dasturxonda bir chinni kosa suv bilan ikkita tandir non bo'ldi.

Domla bolish uzra kitob ochdi. Qiroatli-qiroatli xutba o'qidi. Xush talqin-xush talqin xutba o'qidi:

— Alhamd-u lillahil-lazi ja'alan. Nikoha fasilam baynal halali valharom kama qolallohu: fankixu ma taba lakum minan-nisai. Va qola Rasulullohi, an-nikah-u sunnati av faman rog'iba an sunnati falaysa minni. An-nikohi rog'ibun val mankuhatu marg'ubatun val mahr-u a'lo ma tarozayo. aqulu qovli haza va astag'firullohal g'offaro li va lakum. (Halol bilan harom o'rtasida nikohni bino etgan Ollohi taologa hamd-u sanolar bo'lsin. Qur'onda Olloh deydi: o'zingizga yoqqan ayollardan nikohlab olinglar. Payg'ambarimiz hadislarida demishlar: oila qurish mening sunnatim. Kim undan yuz o'g'irsa, u mendan emas. Kuyov yaxshi ko'ruvchi, kelin yaxshi ko'rilgan, o'rtalaridagi mahr roziliklariga binoandir. Shu so'zimni aytib, o'zim va sizlar uchun Ollohdan kechirim so'rayman.)

Domla kelin akasidan vakil so'radi:

— Sizkim, Esonboy Abdiboy o'g'li, singlingiz Oymomo Abdiboy qizini Qoplonboy Qurbonboy o'g'liga shar'iy xotinlikka berdingizmi?

— Ha, berdim, — dedi aka.

Domla, endi kuyovdan so'radi:

— Sizkim, Qoplanboy Qurbonboy o'g'li, Oymomo Abdiboy qizini o'zingizga shar'iy xotinlikka qabul qildingizmi?

— Qabul qildim.

Domla suvdan bir ho'pladi.

Kuyov-da bir ho'pladi.

Nikoh suvidan kuyov jo'ralar-da ho'pladi.

Domla kuyovlik burchlarini aytdi:

— Olti oy tashlab ketmaslik, achchiq shapaloq urmaslik, yalang oyoq qo'ymaslik, halol yurish-turish... Shu shartlarni qabul qildingizmi?

— Ha, — deya bosh irg'adi kuyov.

— Ha, kifoya emas. Qabul qildim, deb ayting.

— Qabul qildim.

— Barakallo.

17

Nikoh o'qilish mobaynida onasi kuyov yelkasiga beqasam chopon yopdi. Beqasam yelkasidan igna bilan ip o'tkazib-ip o'tkazib oldi.

Bu, kuyov-qayliq hamisha birikib yursin, ajralib ketmasin, degani bo'ldi.

Ip uchlarini tugmadi.

Kelin-kuyov taqdir-peshonasi tugilmasin, deya shunday qildi.

Hamisha bug'doyday serob bo'lsin, bola-chaqali bo'lsin deya, kuyov boshi uzra bir hovuch bug'doy sepdi.

18

Kuyov oshnalari bilan chimildiqqa yo'l oldi.

Oyog'ida baland poshnali g'archillama etik bo'ldi. Yelkasida beqasam, belida shoyi belbog' bo'ldi. Boshida qo'qoncha do'ppi bo'ldi.

Chimildiqli uy to'la ayol bo'ldi.
Kuyov ayollar orasidan yurdi. Chimildiqda tik turdi.
Kuyov yolg'iz turmasin deya, oshnalaridan birovi yonida yo'ldosh bo'ldi.

19

Kelin poyandozni bir-bir bosib keldi.
Yuzlarida oppoq harir bo'ldi. Boshida ipak ro'mol bo'ldi.
Egnida beqasam kamzul, atlas ko'ylak bo'ldi. Oyoqlarida kavush bo'ldi.
Kelin peshonasida tillaqosh bo'ldi.
Tillaqosh jimjimador ko'zlari yorug'da yalt-yalt etdi.
Quloqlarida zirak bo'ldi. Ko'kraklarida sakkiz kumush nishonli zebigardon bo'ldi.
Zebigardon feruzalari tovlandi, bodomlari tovlandi.
To'yxonani kiyik o't bilan olqor isi oldi.
Olqor bilan kiyik o't qizlar qulog'ida bo'ldi, ko'kraklarida bo'ldi.
Qizlar kelinga bo'lishdi, bo'zbolalar kuyovga bo'lishdi:
— Ko'zingga qara, ko'zingga qara! — deyishdi.
Emishki, yo kuyov, yo kelin birinchi bo'lib birovi oyog'ini bossa, ana shu ro'zg'orda umr bo'yi o'ktam bo'ladi!
Kelin, kuyov oyog'idan ko'z uzmadi. Chapiga qarab yurdi. Chap oyog'i bilan kuyov oyog'ini bosmoqchi bo'ldi.
Kuyov epchillik bilan o'ng oyog'ini tortib oldi.
Kelin oyog'i ko'rpachani bosib oldi.
Kuyov chaqqonlik qilib, kelin oyog'ini bosdi.
Bo'zbolalar g'olibona qah-qah urdi:
— Kuyov bosdi, kuyov o'ktam! — dedi.

20

Kelin-kuyov yonma-yon turdi.
Bo'zbolalar kelin-kuyov poyida davra qurdi. Qizlarga hazil-mutoyiba gaplar otdi.
Ko'ngillar ko'ngillarni izladi, ko'zlar ko'zlarni izladi.
Ko'zlar xushtor-xushtor boqdi, g'amzali-g'amzali boqdi.
Ko'zlar o'ynadi, ko'zlar chorladi.
Ko'ngillar entikdi, ko'ngillar orziqdi.
Qaysidir ko'ngil oshiq bo'ldi, qaysidir ko'ngil ma'shuq bo'ldi.
Qaysidir ko'ngilda ko'hna dard qaytalandi.
Qaysidir ko'ngilda dard shu lahzadan boshlandi!

21

Peshonalarda manglaydo'zilar yal-yal bo'ldi.
Solinchaklarda bodomnusxa kumush gajaklar, oynador baldoqlar halqa-halqa bo'ldi.
Ko'kraklarda tumorlar, nozigardonlar, uch qatorli shokilalar, to'rt qator shokilalar, to'rt qator-u besh nishonli marjonlar shoda-shoda bo'ldi.
Boshlarda ottuyoq ro'mol, sholro'mol, balxiro'mol, qulmiro'mol, shotutro'mol, simro'mol, harir ro'mollar havolandi.
Bodomcha, iroqi do'ppilar, chorgul, baxmaltepa do'ppilar g'uj-g'uj bo'ldi.
Elimiz kamalakni matoga ko'chirdi. Oti atlas bo'ldi.
Ana, atlas onalarimiz, opa-singillarimiz, qizlarimiz egnida tovlandi.

Atlasda o'ziga loyiq rangi bo'ldi, rangiga loyiq nomi bo'ldi: Sakkiztepkillik, Marg'ilon xonatlasi, Samarqand oqshomi, Marg'ilon mash'ali, Farg'ona yo'llari, Layli, Guli, Shirin, Mahliqo, Shotikapak, Shodiqara, Qo'chqorshohi, Tiri kamon, Oltin kalit...

Bir yil to'rt fasl bo'ldi. Fasllar ranglarga mo'l bo'ldi: bahor — gulzor, yoz — oftob, kuz — munis, qish — marmar...

Elimiz fasllarni matoga ko'chirdi: Hamisha bahor, Bog'-u bo'ston, Rayhon, Gul va Navro'z, Gulnamozshom, Bargikaram...

Atlas — elimiz tarixi. Atlasda elimiz kechirmish hayitlari bor, fojialari bor.

Atlas — qo'shiq, elimizning azaliy ham so'ngsiz qo'shig'i!

22

It g'irillatar,
Kampir o'ldi,
Soch siypatar,
Qo'l ushlatar bo'ldi.

23

Oyna ko'rsatar baridan-da zavqli bo'ldi, baridan-da gashtli bo'ldi!

Kayvoni ayol kelin-kuyovga oyna tutdi.

Kelin-kuyov yuzlarini oynadan olib qochdi. Kelin qarasa kuyov qaramadi, kuyov qarasa, kelin qaramadi!

Kayvoni ayol kelin-kuyov boshini yonma-yon ushladi. Yuzlarini oynaga qaratib turdi.

Bir-birlari bilan aytishmaganlariga-da qo'ymadi!

Kuyov kelin aksi bilan, kelin kuyov aksi bilan pichirlashib aytishdi:

— Bizni voyaga yetkazmish ota-onamizga ming bor qulluqlar bo'lsin.

— Akamiz bilan yangamizga undan-da ko'p.

— Bir-birimizga o'la-o'lgunimizcha sodiq bo'laylik.

— Undan keyin-da shunday bo'laylik.

— O'g'il-qizlarimiz...

— Bir etak bo'lsin!

24

Chimildiq tushdi.

Kuyov-qayliq chimildiq ichida qoldi.

Ikkita momo chimildiq sirtida qoldi.

Momolar urchuq yigira-yigira, o'z kechmish- laridan gapirdi, qayliq bo'lmish davrlardan gapirdi.

Momolar mijja qoqmadi. Kuyov-qayliqni qo'riqlab o'tirdi.

Chimildiqda o'tirmish kuyov qaylig'i qoshiga bordi.

Qayliq bir chimildiqqa qaradi, bir kuyovga qaradi. Bu qarashda mana bunday dedi:

«Xolisroq o'tirsin, momolardan uyatdir».

Kuyov qaylig'iga o'pka-gina bilan tikildi. Bu tikilish mana bunday dedi:

«Ha, deyish shunchalar mushkulmi? Oshnolarim sarg'ayib somon bo'ldi».

Qayliq miyig'ida tabassum balqidi.

«Darrov ha, desak kelin o'lib turgan ekan, deydilar».

«Chin, men darrov ha, debman. Miq etmay o'tira bersam bo'lardi».

«Indamay tura berish kuyovlar emas, kelinlar rasmi. Aslida, birinchi so'rov-da ha,

degimiz bor...»

Momolar chimildiqda kechmish jimjitlikdan alag'da bo'ldi. Birovi ohista chimildiq burchini turdi. Birovi tirsaklab yotdi. Chimildiq ostidan bir ko'zlab mo'raladi.

— Eb-ey, oralaring muncha olis? — dedi. — Yo, bizdan nam tortayapsizlarmi? Nam tortmanglar, bizda qayliq bo'lib edik...

Momolar chimildiqni yopdi.

Ana shunda, chimildiqdan qiqir-qiqir kulgi keldi...

Momolar og'izlarini ushlab kuldi, bir-birlarini turtib kuldi, bir-birlarini o'ymichlab kuldi...

— Hayriyat-a... — dedi.

Tong tagi oqardi.

Kuyov chimildiqni tark etdi.

25

Qorong'i tushdi.

Odam odamni tanimay qoldi.

Kuyov oshnalari bilan qayliqlab keldi.

Chimildiqli uyda davra qurdi.

Oshnalar zig'ir moyli palov yeb ketdi.

Kuyov yolg'iz qoldi.

Shunda, qayliq kirib keldi.

Qayliq deraza pardalarini tekisladi. Tokchadagi shamni yoqdi. Chiroqni o'chirdi. Sham bilan chimildiqqa kirdi.

Kuyov-da sham izidan kirdi. Lo'la bolishga yonboshladi. Shamga tikildi.

Qayliq ro'moli ko'ksiga tusha berdi-tusha berdi. Shunda qayliq ro'molini yelkasiga qayirib tashladi.

Qayliq-da to'lg'ona-to'lg'ona yonmish shamga termuldi...

26

«...Tog'lar kulrang, qirlar kulrang bo'ldi. Archalar ko'm-ko'k bo'ldi. Adirlar o'rkach-o'rkach bo'ldi. Tavatoshlar ulkan-ulkan bo'ldi. Yong'oqlar azim-azim bo'ldi.

Bir qiz yelkasida ko'za, buloqqa keldi. Ko'zasini yerga qo'ydi. Buloq suvlarida yuzini yuvdi.

Shunda, suv ostida turmish bir otliqqa ko'zi tushdi.

Qiz ro'moli bilan yuzini yashirdi, qiz hayolandi.

— Ko'zlaringni yashirma, Oymomo, — dedi otliq.

— Keting, odamlar ko'radi, keting, — dedi qiz.

— Buloq suvlaridan ichayin deb keldim.

Bo'zbola otdan tushdi. Bir qo'lida jilov bo'ldi.

Hovuchlab-hovuchlab buloq suvi ichdi. Bir hovuchini qizga sepdi.

Ot hurkdi, ketiga tis bo'ldi.

Qiz betlarini artdi.

— Ichgan bo'lsangiz, endi keting.

— Ko'zlaringni bir ko'rayin deb keldim.

— Ko'rishga mening ko'zlarimdan o'zga-da ko'zlar ko'pdir.

— Yo'q, har bandaning o'z ko'radigan ko'zlari bo'ladi. Sening ko'zlaring — meniki.

Kelma, desang, mayli, kelmayman.

— Ko'zlarni deb kelmasangiz-da, buloq suvi ichgani keling...».

27

Kuyov-qayliq o'z xayollarini bir-birlaridan yashirdi. Ayni vaqtda bir-birlari nimalarni xayol surayapti, shuni bilmoqchi bo'ldi.

— Gapir, — dedi kuyov.

— O'zi gapirsin, — dedi qayliq.

— Sen gapir.

— O'zi gapirsin-da.

— Nimani gapirayin?

— O'zimizning oqshomlardan gapirsin, qirdagi bug'doy o'rimidan gapirsin...

— Sen gapir, qirdan qaytib, zardolilar ostida oyoq ilganimizni, men senga zardoli terib berganimni.

— O'zi gapirsin, qo'llari zardoli shoxlarida bo'lsa-da, ko'zlari menda ekanini.

— Sen gapir, shamolda ro'moling uchib ketgani, men ushlab kelganimni.

— O'zi gapirsin, ro'molga uzatgan bilagimdan mahkam ushlaganini, yig'layman desam-da, qo'yib yubormaganini.

Sukunat, toshday sukunat.

Kuyov-qayliq xayolan ko'rdi: zardolilar ostiga tap-tap tushdi. Ko'rshapalaklar pir-pir uchdi.

Kuyov-qayliq xayolan eshitdi: yoz chigirtkalari chir-chir etdi. Boyo'g'li uzib-uzib ovoz berdi.

— Yo'q, sen gapir, qo'llaringni ushlaganimni uyalmay-netmay yangangga aytganingni.

— O'zi gapirsin, aytdim, deya aldasam-da, yangamdan qochib yurganini.

— Aytmaganing chinmi?

— Chin.

— Men yangangga ro'para bo'lolmabman, yuzlariga qanday qarayman, deb.

— Bilsa, haliyam aytganim yo'q.

Kuyov zavqlandi. Shiftga tikilib, sukutga ketdi.

Jimjitlik qayliq ko'ngliga tahlika soldi. Qayliq xayoli bir yoqlarga ketdi.

— Nimalarni o'ylayapti? — dedi.

— O'zimizning oqshomlarni.

— Zubaydani-chi?

Qayliq kuyovni jon joyidan ushladi.

Kuyov xayoli uchdi-ketdi.

— Sen unday o'ylarga borma, — dedi kuyov. — Chin, qaraganim chin. Men senga aytsam, qaraydigan vaqtlar edi-da. Kimga qaragan bo'lsam, seni deb qarab edim. Chin, Zubaydaga qaradim. Yo'q, u sen emas bo'ldi. Bolxinga qaradim. U-da sen emas bo'ldi. Tag'in birovga qaradim. U-da sen emas bo'ldi. Tag'in birovga qaradim. U, sen o'zing bo'lding...

— Shu chinimi?

— Chinim.

Qayliq iyib ketdi. Qayliq dildorlik berdi, qayliq dilbarlik berdi...

— Unda... men sizga... tan berdim!

28

Kuyov-qayliqlar tongi tez otadi!

Qayliq kuyov quchog'idan qo'zg'oldi. Kuyov uzatmish bebosh qo'llarni rad etib tashladi.

— Bo'ldi! — dedi. — Beboshlik qila berdi-qila berdi, tonglar boshiga-da yetdi...

Kuyov-qayliq dahlizda bir-birlari boshidan suv quydi. Gunohlardan forig' bo'ldi. Kuyov belqars o'ray-o'ray eshik sari yurdi. Eshik baldog'ini ushladi. Serrayib qoldi. Yelkasi osha chimildiqqa qaradi.

Qayliq ro'moli uchini g'ijimlab o'ynadi. Barmoqlariga tikildi.

— Endi kelmasin, yomon ekan, — dedi qayliq.

Kuyov ko'ngli tongday yorishdi. Bordi-yu, qayliq bo'lmish qachon kelasiz, deganida kuyov og'rinar edi.

Kuyov katta ko'cha bo'ylab yurdi.

Kuyov ko'zlariga jamiki olam oppoq bo'lib ko'rindi.

Poyidagi yo'l oppoq choyshabday oppoq. Uylar, devorlar, daraxtlar-da oppoq. Qushlar-da oppoq, choyshabdayin oppoq. Ko'cha yoqalab oqmish suv-da oppoq. Suv jildirashi-da oppoq, choyshabdayin oppoq.

Tong yetildi.

Yulduzlar so'ndi-so'ndi, Zuhro yolg'iz qoldi.

Kuyov quchoq ochdi — tongni bag'riga bosdi.

Tong bepoyon osmoni, qorga belanmish tog'lari bilan, parishon adirlari, sarvqomat teraklari bilan kuyov qo'yniga kirdi.

Kuyov kaft ochdi. Havoda to'zg'imish tong sochlarini — tong yellarini siladi.

Kuyov tongni o'pib-o'pib oldi!

Ariq yoqalab chopdi.

Balx tut tanasini quchoqladi. Balx tut shoxchalarini — sochlarini siladi, sochlarini taradi. Tag'in chopib ketdi.

Ro'parasidan odam keldi.

Kuyov odamzotni ilk bor ko'rmish misol tikildi.

Bu odam itidan-da yomon ko'rmish Ismat ovchi bo'ldi.

Ushbu damda Ismat ovchi-da binoyiday odam bo'ldi.

Olamda yomon yo'q, barcha-barcha yaxshi bo'ldi.

Kuyov umrida birinchi bor Ismat ovchiga salom berdi.

Hamishagiday salom umidlanmay o'tmish Ismat ovchi xiyol o'tib oyoq ildi. Hayron bo'lib alik oldi. Ketga qaradi-qaradi.

— Tarvuzing yorilibdi-da... — deya manqalandi.

Bir ayol kela berdi.

Kuyov joyida qoldi. Qadam bosarini-da bilmadi, bosmasini-da bilmadi. Yuzlari lov-lov yondi.

Ayol kelayapti...

Endi, ayol zoti ko'ziga qaysi yuz bilan ko'rinadi? Ko'rinsa, ayol zoti yuziga qaysi ko'z bilan qaraydi?

Kuyov ayoldan yo'lini chap soldi.

29

Qurbon hayit bo'ldi.

Ahli mo'minlar qurbonlik qildi. Jonliq so'yib qon chiqardi.

Qo'li kalta mo'minlar qassobdan go'sht oldi.

Ahli mo'minlar hayitlik kiydi. Bisotida borlar ohorli kiyim kiydi. Bisotida yo'qlar ko'hna bo'lsada, ozoda kiyim kiydi.

Ahli mo'minlar orolandi. Yuzlariga xushbo'y-xushbo'y moylar surtdi. Qoshlariga o'sma tortdi. Ko'zlariga surma surdi. Qo'llariga xino qo'ydi. Ko'kraklariga olqor taqdi.

Mo'minlar bir-birlari uyiga hayitlab bordi.

— Hayitingiz qulluq bo'lsin! — deya muborakbod etdi.
Kuyov qaylig'iga hayitlik yubordi, qayliq kuyoviga hayitlik yubordi.
Qoplon kuyov tarafdin bir farangi ro'mol, bir juft kavush, uzuk hamda turli-tuman qand-qurs keldi.
Oymomo qayliq tarafdin ko'ylak, jelak, belqars hamda qo'lro'mol hayitlik keldi.
Bari qayliq qo'ldin bo'ldi.
Buni ro'molcha qoq belida qip-qizil cho'g'dayin tovlanmish atirguldin bildik.
Atirgul qayliq kuyovga ro'molcha emas, ko'ngil yubormish ramzi bo'ldi.
Kuyov ro'molchani yuzlariga bosib-bosib hidladi.
Ro'molchadin... ro'molchadin qaylig'i havosini oldi.
Ro'molchani ko'zlariga surtib o'pdi, peshonasiga surtib o'pdi, lablariga surtib o'pdi.
O'pdi-o'pdi, to'rt buklab qo'yniga tiqdi.

30

Hayitda ulkan hovuz bo'yida jiynoq bo'ldi.
Jiynoqda nisholda, no'xat sotdi, holva, pista sotdi.
Bolalar loyshuvillak chaldi, sibziq chaldi.
Qizlar katta tut ostida g'uj bo'ldi.
Sardor qiz jikkak bolaga bir o'ram arqon berdi.
Bola yalang oyoq bo'ldi. Beliga arqon o'radi. Yo'g'on tutga tirmashib chiqdi.
— Qaysi shoxga tashlayin? — so'radi bola.
— Huv anavi bukri shoxga! — dedi sardor qiz.
Bola ana shu shoxga chiqib bordi. Belidagi arqonni shoxga tashladi. Arqon uchlari yerga borib tegdi.
Shox bilan yer oralig'i yigirma qulochcha bo'ldi.
Bola shu arqondan yerga osilib tushdi.
Yerda kaftini qoshiga qo'yib qaramish qizlar ichini tortdi.
Sardor qiz bolani bir mushtladi.
— O'l-a, yuragimni yording-ku! — dedi.
Bola yer sapchidi, hirlinglab kuldi.
— Urmang, bo'lmasa Nurali akamga aytaman!— dedi.
— Nuraling kim?
— Sizni achchiq zardoli ostida quchoqlab o'padigan Nurali!
— O'chir-e, ko'rgiliging ko'p bo'lgur!
Qizlar gurr kuldi!
Sardor qiz arqon uclarini tugdi.
Halinchakka bir qiz o'tirdi.
Sardor qizni uyoqdan-buyoqqa olib borib-olib keldi. Keyin zarb bilan qo'yib yubordi.
Qiz halinchak uchishiga qarab goh o'tirdi, goh turdi.
Qiz yellandi, qiz sollandi! Qiz sur'atini oshirgan sayin oshirdi!
Tevarak tomlarda holva yeb o'tirmish hayitlovchilar halinchak tomosha etdi.
Shunda, Oymomo halinchakladi.
O'ziga qaradi. Ottuyoq ro'molini bo'yniga o'radi.
Sollanib-sollanib bir uchdi-bir uchdi-e! Gir aylanib ketayin dedi!
Halinchak quyidan yuqoriladi.
Oymomo o'tirib oldi.
Halinchak o'ng tarafga ko'tarilib bordi. Joyida muallaq qoldi. Keyin, birdan quyiladi.
Oymomom oyog'ida tik turdi.

Halinchak Oymomo vazni zarbida shiddat bilan quyiladi. Quyidan chap tarafga yuqoriladi.

Halinchak bir chap sayin-bir o'ng sayin yuqorilab-yuqorilab turdi.

Hayitlovchilar bosh kiyimlarini ushlab halinchak qaradi.

Shunday bo'lsa-da, do'ppisi tushib ketuvchilar-da bo'ldi, ro'moli uchib ketuvchilar-da bo'ldi.

Oplon yuragini hovuchladi.

— Yo, pirim-e, yo, pirim-e, — deya pichirladi.

Og'zidagi holva og'zida qoldi, bo'g'zidagi holva bo'g'zida qoldi.

Halinchak ohistaladi.

Oymomom o'zini yerga tashladi. Zarb bilan chopqillab bordi. Bir qizni quchoqlab oldi.

Ana shunda Oplon yelkasidan nafas oldi. Bo'g'zidagi holvani yutdi, og'zidagi holvani chaynadi.

31

Kechasi qayliq o'yinida bo'ldi.

Qayliqdan qoyilligini yashirmadi.

— Yuragingga balli-e! — dedi. — Aeroplundayin uchding-a! Senga qarab, mening boshim aylanib ketdi!

— Uchib qolayin, bir-ikki oydan keyin uchish qayoqda...

— Nimaga unday deysan?

Qayliq javob o'rnida kuyov qo'lini ushladi, barmoqlarini tortqiladi.

Kuyov darhol anglab oldi.

— Ha-a-a... — deya kulimsidi.

Qaylig'i yuzini bag'riga bosdi. Sochlarini siladi. Dilnavozlik qildi...

— Otini nima qo'yamiz? — dedi.

— Barchinoy.

— Sen hali...

— Qiz yaxshi-da. Menga yordamchi bo'ladi.

— Yo'q, o'g'il bo'lsin. Otini-da o'ylab qo'yibman: Xushvaqt!

— Keyin?

— Keyin, Xushvaqtni katta qilamiz. Uylantiramiz-joylantiramiz, nevara-chevara ko'ramiz.

Men bova bo'laman, sen momo bo'lasan.

Qayliq zavqlanib-zavqlanib kuldi.

— Men bu kishini bovasi deb chaqiraman.

— Men seni momosi deb chaqiraman.

— Bovasi!

— Momosi!

Kuyov-qayliq Xushvaqt yo'lida entika-entika tongni oqladi.

32

Tandir to'la nonlar yopildi.

Kelin bisotlari, yuk-yoplari otlarga ortildi.

Oy to'yxona uzra havolandi.

Supa oldida saman ot bel bo'ldi.

O'ng yoq hamsoya saman jilovini ushlab turdi.

Yanga bo'lmish kelin oyog'idan olib yubordi.

Kelin otlandi.

Kelin bilan bir begunoh bola mingashib boradi.

Bu sharaf xiyla talash bo'ldi.

Og'ayni-jamoadan besh-olti bola:

— Xolam bilan men mingashaman, opam bilan men mingashaman! — deya turib oldi.

Kelinga to'ng'ich jiyanni mingashdi. O'zga bolalar yig'lab qoldi.

Og'ayni-jamoa hovli yuziga chiqdi. Yoppasiga oq fotiha berdi.

Kelin o'ng taraf hamsoyasi ot yetakladi.

Yon qo'shnim — jon qo'shnim bo'ldi.

Ot ostonadan hatladi.

Kelin uzatildi.

Kelin yig'i boshladi:

— Uvv-uvvv-uvvv...

Yig'ini o'z uyi — o'lan to'shagini tark etajagidan, xesh-aqrabolaridan olislab ketajagidan desak-da bo'ladi.

Mo'lt-mo'lt qarab turmish, sel-sebora yig'lab turmush jiyamlari ko'ngli uchun desak-da bo'ladi.

Yo, akasi bilan yangasi bizdan qutulish uchun zormanda ekan, demasin degan andishada yig'laydimi?

Shunday desak-da bo'ladi.

Yo, kuyovi uyiga borajagi quvonchidan, xushvaqtligidan yig'laydimi? Ayniqsa, shunday desak bo'ladi!

Jiyani belidan qo'shqo'llab quchoqlab olmish kelin eshitilar-eshitilmas yig'lab bordi:

— Uvvv-uvvv-uvvv...

Saman terib-terib qadamladi: tik-tik tik...

Hovlilarda itlar hurdi.

Chap taraf chorbog'dan loviyaqovun isi keldi.

To'ylovchilar chorbog' tarafga qaradi. To'yib-to'yib iskadi.

33

Ko'prikda soyalar qora berdi. Ikkita bo'zbola ko'prikda tayog' tutib turdi.

Tayoqni olmasdan ko'prikdan o'tib bo'lmadi.

Bo'zbolalar kelin tarafdin talab qildi:

— Kuyov... beringlar!

Kelin taraf sukut saqladi.

Bo'zbolalar o'z so'zida turdi:

— Unda, yo'l yo'q.

Ot yetaklovchi qo'ynidan kelin tikmish ro'mollardan oldi. Bo'zbolalarga birovdan berdi.

Tayoq olindi, kelin yo'li ochildi.

34

Kuyov uyiga yetib keldilar.

Bolalar kelinga peshvoz chopdi.

— Yashasin, kelin keldi! — deya qiyqirdi.

Darvoza oldida gulxan yoqildi.

Kelin gulxandan uch marta aylandi.

Oqlik uchun, hamisha oqko'ngil bo'lib yurishlari uchun kelin-qudalar yuziga un sepildi. Yuzlarini ro'moli bilan yashirgan yashirib qoldi, yashirolmagan oppoq un bo'ldi. Saman qora o'tov oldida oyoq ildi. Kuyov qayliqni otdan tushiraman dedi. Quchoq'ini lang ochdi. Qayliq kuyov qo'llarini surib tashladi. o'zicha rad etgan bo'ldi. Qayliq baribir shu quchoqdan tushdi! Qarindoshlari bilan dugonalari kelin girdini olib turdi. Kayvoni momo kelinni ro'moli burchidan ichkari yetakladi. Kelin boshini ostonaga egdi. — Mana shu ostonaga bi-i-ir ta'zim! — dedi momo. Kelin ostonaga o'xshatib bir ta'zim qildi. Tag'in bir ta'zimlab, ostonani tavof qildi. Kayvoni momo kelinni ta'zimlatib-ta'zimlatib ichkarilay berdi. — Bizni yaratmish Odam Otamizga bir ta'zim! — Bizni bino etmish Momo Havomizga bir ta'zim! — Pastroq egil, u kishi ko'p ulug' edi! — Ha, bo'yginangdan momoginang aylansin-da! Qani, yura ber! Kelin chimildiqda tik turdi. Chimildiq bog'ichida o'n sakkiz xil kelinlik kiyimi terildi. Devorlarda oynaxaltalar, choyxaltalar bo'ldi, zardevorlar, so'zanalar bo'ldi. So'zanalarda «Xush kelibsiz» demish kashtali so'zlar bo'ldi. Bir so'zanada atirgul ramzi bo'ldi, bir so'zanada qizil olma ramzi bo'ldi. Tag'in bir so'zanada og'zida qizil gul tishlab parvozanmish kaptar bo'ldi. Kaptar ostida «O» harfi kashtalandi. Kaptar intilmish manzil tarafda «Q» harfi kashtalandi. «O» — Oymomom bo'ldi, «Q» — Qoplom bo'ldi. Bari kelin ishi bo'ldi!

35

Kayvoni momo kelinni to'ylovchilarga salom berdira berdi:

*Soydan ho'kiz suvlatgan
Do'mbirasini kuylatgan,
O'g'illarini uylatgan —
Qaynotamga salom!*

*Osmondagi yulduzday,
Qoshi qora qunduzday,
Dili oydin kunduzday —
Qaynonamga salom!*

Baytlar kayvonidan bo'la berdi, ta'zimlar kelindan bo'la berdi:

*Oozonlarning qopqog'i,
Ayollarning oppog'i,
Misli olma yonog'i —
Gulsun opamga salom!*

*G'ijim ro'mol o'ragan,
Burilib oyga qaragan*

*Sochin silliq taragan —
Sanam xolamga salom!*

*Bog'da uzum g'o'rasi,
Kuyovbekning jo'rasi,
Norguloyning to'rasi —
Bahrom akamga salom!*

— Kayvoni momo, hamsoyasi Suvon daroz, men qolib ketdim, deb o'pkalayapti.

— Unda, eshitsin:

*Tegirmaning noviday,
Adras to'ning bog'iday —
Darozi akamga salom!*

Norboy cho'pon o'rnidan turib ketdi.

— Ay, momo, kelin nimaga menga salom bermaydi? — dedi.

— Salom berganim bo'lsin. Eshiting:

*Qopga tiqqan poxolday,
Indan chiqqan shoqolday,
Cho'pon akamga salom!*

Bo'ldi kulgi!

— Hay ukkag'arning momosi-yo, bekor o'pkalabman-a!

Kelin keldisi yaxshi, to'y bo'ldisi yaxshi!

36

Kelinlar tong saharlab turadi!

Kelin ayollar hamrohligida eshikni ochdi, tuynukni ochdi.

Shu xonadonga sodiq bo'lish ramzida it yalog'iga ovqat qo'ydi.

Idish-toboqlarga bir-bir ko'z soldi.

Porillab yonmish olovga moy tomizdi.

Bu baxtli bo'lish ramzi bo'ldi.

Nevara-chevarali bo'lib yurayin deya qo'lga go'dak oldi.

Barcha palov yedi.

Kelin bo'lsa, qo'lini-da uzatmadi.

Shunda, kelin osh yemadi, bo'ldi.

Kuyov tog'asi kelin osh yeyishi uchun bir jo'ra sakkiztepkilik atlas aytdi. Ammasi qo'qoncha shoyi aytdi.

— Aytadiganlar og'ziga qarab aytsin! — dedi bir momo.

Chin, aytuvchilar aytmishini kelinchaqiriqda kiygizadi.

Oxirgi kelin osh yemadini qaynonasi aytdi:

— Mana shu uy-joy turish-turmishi bilan seniki!

— Ana bo'lmasa! — dedi barcha.

Ana shundagina kelin palovga qo'l uzatdi.

Yuz ochar bo'ldi.

Kelinlar yuzini ochish begunoh norasidalar ishidir.

Shu bois, momolar to'rt-besh yashar kuyov ukani gij-gijladi.
Kuyov uka chopqillab bordi. Yangasi yuzidagi ro'molni tortib yubordi.
Kelin yuz ochdi.

37

To'ylovchi ketdi, to'yxona qoldi.
Kuyov bilan qayliq qoldi.
Ota-ona kuyov-qayliq uchun bo'lak hovli solib berdi.

II

Momomiz shundaygina bobomiz qabatlarida o'tiribdilar.
Doka ro'mollari uchlari yellarda hilpiradi-hilpiradi, bobomiz yuzlarini siladi.
Bobomiz huzurlandilar, bobomiz g'ashlandilar. Kipriklarini pirpiratdilar, yonoqlari, lablarini uchirdilar.
Doka ro'mol momomiz sochlariday oppoq bo'ldi, mayin bo'ldi.
Ohista-ohista esmish yoz yellari tanga huzur berdi.
Yellar salqin bo'ldi, yellar sokin bo'ldi.
Yoz yellaridan yer isi keldi.
— Bu yil pishiqchilik yaxshi keldi, momosi. Mevalar mo'l...

1

Qopl on oyog'ida og'riq turdi.
Iliklarida bir nimalar g'imirlab yurdi. Iliklari qizidi, iliklari zirqiradi.
Qopl on chalqanchadan yonbosh bo'ldi. Ayoli tarafga o'girildi.
— Havo sevalab o'tadi, momosi, — dedi.
— Bu kishi qayerdan biladi? — dedi ayoli.
Qopl on oyog'ini aytmadi.
— Bilaman-da, — dedi. — Ko'rshapalaklar inlaridan uchib chiqmasa, havo ayniydi.
Bugun oqshom ko'rshapalaklar uchmab edi.
Og'riq zo'raydi. To'piqlari, bebilchaklari ichi zirqiradi.
Qopl on tashqarilab keldi.
— Aytdim-ku, momosi, — dedi. — Oy o'z girdida o'rov tortibdi. Yog'adi, bosib yog'adi.
Chin, yarim tunda yomg'ir ovoz berdi. Yomg'ir to'ntariqli tog'oralarni chaldi, derazalarni chertdi.
Qopl on yotib yotolmadi. Ayvonlab, hovli chirog'ini yoqdi.
Tarnovdan tushmish yomg'ir ko'lmaklandi. Ko'lmakka tomchilami yomg'ir chuldiradi.
Hovli burchida mushuk ko'zlari yiltiradi. O'tlar orasidan qurbaqa sapchib keldi.
Qopl on dimog'i yomg'ir isini tuydi.
Havo ertasi tushda tindi.
Kun yaraqlab ketdi.
Oymomo ko'rpa-to'shaklarni shamollatish uchun hovlidagi simga osdi. Derazalarni lang ochdi.
Oftobro'yaga to'shak tashladi. Dasturxon yoydi.
Qopl on ta'tillandi. Keyin, yonboshladi. Telpagini qoshiga surdi. Ko'zlarini yumdi. O'zini oftobga toblab yotdi.
Oymomo oftobiyorda tikish tikdi.

Hovli yuzida makiyon tovuq donladi. Makiyon viqor bilan qadamladi, vazmin-vazmin qadamladi.

— Qurq-qurq-qurq! — deya, ovozigga hamohang qadamladi...

Makiyon ketida olam-jahon jo'ja odimladi. Jo'jalar yum-yumaloq bo'ldi. Limonday-limonday bo'ldi. Sariq-sariq bo'ldi.

— Chiyov-chiyov-chiyov! — deya pildiradi.

Chin, jo'jalar pildir-pildir etdi. Misoli dumaladi!

— Chiyov-chiyov-chiyov! — deya dumaladi.

Shu vaqt hovli uzra bir soya aylandi.

Qoplon ko'zi yumuqligidan ko'rmadi.

Oymomo ko'zlarini qisib qaradi. Nimaligini bilmadi.

G'ojir hovli uzra davra oldi. Favqulodda yerga yulduzday uchdi. Qanotlarini yoyib keldi.

Bir jo'jani panjalari orasiga oldi. Tag'in o'qday yuqoriladi.

Oymomo ana shunda nima gapligini tushundi. Joyidan sapchib turdi. Qo'l siltab zug'um qildi:

— Kish deyman-a, kish, qiyomat qotgur! — dedi.

G'ojir terak bo'yi ko'tarildi.

Panjalarida bormish jo'ja chiyillab-chiyillab qo'ya berdi.

Makiyon falakka sapchib qoqoqladi, jo'jasiga talpinib qoqoqladi.

Qoqoqladi-qoqoqladi, shahd bilan tomlab uchdi. Chiy-chiy-chiy etmish jo'jasiga talpindi.

Tomdan g'o'zapoya g'aramiga uchdi. Chiy-chiy-chiy, deya olamlamish jo'jasiga talpindi.

G'aramidan simyog'ochga uchdi. Ammo simyog'och uchiga yetolmadi. Pirr etib yerga uchib tushdi.

Bo'ynini cho'zib-cho'zib, falakka qaradi. Jo'jasi chiy-chiy-chiy deya, tobora olislab bordi.

Ana shunda makiyon jo'jasidan umrbod judo bo'lajagini bildi.

Jonholatda Oymomo bekasini aylanib qoqoqladi. Bolamni olib ketdi, dedi. Oh urib qoqoqladi.

Oymomo bekasidan madad so'radi. Bolaginamni olib ketdi, dedi. Faryod urib qoqoladi.

Bolasi olisladi. Ovozi elas-elas eshitildi.

Makiyon qoqoqladi-qoqladi, taqdirga tan berdi.

Omon qolmish bolalarini ergashtirdi. Katagiga yo'l oldi. Bo'ynini ichiga tortdi. Ko'zlarini yumdi.

Makiyon, nopayid bo'lmish bolasi azasini tutdi.

Oymomo makiyon izidan bordi. Katakka qarab-qarab keldi.

— Bola bola-da, — dedi. — Bo'lmasa, qolgan o'n beshta bolasi kamlik qiladimi...

Qoplon ma'yus bosh irg'adi.

— Xudo shuni-da ko'p ko'rди, — dedi.

G'ojir olislamish yoqqa qaradi. O'zicha fotiha o'qidi. Dasturxon uchun o'qidimi, yo, nopayid bo'lmish jo'ja uchun o'qidimi, bilib bo'lmadi.

— Xudo shuni-da qiymadi, — dedi.

Ma'yusdan-ma'yuslandi. Ma'yus bosh egdi, ma'yus xayollandi...

— Nima, biron joyi og'riyaptimi? — dedi Oymomo.

Qoplon ayoliga termildi. Termildi-termildi, siniq ovozda dedi:

— Bilmayman, momosi, bilmayman. Ko'nglimda bir nima yuribdi. Panjalarini botirib-botirib yuradi. Avvallari ahyon-ahyonda yurar edi. Endi bo'lsa na kechani kanda qiladi, na kunduzni kanda qiladi. Ko'nglimni tirnab-tirnab yuradi. Qo'limni suqub, olib tashlayin deyman, bo'lmaydi, bo'lmaydi..

Oymomo so'raganlariga pushaymon bo'ldi. Nafasi ichiga tushib ketdi. Qilt etib yutindi.

Qoplon tag'in ayoliga termildi. Endigi termilishda mana bunday dedi:

«Xo'sh, endi nima qilamiz, momosi?»

Oymomo dasturxondan ko'z olmadi. Xiyol titramish barmoqlari dasturxon gullarini siladi.

Toshdan-da og'ir sukunat bo'ldi, azadan-da qayg'uli sukunat bo'ldi!

Bolali uy xandon bo'ldi, bolasiz uy zindon bo'ldi!

Oymomo ko'z qirida Qoplonga qaradi. Kipriklari pirpiradi. Ko'z qirini olib qochdi.

Ko'z qiri mana bunday dedi:

«Bilmasam, bovasi, men bilmasam...».

Qoplun etigini kiydi. Qoziqdan qamchini oldi.

Shunda, yelkalari bir ko'tarilib tushdi.

— U-u-uh! — dedi.

Qamchi o'rimi bilan etigi qo'njini qamchiladi, Og'ir-og'ir odimladi. Zinadan pastladi.

Shunda, ichkaridan:

— U-u-uf! — demish oh keldi.

Ayoli!

2

Qoplun ishiga otlandi.

Uyiga oqshomda qaytib keldi.

— Otasi aytib ketdi, — dedi ayoli.

Otdan tushmasdan otasinikiga yo'l oldi.

Borsa, ota-onasi bilan o'zlarining sovchisi bo'lmish o'tiribdi.

Qoplun ota-onasidan eshitmaganlarini eshitdi.

— Tokaygacha shunday yura berasan? Javobini ber-da, qo'y! — deya qo'l silkidi otasi.

Onasi ro'moli burchi bilan og'zini ushladi. Yig'lamsiragan bo'ldi.

— Uf-f, kunma-kun oyoqdan qolayapman. Nevara ko'rolmay o'tib ketamanmi endi... — dedi.

— Nevarangiz ko'p-ku, ena... — deya ming'illadi Qoplun.

— Har bir gulning o'z hidi bo'ladi. Boshqa nevaralarimning yo'rig'i boshqa, sendan ko'radigan nevaralarimning yo'rig'i boshqa.

— Sen qatorilar bolali bo'ldi, — dedi otasi.

— O'g'li bornnig o'zi bor, qizi bornnig izi bor.

— Umr o'tayapti. Bo'laringda bo'lib o't, bo'z yo'rg'aday yelib o't.

Qoplun najot istadi, sovchiga qaradi.

Sovchi bu qarashni uqdi.

— Xohlasang, ajral, — dedi sovchi. — O'zim qo'shib edim, o'zim ajrataman. Keyin, ukkag'arning sovchisi umrimga zavol bo'ldi, deya o'pkalanib yurma.

— Mayli, bir o'ylab ko'rayin, — deya qo'zg'aldi Qoplun.

3

Tokaygacha odamlar qoboq-tumshug'iga qarab kun ko'radi?

Yo shunday o'tib keta beradimi? Umri oxirigacha-ya?

Og'ziga yetgan bor, yetmagan bor. Bir kun emas-bir kun, birov bilan gapi chap tushadi. Yuziga aytadi...

Shunda nima degan odam bo'ladi?

Ko'za kunda sinmaydi, kunida sinadi!

Mana, necha yilkim, mung'ayib kun ko'radi.

El-yurt bilan muloqot qilsa, gap ketishiga qarab turadi. Birov bir bema'ni gap gapirsa:
— Sizniki ma'qul, — deya bosh irg'aydi.

Bordi-yu, shu gapni boshqa birov inkor etsa:

— Sizniki-da ma'qul, — deydi.

Inkor etmaydi, e'tiroz-da bildirmaydi.

Hayot ketishi, kun o'tishini poylaydi.

Tokaygacha?

Tog' yo'lida yurmish otliq ko'nglidan ana shular o'tdi.

Yo'l yoqalarida adirlar bo'ldi. Adirlar ot tuyoq tovushlari aks sadosini berdi.

Soyda tog' suvi toshdan-toshga urila-urila oqdi, ko'piklana-ko'piklana oqdi.

Osmono'par tog' bag'oyat ko'rkam bo'ldi, tarovatli bo'ldi.

Otliq shu toqqa tikilib bordi, xayollanib bordi.

Sho'ro kotibi qorovullikka olaman, dedi, Albatta, gap-so'zsiz olmaydi. O'zi, qolabersa, boshqalari so'rab-surishtiradi. Nimaga qo'ltig'ingiz ostidagi ishni tashladingiz, ko'p yillar yonma-yon ishlagan odamlarga qo'l siltadingiz, demaydimi? Yo'l olis bo'lsa, yana tag'in to'qson so'mlik qorovullik bo'lsa, nimasiga orzumand bo'lasiz, demaydimi? Olisdagi palovdan yaqindagi sho'rva yaxshi demaydimi?

Shunda, nima deydi? Befarzand bo'ldim, eldan tilim qisiq bo'ldi, shu bois, eldan xolisroqda yurayin, demaydimi? Minba'd! Indamay tura beradi. Baribir ishga oladi. O'zi aytdi, sadqai suxaningiz, dedi...

4

Otliq otini darvoza ustuniga qantardi.

Hovliga kirdi, zinadan ko'tarildi, tor yo'lakdan ichkariladi.

Shunda, nordon-nordon gapirmish kotib ovozini eshitdi. Eshik ketida oyoq ildi. Devorga yag'rin berdi.

Kotib kuyundi:

— Qachon jilovlab qo'yiladi bu ig'vogar, g'alamislar-a?! Qachon bartaraf bo'ladi, bu anonimchilar-a?! Avval soliq masalasi edi, endi bu! Rahmat, muxbir aka, haqiqatni tiklagani kelibsiz. Umid qilamanki, hujjatlarimizni ko'rib chiqib, o'sha fisq-u fasodchilarning yozganiga yana qaytib ishonmaysiz!

Begona ovoz so'radi:

— Xolliyev Jo'ra!

Kotib javob berdi:

— Bor, Vaxshivorda yashaydi!

— Saidov Olim!

— Bor, Zardaqulda istiqomat qiladi!

— Karimov Xolbek!

— Hayot! Lo'kkada qarilik gashtini surib yuribdi!

— Iltimos, shu odamni bir chaqiring. Bir gurunglashaylik.

— Endi, muxbir aka, Lo'kka olis, ha, olis! Buyog'i, Lo'kkasoydan sel chiqqan! Ot o'tolmaydi!

— Xo'p, To'rayeva Mengsulton!

— Bor!

— Qayerda?

— Xo'jasoatda! Qarilik nafaqasini o'z vaqtida olib turadi!

— Xo'-o'p. Islomov Bo'riboy!

— H-e, bu anavi chinorlik dala qorovuli! Kuni dalada o'tadi! Bo'ri akani ertalab bekatda ko'rib edim! Yo'l bo'lsin, desam, Denov borayapman, nos tamom bo'ldi, deb edi! Qoplon ko'zlarini bir yumib ochdi. Oyoq uchida tashqariladi, tag'in otlandi. Jilovni qo'yib yubordi. Ot o'z ixtiyorida qadamladi. Qoplon egar qoshiga tikilib bordi-bordi-da, birdan boshini ko'tardi. Shunda, qo'lida jilov yo'qligini bildi. Uzalib, ot boshigacha surilib bormish jilovni tortib oldi. Ot seskandi, old oyoqlarini xiyol ko'tardi, yo'lga bel bo'ldi. Qoplon otni chapdagi echki so'qmoqdan soldi. Soyda satil ko'tarib yurmish ayollar oldidan o'tdi. Adirlab, otiga qamchi bosdi. Ot g'arq terga botdi, og'ir-og'ir nafas oldi. Qoplon adir narigi betida otdan tushdi. Ot arqonini toshga o'radi. Maydaroq bir toshga cho'nqayib o'tirdi. Tizzalarini quchoqladi. Peshonasini bilaklariga qo'ydidida... ho'ngrab yig'lab yubordi! U yig'ladi... inson, o'g'ri bo'l, g'ar bo'l, evi bilan bo'l-da. Shundan ko'ra o'lganing yaxshi emasmi. Imon qani, odam degan noming qani, inson... deya yig'ladi. U yig'ladi... inson, senga pul kerak, inson. Pul deganlari bir qog'oz-ku, inson. Qog'ozni deb shunchalikka bordingmi, inson... deya yig'ladi. Ot quloqlarini dikkaytirib-dikkaytirib xo'jasiga qaradi. Qoplon yig'lay berdi-yig'lay berdi. Qizimish badani sovidi, to'lmish o'pkasi bo'shadi. Otni xiyol yo'lgacha yetaklab bordi. Ko'zlarini jelagi o'ngiri bilan artdi. Xo'rsina-xo'rsina, otlandi. Chayqala-chayqala, yoqasiga tufladi. Muxbir so'ramish, kotib aytmish o'sha bandai mo'minlar ko'z o'ngidan bir-bir o'tdi: Xolliyev, Saidov, To'raeva... Bu bandayi mo'minlar... bu bandayi mo'minlar bundan besh-olti yil muqaddam... rahmatlik bo'lib edi...

5

Shu-shu, Qoplon kotib yuzini ko'rmadi. Ko'rishni-da xohlamadi. Kotibni esladi — seskandi, eti jimirladi. Kotibni esladi — bosh chayqadi, yoqasiga tufladi. Ko'rmish-kechirmishlarini elga joriy etmoqchi-da bo'ldi. Yana tag'in shashtidan qaytdi. «Ismat mirob Mamat bilan tegirmonda navbat talashib qolib, bechorani qandayin xo'rladi? — dedi. — Yigirma yildan beri ayolingni tug'dirolmaysan-da, yana tag'in o'zingni erkak sanaysan, dedi. Bundayin gapni eshitgandan ko'ra... o'lgan yaxshi! Mabodo ko'rgan-bilganlarimni aytib qo'ysam, kotib eshitib qoladi. Keyin, el oldida haligidayin gaplarni yuzimga soladi. Undaylardan keladi, ha. Yaxshisi, hali-hozir tilimni tiyganim ma'qul bo'ladi. Xushvaqt o'g'limiz dunyoga kelsin, undaychikinlar bilan qanday gaplashishni o'zim bilaman!..»

6

Ota-onasi tag'in chaqirtirdi.
— Uyimizdan ilon chiqqanmi? — piching qildi otasi.
— Yo'q, nima edi? — talmovsiradi bolasi.
— Bo'lmasa nimaga qorangni ko'rsatmaysan?
— Bizning gapimiz nima bo'ldi?
— Yelib-yuguryapmiz, berib qolar... — deya ming'illadi Qoplon.
— Bersa, shu vaqtgacha berardi-da.

— Ayolingning gapiga kirma! Ayoling aldab yura beradi.
— Ayoling bugun u deydi, ertaga bu deydi...
— O'zi-ku, pushti kuyib ketibdi ekan...
— Endi, seni-da so'qqabosh o'tkazadimi?..
— Nafaslaringizni issiq qilingizlar...
— Nafasimizni issiq qilmay, nima qilyapmiz?
— Oozon to'la osh bo'lsin, yostiq to'la bosh bo'lsin, deyapmiz!
Qoplon miq etmay qo'zg'oldi.
Ota-onasi ketidan qarab-qarab qoldi.

7

Qish qaridi.
Yerdan ko'klam hidi keldi.
Brigadir Qoplonni tok kesish uchun aytdi.
Qoplon ro'molga non bilan mayiz tugdi. Tugunni xurjunning o'ng ko'ziga soldi. Chap ko'ziga tokqaychilarni soldi.
Dalaga yo'l oldi.
Otini ariq bo'yiga arqonladi.
Xurjunni yelkasiga tashladi. Yoyilib tok kesmish odamlarga qarab yurdi.
Hormang, bor bo'ling, qildi.
Tushlik tugunni olma shoxiga ildi.
O'ngirlarini chappa qayirib, belbog'iga qistirdi.
Jo'yak boshida tok kesib boshladi. Novda to'rtinchi bo'g'inidan qaychi soldi. Omon qolmish novda uchini yerga qadab qo'ydi.
Galdagi tok qo'shtana bo'ldi. Har tanada to'rtbeshtadan novda bo'ldi. Bu novdalar uchini kesib, shunday qoldirib bo'lmaydi. Boisi, bir tokka ko'plik qiladi. Oqibat, uzumi maydamayda bo'ladi.
Shu bois, Qoplon tok birovini ayrisidan cho'rt kesib tashladi.
Tanada bitta tok qoldi.
Endi, cho'rt kesib tashlanmish tok kuch-quvvati-da ana shu omon qolmish tokka o'tadi.
Bir tokda ikkita tok quvvati bo'ladi.
Ana endi novdalarni uzun-uzun qoldirsa-da bo'ladi. Shig'il-shig'il uzum tugadi.
Shu bois, Qoplon, omon qolmish tok novdalarini to'rtinchi bo'g'indan emas, oltinchi bo'g'indan kesib tashladi.
Qoplon oqshomgacha to'rt jo'yak tok kesdi.
Bo'zbolalar kesilmish novdalarni yig'ishtirib oldi. Kuzda mayiz qilinajak o'choq oldiga olib borib bosdi.
Oqshom Qoplon beli qadala-qadala, otiga arang mindi.
Uyida yonboshlab ta'tillandi-da, o'zini to'shakka tappa tashladi.

8

Oymomo dasturxon yopa-yopa:
— Sinoda bir tabib bor emish, ostonasidan odam uzilmas emish, — dedi.
— Nima qil deysan? — dedi Qoplon.
— Brigadirdan so'rasin, borib kelimiz.
Qoplon ayoliga og'irinib qaradi.
— Qaysi yuz bilan? — dedi.

Oymomo chappa burilib oldi.

— Bu kishiga ish kerak, mol-dunyo kerak. Qayg'usi bolami... — dedi.

Qoplon yonib ketdi. Tashqariladi. Hovlini aylanib keldi. Chopon o'ngirini tutamlab aytdi, o'z ovozigga yot ovozda aytdi:

— Menga manavi choponim qolsa bo'ldi, momosi!..

9

Qoplon diltang bo'lib o'tirib edi, otasi kirib keldi. U, otasi maqsadini bildi.

— Bor, mol-hollarga qara, — dedi ayoliga.

Otasi joylashib o'tirdi. Fotiha qildi. Yerga qarab gap ochdi:

— Enang aytgan gapni nima qilding? — dedi.

— Qanday gap? — talmovsiradi Qoplon.

— Nevara-chevara orzusi.

Qoplon haminqadar kuyib-yondi.

— E-e-e, ota! — dedi. — Ayol meniki! Buyog'ini o'zimga qo'ying-da, endi!

— Aytmasang-da, ayol seniki, bari gap senda.

— Bo'pti-da!

— Bir og'iz gapni aytib, javobini berib yuborish shuncha qiyinmi?

— Tinch qo'ying, ota, tinch qo'ying!

— Qo'ymayman! Nima deysan, qo'ymayman!

Qoplon o'rnidan turib ketdi.

— Boring, ota, boring, baraka toping!

Otasi angrayib qoldi.

— Nima-nima?! — dedi.

— Tinch qo'yasizmi-yo'qmi, deyaqman!

— ...

— Qo'ymasangiz, ana, katta ko'cha!

Otasi og'zidagi og'zida, bo'g'zidagi bo'g'zida qoldi.

— Ha-a-a!! Sen hali meni uyingdan haydayapsanmi?! Meni-ya?!

— Haydayotganim yo'q, tinch qo'ying, deyaqman!

— Ha-a-a!!! Meni-ya?! O'z otangni-ya?! He, enangni...

Otasi sapchib turdi. Qoplonning quloq-chakkasiga tortib yubordi. Hovliga otilib chiqdi.

Kaftlarini katta-katta ochdi. Salmoqlab-salmoqlab duo qildi:

— Omin, o'z otangni uyingdan haydagan bo'lsang, iloyim, kosangning tagi oqarmasin!

O'lsang, otamlab yig'lovching bo'lmasin, ollohu akbar!

Otasi etak qoqib ketdi. Yana qaytib kelmadi.

Bir qish uzun-da keldi, ayoz-da keldi.

Chol ana shu qishdan chiqolmadi.

10

Bir armon folchiga borish bo'ldi. Fol ochirish bo'ldi.

Qoplon bilan Oymomo otlandi. Dahana Obshir qishlog'iga bordi. Hojar ko'r folchi uyini topdi.

Darvozada bir ayol:

— Kechqurun folim kelmaydi, erta saharlab kelsin, deyaqtilar, — dedi.

Qoplon bilan Oymomo otdan tushmayin iziga ravona bo'ldi. Xiyla yurdi. Boya o'tmish toshloq oralab yurdi.

Ot ohistaladi. Qalqib-qalqib oldi. Oyoq ilib-ilib oldi.
Qoplon bildi, ot tuyoqlariga tosh botdi. Otiga rahmi keldi. Enkayib, ot tuyoqlariga qaradi.
— Shu, Hojar ko'rga nimaga-da keldik, o'zi, — deya xunob bo'ldi.
— Unday demasin, — dedi Oymomo, — Hojar ko'rni folchimisan-folchi, deydilar. Baloni biladi, deydilar.
— Go'rni biladi, ochiq lahadni biladi! O'z oti o'zi bilan Hojar ko'r bo'lsa!..

11

Qoplon bilan Oymomo tong saharlab keldi.
Oymomo yolg'iz o'zi ichkariladi. Tevarakka alangladi. Hayron bo'lib qoldi. Hovli to'la oq tovuq bo'ldi! Tovuqlar biri qo'yib biri qoqoqladi. Oymomo ketidan ergashdi.
Oymomo tovuqlarni kishkishlab haydadi. Ko'nglidan: «o'zi, bu yer uymi, yo, bir tovuq fermami?» degan gap o'tdi.
Nimqorong'i uyga kirib bordi.
Uy to'rida oppoq bir momo o'tirdi. Momo oppoq kiyimda bo'ldi. Yelkalariga tashlab olmish ro'molida oppoq bo'ldi. Ro'moli chetlaridan ko'rinmish sochlari-da oppoq-oppoq bo'ldi. Oppoqlikda yuzlari-da sochlaridan qolishmadi.
Hojar ko'r yuzlarini yuksak tutdi. Yuzlarini mag'rur tutdi, ulug' tutdi. Go'yo, shipga yuzlanar bo'ldi. Go'yo, bir nuqtaga tikilar bo'ldi.
Uy nimqorong'iligida ajab bir sehr bo'ldi. Hojar ko'r o'tirishida ajab bir salobat bo'ldi. Oymomoni nimqorong'i sehri bosdi, Hojar ko'r salobati bosdi. O'tirishini-da, turishini-da bilmadi. Bo'sag'ada serrayib qoldi.
— Kel, aynam, kel, manavi yerga o'tir! — dedi Hojar ko'r.
Oymomo Hojar ko'r aytmish joyga cho'k tushdi. Hojar ko'rga bel bo'ldi. Yerga qarab o'tirdi.
Hojar ko'r yuzlarini shipdan olmadi, ko'zlarini shipdan uzmadi.
— Emin-erkin o'tira ber, aynam, bu yer tovuq ferma emas, Hojar ko'rning uyi! — dedi.
Oymomo bir qo'zg'olib oldi. Dovdirab qoldi.
— A? — dedi.
— Bu yer Hojar ko'rning uyi, tovuq ferma emas.
Oymomo hang-mang bo'ldi.
— Tovuq qoqoqlashini yaxshi ko'raman, — dedi Hojar ko'r. — Xo'roz qichqirishini undan ham yaxshi ko'raman. Xo'rozlar meni azonda uyqudan uyg'otadi. Shu bois, ko'p-ko'p tovuq boqaman. Soatga ishonmayman. Soatda jon yo'q-da. Joni yo'q nimaga ishonib bo'ladimi!..
Hojar ko'r ko'ylak yoqalarini ko'tarib-ko'tarib, ichini shamollatdi.
— Ha-a, otda keldilaringmi, aynam?
— Ha.
— Ot tuyog'ini tosh ursa, Hojar ko'r aybdor emas, aynam!..
Oymomo yuzlarini yerdan oldi.
— Birov sizni aybdor dedimi? — dedi.
— Dedi-da, aynam, xo'jang dedi-da! Hojar ko'r go'rni biladimi, dedi-da! Hojar ko'r biladi, aynam, ha, biladi! Hojar ko'r go'rniyam biladi, yerniyam biladi!..
Oymomo lol bo'lib qoldi. Nima deyishini bilmadi.
— Nimaga tumoring yo'q, aynam? — favqulodda so'radi Hojar ko'r.
— Bor, — dedi Oymomo.
— Qani, qani?
— Mana.

Oymomo chap qo'ltig'iga qo'lini olib bordi. Birdan, ko'ngli shuvv, etdi. Tumori joyida bo'lmadi.

Ko'ylagi yoqasidan qaradi. Chin, tumori joyida bo'lmadi.

Kechasi yuvinib-taranib edi. Ana shunda tumorini joyiga taqish xayolidan faromush bo'libdi...

Oymomo yomon vaziyatda qoldi. Qo'lini qo'ltig'iga qo'yib o'tira berdi.

— Ana, ko'rdingmi, aynam? — dedi Hojar ko'r. — Hojar ko'r biladi, ha, ko'zi ko'r bo'lsayam, Hojar ko'r biladi! Hojar ko'r odamzot ichidaginiyam ko'radi, Hojar ko'r odamzot ichidaginiyam biladi!

Oymomo haminqadar lol bo'ldi. Yerga qarab o'tira berdi.

— Hay, anavi mixdagi doirani olib berib yubor, aynam!

Oymomo devorda osig'liq doirani olib kelib berdi.

Shunda, Hojar ko'r doirani emas, Oymomo bilagini oldi. Ko'ktomirini ushlab ko'rdi. Uchto'rt nafas ushlab turdi.

Shundan keyin, doirani oldi. Joylashibroq o'tirdi. Doira ipidan boshmaldog'ini o'tkazdi.

Barmoqlarini tuflab ho'lladi. Doirani silkib-silkib chala ketdi, aytib-aytib chala ketdi:

— Hay, azizlar, avliyolar, anbiyolar!.. Qo'lingdan bermasang, yo'lingdan ber, yo'lingdan bermasang, so'zingdan ber!.. Mag'ribdan desammikin?.. Mashriqdan desammikin?..

Foling kelmayapti, aynam, nima balo, qarib qoldimmi deyman!..

Hojar ko'r doira halqachalarini shildiratib-shildiratib chala ketdi, aytib-aytib chala ketdi:

— A-u-uf!.. Foling ana endi kelayapti, aynam! Astag'furillo, o'zingga shukur-e! Aynamov, mendan o'pkalab yurmagin tag'in, bari ayb o'zingda, ha, o'z ichingda!.. Taqdir-peshona ekan-da, aynam!..

Oymomo bosh irg'adi. Folchiga atalmish pulini berdi.

Miq etmayin tashqariladi. Miq etmayin eriga mingashdi.

Yo'da eri belidan quchib yig'ladi. Eri yelkasiga yuzlarini bosib yig'ladi. Piq-piq yig'ladi!

Qoplon nima gapligini fahmladi. Otini ohistaladi.

— E-e-e, momosi, — dedi. — Shunga-da piq-piqmi? Nima, Hojar ko'ring ichingga kirib chiqib edimi? Hojar ko'ring nimani biladi? O'z oti o'zi bilan ko'r-da! Folchiga ishonma, suvga suyanma!..

12

Olamda Oymomo uchun bor-yo'g'i bitta savol bo'ldi... Savol berguvchi odam-da birov bo'ldi.

Savol til bilan emas, boqish bilan aytildi:

«Endi nima qilamiz, momosi?»

Savolga javob berguvchi-da birov — o'zi bo'ldi.

— So'fi Olloyor bovani ziyorat qilib kelaylik. Kim biladi, o'sha kishi og'rindilarmi... — dedi.

Qoplon otlandi. Ketiga ayolini mindirdi. Oldiga chori qo'y o'ngardi. Vaxshimor yo'l oldi.

So'fi Olloyor ziyoratgohi bodomzor bog'ot qo'ynida bo'ldi.

Qoplon Olloyor mozori poyida qo'y so'yib qon chiqardi.

13

Mozordagi Olloyor otli bu zot kim bo'ldi?

Olloyor asli Samarqanddan bo'ldi. Kattaqo'rg'onning Minglar qishlog'idan bo'ldi.

XVII—XVIII asrlarda yashab o'tdi. Shayxlar maktabida hamda Buxorodagi Jo'ybor

shayxlari dargohida ta'lim oldi. G'azallar bitdi. «Murod ul-orifin», «Tuhfat ul-tolibin», «Maslak ul-muttaqin», «Sabot ul-ujizin», «Musannib alayhi rahmonni vasiyatlarini» deya atalmish nazmiy devonlar tuzdi.

Oltmish yoshida uch nafar sodiq xalfalari bilan Samarqandni tark etdi. Borajak manzilini aytmadi. Kechasi bilan zim-ziyo yo'q bo'ldi.

Olloyor nima uchun kindik qoni tommish yurti, bola-baqrasi tashlab ketdi? Nima uchun borajak manzilini aytmadi?

14

So'fi Olloyor «Sabot ul-ujizin» nazmiy devonida shunday bitdi:

*Ey birodar, meni yaxshi demanglar zinhor,
Zohirim so'finamodir, botinim kin-u niqor,
Aning uchun tog'-u tosh-u, cho'lni qildim ixtiyor,
Shumlig'im, rasvolig'im, tegdi viloyat xalqig'a,
Shu sababdin muhtamid bo'ldim g'ariblar bo'mig'a,
Qaysi holda o'lganimni bilmasun xesh-u tabor...*

O'zi, Olloyor kim edi? Avliyo edimi? Tabib edimi? shoh edimi?

Olloyor bek edi!

Olloyor qirqta xotin oldi!

Olloyor boj yig'uvchilar mahkamasida xizmat qildi. Fuqaroga zulm qildi.

Olloyor qamchisidan qon tomtdi!

15

Emishki, Olloyor otda shahar aylandi. Yurdi-yurdi, bir ko'prikdan o'tdi.

Bunday qarasa, ko'prik osti suv qip-qizil qon bo'ldi.

Olloyor hayrondan-hayron bo'ldi. Xalfalaridan qon boisini so'radi. Bilinglar, o'zi nima gap, dedi.

Xalfalari ko'prik ostiga tushib qaradi.

Ayon bo'ldi: ko'prik ostida bir ayol o'tirdi... Ayol Olloyorni olisdan ko'rdi. qo'rqdi! Ko'prik ostiga qarab qochdi. Ko'prik ostida yashirinib o'tirdi.

Ayol bo'yida bo'lin! Boshi uzra o'tmish Olloyor oti dupur-dupuridan... dupur-dupuridan qalt-qalt qaltiradi... bola tashlab qo'ydi!

Suv ana shundan qip-qizil qon bo'ldi!

Xalfalari bor voqeani Olloyorga aytib berdi.

Olloyorda picha shoirlik bor-da, bu voqeadan haminqadar ta'sirlandi, haminqadar azoblandi.

Bo darig'o, men shunday odammi-a, deya ezildi.

Olloyor... tarki dunyo qildi!

Yurdi-yurdi, Qoratikon qishlog'iga keldi. Undan Qubodiyon qishlog'iga o'tdi.

Tag'in yurdi-yurdi, Vaxshimor deya atalmish makon sari doxil bo'ldi.

Gunohlaridan forig' bo'lish uchun toat-ibodatga berildi.

El-yurt xizmatini qildi.

16

Emishki, Olloyor bunday qaradi. Vaxshimorda suv bo'lmadi.
Shunda Olloyor soy yoqalab bordi. Soy ostiga tushdi.
Bir yer namlanib turdi, suv yiltirab turdi.
Olloyor shu namni tayog'i bilan turtdi.
Yerdan suv sizib-sizib chiqdi.
Olloyor xalfasiga:
— Shu tayoq bilan yer chizib, Vaxshimorga iz qilib bora ber, — dedi.
Shunda xalfasi:
— Suv pastda bo'lsa, Vaxshimor yuqorida bo'lsa, suv qanday qilib chiqadi? — dedi.
— Sen ilon izi qilib yuqorilab bora ber, suv chiqmasdan qolmaydi, — dedi Olloyor.
Chindan-da, suv tayoq izidan yuqorilab bordi, Vaxshimorlab bordi.
Suv quyidan yuqorilab oqdi!
Olloyor suvni elga ko'z-ko'z qildi.
— Qara — buloq! — dedi.
Shu-shu, buloq Qorabuloq, deya ataldi.
Qorabuloq yillar mobaynida o'zanini katta oldi.
Mana, ikki asdirkim, Qorabuloq quyidan yuqorilab oqdi. Qishin-yozin qurimadi. Qishda iliq bo'ldi, yozda sovuq bo'ldi.

17

Vaxshimor — ilonlar makoni demakdir.
Chindan-da, o'tmishda Vaxshimor ilonlar makoni bo'ldi.
Ilonlar Vaxshimor oralab yurdi.
El jonini hovuchlab-hovuchlab kun ko'rdi.
Ana shunda, Olloyor el joniga ora kirdi.

18

Emishki, Olloyor ilonlar podshosi Oq ilon nomiga noma bitdi.
Nomani yurakliroq bir xalfasiga berdi.
— Bor, Oq ilon saltanatiga borib kel, — dedi.
— Qo'rqaman, taqsir, — dedi xalfa.
— Unda, saltanat qabriga tashlab qayt, uyog'iga navkarlari yetkazadi.
Xalfa nomani qo'yniga soldi. Oq ilon qarorgohiga ravona bo'ldi.
Qarorgoh Vaxshimor qiblasidagi Ilonqara degich sayhonlikda bo'ldi.
Xalfa manzilga yetib keldi. Xalfa seskanib ketdi.
Ilonqara g'ij-g'ij ilon bo'ldi! Barmoqday ilonlar, bilakday ilonlar, yo'g'on odam soniday ilonlar!
Sariq ilon, kulrang ilon, qora ilon, ayniqsa, toshrangli chiporlari ko'p bo'ldi!
Xalfa arosatda qoldi. Borishini-da bilmadi, qaytishini-da bilmadi.
Hushi boshidan uchdi, badani jimirladi, peshonasidan terlar oqdi.
Xalfa eson-omon qaytishiga ko'zi yetmadi!
Iziga-da qaytmadi!
Qanday-da qaytadi? Pirning gapini ikkita qilib bo'ladimi?!
Yo o'lim, yo pirim!
Xalfa ana shunday qat'iyat bilan Oq ilon qarorgohiga yo'l oldi.
Ilonlar to'lg'ondi, ilonlar chiyilladi, ilonlar vishilladi!
Yerdan go'dak bo'yi ko'tarildi, buqog'ini shishirdi, qop-qora boshlarini cho'zdi!

Inson peshonasidan terlar quyilib bora berdi.
Rangida rang qolmadi. Oyoqlari o'zinikimi, yo birovnikimi, bilmadi.
Jiqqa ter jelagi yelkalariga yopishdi.
Inson qomatini tik tutib bora berdi!
Ilonlar inson ko'rib, bundayini ko'rmadi!
Oq ilonday qudratli podshohi azim ustiga bostirib kelyapti-ya! Azaliy saltanatni oyoq osti qilyapti-ya! Do'q-po'pisalarga pinagini-da buzmaydi-ya!
O'zi, bor-yo'g'i birov bo'lsa!
Ilonlar chekindi! Ilonlar qarorgohlariga qarab qochdi!
Inson bostirib bora berdi!
Shunda, katta tosh oldida yotmish bir nimaga ko'zi tushdi. Qolmish hushi-da boshidan uchdi!
Yotmish nima bor-yo'g'i qamchi o'rimiday keldi! Oppoq, jundor bo'ldi!
Bu, podshohi azimning o'zlari bo'ldi!
Inson to'xtadi. Podshohdan ko'z uzmadi. Qo'yniga qo'l soldi. Nomani o'zidan bir qadam oldin tashlamoqchi bo'ldi. Ammo qo'lini cho'zishdan qo'rqdi. Panjalarini ochdi.
Shunda, noma yerga tushdi.
Inson iziga qayrildi. Yelkalarini qisdi. Ohista-ohista odimladi. Nazarida, podsho izidan kelayotganday bo'ldi. Og'iz-ko'zlarini katta-katta ochdi. Ketiga qaradi. Yo'q, podsho qimirlamay yotdi.
Shunda, inson ketiga qaramadi, o'qday chopib qocha berdi!
Oq ilon hukmona chiyilladi! O'z saltanatidagilarni qarorgohiga yig'di!
Inson bir kelib o'rgandi bo'ldi, endi kela beradi, tinchlik bermaydi, dedi. Ketamiz, inson qadam bosmaydigan yerlarga ketamiz, dedi.
Jamiki qavmlarini ershashtirdi, o'zini Xo'jayipok daryo suviga tashladi.
Undan Surxondaryo suviga o'tdi. Surxondaryodan suzib chiqib, Zahartepaga o'rladi.
Zahartepa Oq ilon ko'ngliga o'tirmadi!
Oq ilonlar tag'in yurish qildi. Bobotog'ga yo'l oldi.
Bobotog'ning Govurgon degan yerini makon etdi...
Mana, ikki asrkim, Bobotog' ilonlar makoni bo'ldi!
Ana shunday emish-emishlar Olloyor otini ilohiylashtirdi. Olloyor otini avliyolashtirdi.
El, Olloyor mozorini tevaragini devorlab oldi.
El, mozorni ziyoratgoh etdi.
El, yaxshi-yomon kunlarda ana shu mozorga sig'inajak bo'ldi.

19

Olloyor o'layotib, nima deb vasiyat qilib edi? Ey, farzandsizlar, mozorimga sig'ininglar, men sizlarga farzand beraman, deb edimi?
Olloyor o'limi oldidan qavmlariga mana bunday vasiyat qildi:

*Man o'lsam, ey jam'e mahrami roz,
Mani o'zga o'likdek qilmang e'zoz.
Xas-u xor ustig'a tashlab, tutung xor,
Qilib mandek bahodir jismidin or.
Bo'sag'a ustig'a tashlang tanimni,
Kafan aylang churuk shirohanimni.
Manga hayf etmangizlar tutilmog'on bo'z,
Agar chandiki mardum qilsalar so'z.*

*Yuboring tez boraturg'on yo'limg'a,
Mabodo qolmagaysiz shumlig'img'a,
Ko'zingizdan chiqormang qatrayi yosh,
Janozam orqasidan otingiz tosh,
Oyog'imdin tutib, sudrang lahadga...*

20

Oymomo mozor sig'indi. To'lib-toshib sig'indi. Jon-tani bilan sig'indi. Yod bo'lib qolmish nolasini naqorat qildi:

Aylanayin So'fi Olloyor hazratim, sadag'angiz ketayin hazratim, bir umr qulingiz bo'layin, hazratim, menga shafqat qiling... Ko'pga bergan tirnoqni mendan-da ayamang. Men sizga nima gunoh qilib edimki, meni munchalik xor-u zor qilasiz? Bilib-bilmay ayb qilgan bo'lsam aybimdan o'ting, hazratim. Men bechoraga rahmingiz kelsin, So'fi Olloyor hazratim...

Ziyoratdan murod hosil bo'lmadi!

21

Tabiatni to'lg'oq tutdi. To'lg'oqdan farzand tug'ildi. Farzand oti Navro'z bo'ldi. Yurtimizga Navro'z keldi!

Subhi sodiq mahaldan sarrin-sarrin sabolar esdi. Mayin-mayin sabolar kezdi.

Sabolar tanlarni silab-siypadi, sabolar vujudlarni erkalab-o'ynadi.

Navro'z olamga maysalardan gilamlar to'shadi, boychechakdan sirg'alar taqdi.

22

Navro'z bundan yetti ming yil muqaddam joriy etilmish Quyosh yil-oy kuni bilan barobar bino bo'ldi.

Emishki, Quyosh olamni bir yilda bir bor aylanadi. Shu aylanmish yo'lida o'n ikkita burjga ro'paro' keladi. Quyosh har burjni bir oy mobaynida aylanib o'tadi. Zulmat bilan ziyo teng bo'lmish kunda Hamal deya atalmish burjga yetib keladi.

Quyosh ana shu Hamal burji boshidan chiqmish kunda olam o'zgacha rang oladi. Olam bir boshqa bo'ladi.

Taxmuraslar sulolasidan bo'lmish Jamshid podsho ana shu kunni Navro'z deya atadi.

Keyin, Kayumars podsho bo'ldi.

Kayumars Navro'zni sharafadi, Navro'zni ulug'ladi.

Navruo'zni, hayit qildi!

Shu-shu, Navro'z o'lik-tirik ozod kun bo'ldi.

Navro'z asir-tutqun ozod kun bo'ldi.

Navro'z qirg'inbarot to'xtar kun bo'ldi.

Navro'z kina-kudurat tarqar kun bo'ldi.

Kayumars yil kunlari bilan oylariga nom berish uchun azm etdi. Yil joriy etish uchun jazm etdi.

Kayumars tong sahar-tong saharda Quyosh hamal burjining oldingi daqiqasiga kirmish kunni aniqladi.

Olim-ulamolarni yig'di, yil hisob-kitobini ana shu kundan boshlashni aytdi, olim-ulamolar rozi bo'ldi. Yil hisob-kitobini aynan shu kundan boshlab joriy etdi.

Emishki, olamda Izid xudo ilk xudo bo'ldi. Ana shu ilk xudo nurdan Quyosh yaratdi.

Quyosh bilan yer-zaminni parvarish etdi.

Izid xudo olamda o'n ikkita haloskor farishta yaratdi. To'rtta farishtani osmon-u falakni baloyi qazolardan asrash uchun yubordi. Baloyi qazolarni tog'lardan beri keltirmaslik uchun to'rtta haloskor farishta jo'natdi. Qolmish to'rtta farishtani esa yer-u zaminni baloyi qazolardan asrash uchun yubordi.

Ana shu Izid xudo Quyosh nurlari barcha-barchaga barobar bo'lsin, dedi. Shu bois, Quyosh o'z joyidan qo'zg'olsin, dedi.

Shunda, Quyosh hamal burji boshidan chiqib keldi.

Zulmat bir bo'lak bo'ldi, ziyo bir bo'lak bo'ldi.

Kecha bilan kunduz ana shunday bino bo'ldi.

Kayumars podsho uch yuz oltmish besh kun bo'lmish bir yilni o'ttiz kun-o'ttiz kundan o'n ikkita oyga bo'ldi. Keyin, ana shu o'n ikkita oyni Izid podsho yubormish o'n ikkita haloskor farishta oti bilan atadi.

23

El-xalq balandparvoz chaqiriqlar deb o'tirmadi, qarorlar deb o'tirmadi, shior-da'vatlar deb o'tirmadi, e'lon-afishalar deb o'tirmadi.

El-xalq o'z xohish-irodasi bilan adir-qirlarga sayillab chiqdi.

Maysazor adirlarda doshqozonlar osildi.

Ayollar ariq bo'ylaridan yalpiz o't terdi, kiyik o't terdi. Bilq-bilq qaynab turmish qozonlarga soldi.

Qizlar qoraqoshlar terdi. Dimog'lariga bosib-bosib iskadi. Quloqlariga taqdi.

Qariyalar ko'zlariga boychechaklar to'tiyo etdi.

— Omonlik, omonlik... — deya, shukrona aytdi.

Qariyalar dilida Navro'z bo'ldi, qariyalar tilida Navro'z bo'ldi.

— Inshoollo, Navro'z bu yil seshanba kuni kelar bo'libdi-da, aqllar? — dedi Umarxon eshon.

— Shunday, shunday, — ma'qulladi mulla Namoz.

— Navro'z seshanbada kelar yil ochlik bo'lmaydi, oshlik bo'ladi. Ertagi ekinlar yaxshi bo'ladi, noz-ne'matlar-da yaxshi bo'ladi. Aybi, taxchilroq bo'ladi.

— Yomoni, qon ko'p to'kiladi. El-yurt orasidan rahm-shafqat ko'tariladi.

— O'g'il otadan qaytadi, qiz onadan qaytadi, ayol eridan qaytadi.

— Podsholar taxtdan qula-qula bo'ladi.

— Yomonlik ko'payadi.

— Yog'in-chochindan ayting.

— Yog'in-chochin... qor kam yog'adi, aqllar. Yil oxirida sel ko'p keladi.

— O'zi, Navro'z qaysi kuni kelsa yil yaxshi bo'ladi, azizlar?

— Yakshanba kuni kelsa, ko'p binoyi bo'ladi. O'lim-etimlar oz bo'ladi. Fisq-fasod, yomonlik kam bo'ladi. Navro'z dushanba kuni kelsa-da yaxshi bo'ladi. Aybi, bug'doy tanqis bo'ladi.

— Navro'z chorshanbada kelsa, yil qimmatchilik bo'ladi. Qorin-tomoq uchun qon to'kiladi.

— Fisq-fasod, g'alamislik ko'p bo'ladi.

— Payshanbada kelsa, dardmandlik ko'p bo'ladi.

— Shu yili oy bilan kun-da tutiladi, deng.

— Shunday, aqllar, shunday.

— Jumada kelsa, yomg'ir mo'l-ko'l bo'ladi. Aybi, qahraton sovuq bo'ladi.

— Navro'z shanba kuni kelsa.. o'g'ri-muttahamlar yili bo'ladi, mushtumzo'rlar yili bo'ladi.

— Inshoollo, peshonada borini ko'ramiz.

— Inshoollo, azizlar, inshoollo, aqllar...

Dasturxonlarda sumalak, halim, ko'k patir, ko'k somsa, ko'k oshi, deya atalmish dori-darmon taomlar bo'ldi.

El chehrasi chechak bo'ldi. El ko'ngli ko'klam bo'ldi. El dili ohorli-ohorli tuyg'ular bilan to'ldi.

Navro'zchilar to'p-to'p bo'ldi. O'zi xush ko'rmish o'yinlar bilan mashg'ul bo'ldi.

Do'mbira chalib, doston aytmish nechov bo'ldi.

Davra qurib, doston eshitmish nechov bo'ldi.

Oyoqlarini osmon qilib, dorboz bo'lmish nechov bo'ldi.

Oymomo qizaloqlar o'yinini tomosha qildi. O'z qizaloqlik davrini yodladi. Ma'yus bo'ldi...

Shunda, Qimmat momo keldi. Oymomoni qoralab o'tirdi.

— Hay-hay-hay, bolaning sadag'asi ket-sang-a! — dedi.

Oymomo Qimmat momoni ko'rib-ko'rmaslikka oldi.

Qimmat momo qizaloqlarga qarab o'tira berdi.

Qimmat momolar har yurtida bo'ladi, har elda bo'ladi.

Qayerda to'y-ma'raka bo'ladi, o'sha yerda Qimmat momolar bo'ladi. Qaerdan quyuq tutun chiqadi, o'sha yerda Qimmat momolar bo'ladi.

El Qimmat momolarni to'y-ma'arakaga aytmaydi. Aytmasa-aytmasin, Qimmat momolar o'zlari kirib kela beradi! Indamaygina kirib kelib, ma'arakalarga qo'shiladi. Ma'raka ishlariga bosh suqadi, ma'raka yumushlariga qo'l suqadi.

Qimmat momolar el ichiga ana shundayin kirib oladilar-da, asl maqsadlariga o'tadilar...

24

Qizaloqlar qo'g'irchoq-qo'g'irchoq o'ynadi.

Mohichehra bolasini maysalar uzra yotqizdi: bolasini beshikka beladi. Bolasi uzra enkaydi, bolasini emizdi. Bolasini allaladi:

— Alla, bubagim, alla-yo, totli bubagim, alla-yo...

Qimmat momo yer ostidan Oymomoga nazar soldi.

— Yurak-bag'ring kuyib ketayotgandir, Oymomo? — dedi.

Oymomo miq etmadi.

Qimmat momolar birovlar muvaffaqiyatini ko'rsa... ichini it tirnaydi. O'z yog'iga o'zi qovuriladi. Jizg'anak bo'ladi. Kuyib kul bo'ladi.

Oqibat, qildan qiyiq qidiradi. Qandayin yo'l bilan bo'lsa-da, o'zgalar muvaffaqiyatini kamsitadi. O'zgalar muvaffaqiyatini yerga uradi. Mohichehra allasa-da, bolasi uxlay bermadi.

— Yum ko'zingni, yum, — dedi Mohichehra. — Uxlamaysanmi-uxlamaysanmi?

Uxlamasang, sadqayi sarim-a. Hamsoya, huv hamsoya!

Chaqalog'ini yo'rgaklamish Muqaddas javob berdi:

— Huvv! Kim u, bemahalda qichqirgan? Hay, sizmisiz, Mohichehra hamsoya? Men kim emish debman, — dedi.

— Anavi injiqni uxlatolmay sarsonman-da, hamsoya, — dedi Mohichehra. —

Puchug'ingizni yuboring, picha beshik tebratib tursin. Men suvga borib kelayin, hamsoya.

— Puchug'im maktabga ketib edi, hamsoya. Bo'lmasa jonim bilan yuborar edim.

Qimmat momo tizzasiga shapatilab vovaylo qildi.

— Uf-f-f! — dedi. — Farzandsizligi qursin-a, befarzandligi quribgina ketsin-a!

Oymomo rangi bo'zardi, Oymomo yuzini yerga egdi.

Qimmat momolar yomonlardan xolis-xolis yuradi, yomonlardan olis-olis yuradi. Yomonlarni ko'rsa... qochadi! Yomonlar bilan horiqulodda yo'liqib qolsa... Girdikapalak bo'ladi, shirinsuxan bo'ladi, shirinzabon bo'ladi!

Qimmat momolar yomonlardan xolis-xolis yuradi, yaxshilarga osiladi, yaxshilarga sim taqadi. Yaxshilarni sassiq-sassiq gaplar bilan chimchilab-chimchilab oladi. Yaxshilarni zahar-zahar gaplar bilan o'yib-o'yib oladi.

Yaxshilarda yaxshidan-yaxshi fazilat nima? Xudo bermish yuksaklik nima? Xudo bermish ulug'lik nima?

Qimmat momolar aynan ana shularni yo'qqa chiqarish payida bo'ladi!

Masalan, pokdomon odam borasida nopok gap tarqatadi. «Iflos odam!» deydi. Donolar donosi borasida nodon gap tarqatadi. «Picha kamroq», deydi. Haloldan-halol odam borasida harom gap tarqatadi. «Buzuq odam!» deydi.

Gapirganda-da, g'oyat ustamonlik bilan gapiradi. Soddadil qiyofada gapiradi, beg'ubordil qiyofada gapiradi. Yuzlari jonkuyarday bo'ladi, ko'zlari mehribonday bo'ladi.

Qimmat momolar topib-topib gapiradi!

Muqaddas chaqalog'i iyagiga barmog'ini nuqib-nuqib erkalatdi. Nuqib-nuqib suydi: — Chu-chu-chu, shakar bubagim, novvot bubagim, chu-chu-chu. Iyagida chuqurchasi-da bor, asal bubagimning, chu-chu-chu. Xolangga qarab bir kul. Kul, kul! Xola, meni kelin qilmaysizmi, de.

Mohichehra o'pka-gina qildi: — Seni kelin qilmayman, — dedi. — Kelganimda biron marta-da kulmaysan. Qobog'ingdan qor yog'ilib turadi. — Kelin qilmaganingizni-da ko'rayin, xola. Hali o'g'lingizning boshini shunday aylantirayin-shunday aylantirayin...

Qimmat momo tag'in tizzasiga shapatilab-sha-patilab kuyinchaklik qildi. — Uf-f-f, shuginalar ena bo'lgisi kelmasa-ya, Oymomo, shuginalar-a! — dedi. Oymomom Qimmat momo gapini eshitib-eshitmaslikka oldi. Miq etmay joyidan turdi. Ayollar tarafga yurdi.

Qimmat momo Oymomo ketidan qarab-qarab qoldi.

Qimmat momo murod-maqсадiga yetolmadi. Gapi nishonga tegmadi. Tegsa-da, chala tegdi.

Qimmat momo endi indamay keta beradimi? Yo'q, indamay keta bermaydi. Bordi-yu, indamay ketsa... tobi qochib qoladi! Yegani-da tatimaydi, ichgani-da tatimaydi. Aza tutadi!

Oymomo yomondan qoch-da qutul, yo, ton-da qutul, deya ketdimi?

Ketadi-ya, ketadi! Ketganini-da ko'radi!

Qimmat momo hali murodiga yetadi, hali huzur qiladi...

25

— El-xalq adir-qirlarga oqib-oqib kela berdi.
Nima uchun el-xalq aynan adir-qirlarga kela berdi?

26

Emishki, bir Buqa bo'lar emish. Buqa podada yurajak buqalardan emas emish. Buqa... Muqaddas Buqa emish!
Muqaddas Buqa samo nur-ziyolardian yaratilgan emish.
Muqaddas Buqa shoxlari-da shunchaki suyak emas emish. Muqaddas Buqa shoxlari..

oltindan emish! Muqaddas Buqa tuyoqlari-da shunchaki tuyoqlar emas emish. Muqaddas Buqa tuyoqlari... kumushdan emish!

Muqaddas Buqa bir o'zi yurmas emish. Muqaddas Buqa bir aravani tortib yurar emish.

Muqaddas Buqa aravasida... oy ortib yurar emish!

Muqaddas Buqa odamzotga ko'rinmas emish! Hamisha ko'zdan pana bo'lib yurar emish. Shu boisdan Muqaddas Buqani ko'rish g'oyatda mushkul emish.

Muqaddas Buqa qayerlarda ko'rinish berar emish? Falakda ko'rinish berar emish. Ufqda ko'rinish berar emish.

Muqaddas Buqa nima karomat ko'rsatar emish?

Qaysi inson Muqaddas Buqani bir ko'rsa bo'ldi, o'sha inson xohish-irodalari ijobat bo'lar emish! Bor orzu-umidlari bajo bo'lar emish!

Muqaddas Buqa shunchaki bir ko'rinib keta bermas emish-da. Bordi-yu, inson nazariga tushib qolsa... Muqaddas Buqa... bo'kirar emish!

Muqaddas Buqa bir bor bo'kirsa... yil behosil kelar emish. Ekin-tikindan qut-baraka ketar emish. Oqibat, tanqislilik bo'lar emish...

Xudo yorlaqab, Muqaddas Buqa ikki bor bo'kirsa... yil serhosil kelar emish, yil sermahsul kelar emish. To'kin-chochinlik bo'lar emish...

27

El-xalq ana shu Muqaddas Buqani bir ko'rish orzusida adir-qirlarga sayillab kelar emish!

Boisi, adir-qirlar yuksak-da! Osmon-u falakka yaqin-da.!

Osmon bilan ufq adir-qirlardan kaftday ko'rinib turadi-da!

28

Ayollar o'ynay berdi-o'ynay berdi. Oxir-oqibat, holdan toydi.

Ilik uzildi vaqti-da!

Shunda, Xursandoy otli polvonqomat bir ayol davra kirdi. Ayollarni bitta-bittadan o'yinga tortdi. O'zini ketiga tashlovchi ayollarni qo'ltig'idan dast ko'tarib davra olib keldi.

Xursandoy qaysiki ayolni davra olib kelsa, o'sha ayol bilan qo'shilib-qo'shilib o'ynadi.

Horish-charchash nimaligni bilmadi.

Xursandoy uch yasharligida otadan sag'ir qoldi. Onasi boshqa er qildi. Xursandoy o'gay ota qo'lida katta bo'ldi. Shu bois, suyagi mehnatda qotdi. Oqibat, polvonsuyak bo'ldi!

Qimmat momo o'yladi-o'yladi, ana shu gapni topdi!

— Bo'y-bastini qarang... Ming qilsayam... ikki erkakning zurriyoti-da... — deya sasidi.

Buni eshitmish Xursandoy fe'li aynidi. Ko'nglidagi sayil xushvaqtligi, sayil xurramligi xufton bo'ldi.

Qimmat momoga olayib-olayib qaradi. Ammo yomon gapirmadi.

O'ynab gapirsang ham, o'ylab gapir!

Navro'zda yomon gapirib bo'lmaydi!

Navro'z haminqadar shod-xurramlikda o'tsa, haminqadar xush-xushvaqtlikda kechsa...

Yer-u falak-da haminqadar saxiy bo'ladi!

Osmon-u falakdan mo'l-ko'l yomg'ir yog'adi!

Yer-u zamin-da bo'liq-bo'liq hosil beradi!

El-yurt kelajak Navro'zgacha xush-xushvaqtlikda kun ko'radi, rohat-farog'atda kun ko'radi!

Xursandoy davraga ko'z soldi-ko'z soldi, ayollar orasida mung'ayib o'tirmish Oymomoni ko'rib qoldi. Oymomoni davra yetaklab keldi.

Oymomo o'zini keyiniga tashladi.

— Men o'yinni bilmayman! — deya zorlandi.

— Nima, biz o'yinni bilamizmi? — dedi Xursandoy. — «Bahor» ansamblida o'ynab kelib edikmi?

Oymomo ro'moli uchlarini yelvagay qildi. Barmoqlarini lablari bilan namladi.

Oymomo nozlanib-nozlanib o'ynadi. Barmoqlarini qirsillatib-qirsillatib o'ynadi. Shunday xushro'y o'ynadi-shunday xushro'y o'ynadi!

Davra jo'shdi, davra:

— Kishtala-kish, kish, kish, kish! — deya chapak chaldi.

Qimmat momo Oymomo o'yiniga qaradi-qaradi-da, o'zicha bosh irg'adi.

— Shunday xushro'y ayol tirnoqqa zor-a, tirnoqqa-ya! — dedi.

— Unday demang-e, — dedi bir momo.

— Kuyganimdan gapiraman-da, Sora momo, kuyganimdan! — dedi Qimmat momo. —

Bo'lam-da, ming qilsayam, bo'laginam-da!

— Bo'langiz bo'lsa-da, demang!

Qimmat momo darrov gapni burdi. Birdan... hiring-hiring kuldi.

— Hazil-da, Sora momo, hazil-da. Hazil gapniyam bilmaysizmi! — dedi.

Qimmat momo o'xshatib-o'xshatib vovaylo qildi:

— Uf-f-f! — dedi. — Xudo itga bergan tirnoqni, bitga bergan tirnoqni nima qilardi deng, shu bo'laginamgayam bersa!

Yer yorilmadi, Oymomo yerga kirib ketmadi!

Boshi uzra o'ynatmish qo'llarini ohista-ohista tushirdi. Kaftlari bilan yuzlarnii bekita-bekita, davradan chiqib jo'nadi.

Navro'zlari zahar-zaqqum bo'ldi! Navro'zlari burnidan buloq bo'ldi!

Ufq qorayib-qorayib keldi. Qop-qora bulutlar ko'pirib-ko'pirib toshdi. Bulutlar toshib-toshib keldi, bulutlar yoyilib-yoyilib keldi.

— Ana, kelayapti, ana, — dedi el.

Kelajak Muqaddas Buqa bo'ldimikin? Ko'pirib toshmish qop-qora bulutlar Muqaddas Buqa aravasi g'ildiraklari ostidan o'rlayaptimikin?

Qop-qora ufq guldur-guldur etdi, qop-qora ufq gumbur-gumbur etdi.

— Keldi, ketdik, keldi! — dedi el.

Guldur-guldur etmish Muqaddas Buqa aravasimikin? Muqaddas Buqa aravasini taraqlatib-taraqlatib haydab kelayaptimikin?

Qop-qora ufq yarq-yurq etdi, qop-qora ufq yalt-yalt etdi.

Muqaddas Buqa aravasi g'ildiraklari tog'-toshlarga urilib-urilib, chaqin chaqyaptimikin?

Yo Muqaddas Buqa kumush tuyoqlari chaqir toshlarga tegib-tegib, o't chaqnayaptimikin?

— Hozir yomg'ir yog'adi! — dedi el.

Qop-qora bulutlar ichra oppoq bir nima bir yo'qoldi-bir ko'rindi. Muqaddas Buqa aravasida ortib yurmish oy qalqib-qalqib kelayaptimikin?

El-xalq uy-uyiga tarqaldi.

Navro'zchilar ko'ngli ko'klam bo'ldi.

Oymomo ko'ngli... hamon qish bo'ldi!

III

Oy to'lishib qoldi.

Yoz oydini oppoq bo'ldi.

Falak kavkabiston bo'ldi.

Kavkabistonda bir yulduz yulduz oralab sayr etdi. Bu, yer yo'ldoshi bo'ldi.
Olis-olislardagi chiroqlar yulduzlarday miltilladi.
Adir biqinidagi bahaybat yong'oq barglari mungli shitirladi. Chigirtkalar chirilladi...
Bir qush zardoli shoxlarini shitirlatib-shitirlatib uchdi.
Yo'ng'ichqapoyada otlar kirt-kirt o'tlaydi.
Otlar pishqirdi, otlar kishnadi.
Otlar tarsillatib-tarsillatib yer tepindi.
Tun jarchisi boyo'g'li uzib-uzib ovoz berdi.
— Momosi, shu tevarakda odam bor shekilli... Momosi, hovlimizdagi zardolilar suvga cho'lp-cho'lp tushadi. Zardolilarni ko'chada bolalar ushlab yeydi...

1

Oqshom vaqti Oymomo onamiz tosh bilan katak og'zini yopdi. Katakka cho'nqayib o'tirdi.
Shunda, endi toy-toy bo'lmish uloq bir yiqilib, bir turib kela berdi. Quloqlarini qoqaman deya, tag'in bir yiqilib turdi.
Oymomo onamiz zavqlanib kuldi. O'ng qo'lini uloqqa cho'zdi. Barmoqlarini o'ynatdi.
Uloqni o'ziga chorladi:
— Kel, chigi-chigi-chigi. Kel, toy-toy-toy.. — dedi.
Uloq Oymomo onamiz barmoqlarini yaladi. Murg'ak-murg'ak boqdi.
Uloqqa termulib o'tirmish onamiz xayoliga endi tetapoya bo'lmish go'dak keldi...
Shu vaqt daricha g'iyqillab ochildi. Bola ko'tarib olmish Robiya hamsoyasi keldi.
— Ay, hamsoya, elagingizni berib turing. Bizniki teshilib qolibdi, — dedi.
Oymomo onamiz oshxonadan elak olib kelib berdi.
Robiya hamsoyasi supaga cho'k tushdi.
— Yo, pirim, picha damimni olayin, — dedi.
Keyin, eshitmish-bilmish ig'volardan gapirdi. Ta'bi xushlamovchi ayollar g'iybatini qildi.
Elakka bormish ayolning ellik og'iz gapi bor, bo'ldi!
Ichini bo'shatib ketdi. Xiyoldan keyin tag'in keldi.
— Ay, hamsoya, esim qursin, xiyol bo'lmasa esimdan chiqayin, debdi, — dedi. — Xoldon momonikiga sumalakka boring. Ayollar sizni kayvoni bo'lsin deyapti, vaqtliroq boring.
Oymomo onamiz ich-ichidan suyundi. Boisi sumalak qo'yuvchi-da, sumalakka kayvonilik qiluvchi-da, g'oyat pokiza ayol bo'lmog'i lozim bo'ladi.
«Meni lozim ko'ribdilararmi... menginani lozim ko'ribdilararmi, — demak el nazarida farishtali ayol bo'libman-da? — deya xayollandi onamz. — Shukur, Yaratganning o'ziga shukur, ishqilib, el savobini olar bo'libman...».
Oymomo onamiz sumalak kayfiyatida eshik-orani supurdi. Sumalak zavqida tirikchiligini qildi.
Qoplon otamiz daladan kelib, sumalak daragini eshitdi.
Ha-a, binoyi, — dedi, — menga-da sumalak olib kelasanmi?
— Bu kishiga olib kelmay, kimga olib kelaman, — dedi onamiz.
Oymomo onamiz ro'molga bir misqol bug'doy tugdi.
Sumalakka yo'l oldi.

2

Sumalak qayerda qo'yildi?
Sumalak odam nazari tushmovchi joyda qo'yidi.

Zaxdan-zaxe joyda qo'yildi.
Nur-ziyosiz, shomol-havosiz joyda qo'yildi.
Qurt-qumursqasiz, kalamush-sichqonsiz joyda qo'yildi.
Erto'la ana shunday joy bo'ldi!
To'rt-besh misqol bug'doy namlab-namlab yoyildi.
Bir haftalarda bug'doy ko'm-ko'k maysa bo'lib undi. Ko'm-ko'k maysa bo'lib o'sdi.
Maysalar bir-biri bilan ayqashib-ayqashib qoldi. Bir-biri bilan zichlashib-zichlashib qoldi.
Maysalar betiga doka yopib-yopib qo'yildi.
Vaqti-vaqti bilan doka olib-olib turildi.
Maysalarga suv sepib-sepib turildi.
Maysalarga oftob nuri tushirib-tushirib turildi...
Sumalak maysa Navro'z ramzi bo'ldi!

3

Xoldon momo ana shu maysalarni keliga soldi.
Oymomo onamiz maysalarni kelida tuydi. Ko'p-ko'p tuydi, xo'p-xo'p tuydi.
Maysalar shira bo'ldi. Maysalar shira berdi.
Oymomo onamiz maysalar bermish shiralarni suvli toboqlarga soldi.
Shira suvda asta-asta eridi. Suv bilan aralashdi.
Oymomo onamiz shirali suvni sumalak qozonga soldi.
Ayollar sumalaklab kela berdi.
Yettita ayol bo'ldi, toqlik bo'ldi.
Juftlik bo'lsa ma'qul bo'ladi.
Ayollar tag'in kimni taklif etishni maslahatlashdi. Gap aylandi-aylandi, oxiri, Munavvar otli ayolga borib taqaldi.
— Beti qursin, betidan buzilsin!
Bu gapni Xoldon momo aytdi.
Ayollar birdan sergak bo'ldi. Bir-biriga qaradi. O'zgacha qaradi, ilmoqli qaradi. Birin-ketin bosh irg'adi.
— Aytganingiz kelsin! — dedi.
Boisi, elda Munavvar suyug'oyoq ayol, demish gap oralab yurdi...
Sumalak ana shunday ulug' ham e'tiqodga molik taom bo'ldi!
Ayollar olib kelmish unlarini sumalak qozonga soldi.
Keyin, sumalak qozon girdida davra qurdi. Gurung berib-gurung olib o'tirdi.
Onasiga ergashib kelmish bolalar uy tevaragida chopishib o'ynadi. Bir-biri bilan aytishib o'ynadi, janjallashib o'ynadi.
Janjalga onalari aralashdi. O'zaro sen-menga bordi.
«Men bo'lsam, aralashmasdim, — xayollandi onamiz. — Bola degani bir begunoh banda-da. Bugun urishadi, ertaga yarashadi».
Oymomo onamiz do'lanaday-do'lanaday kelmish yettita toshni yuvib-chaydi. Qozonda qaynamish sumalakka soldi.

4

Emishki, foniylamda bir onaizor bo'libdi. Onaizor o'z oti o'zi bilan zor ona bo'libdi. Bechoradan bechora bo'libdi. G'aribdan-g'arib bo'libdi.
Xudoyim xudovando onaizor rizq-ro'zini bermabdi-da, nasibasini bermabdi-da!
Ammo xudoyim xudovando onaizor pushtini beribdi! Onaizor qo'sha-qo'sha farzandli

bo'libdi! Farzandlari bir etak bo'libdi!

Bir oqshom bolalari qo'llarini cho'zib:

— Xo'rak, ena, xo'rak! — deya zorlanibdi.

Onaizor yenglarini turibdi.

— Bolalarimga mazali taom qilib berayin, — debdi.

O'choqqa o't yoqibdi. Qozon osibdi.

O't yona beribdi, qozon qiziy beribdi.

Shunda, onaizor qozonga nima solishni bilmabdi. Uy-ichini qarabdi. Tevarak-boshni qarabdi. Qozon qaynatish uchun biron-bir nima topolmabdi.

Norasidarlari bo'lsa, xo'rak, deya zorlanishini qo'ymabdi. Xo'rak deya yig'lay berib-yig'lay berib, uxlab qolibdi.

Onaizor och-nahor uxlab yotmish go'daklariga termulib o'tiribdi. O'tirib-o'tirib, ko'ngli buzilibdi. O'z taqdiridan kuyibdi.

— Yo'qchiligi qursin-a, yo'qchiligi-ya! — deya qon-qon yig'labdi.

Go'daklar azonda uyqudan turadi. Ochdan-och bo'ladi. tag'in taom, deydi. Xo'rak, deya yig'laydi...

Onaizor ana shu qayg'uda timirskilanib yuribdi-yuribdi. Qozon qaynatish uchun tag'in biron nima topolmabdi.

Shunda, mayda-mayda toshlarga ko'zi tushibdi. Shu toshlardan yettitasini sanab olibdi. Toboqda yuvib-yuvib tozalabdi. Toboqdan qozonga solibdi.

Onaizor nahorda qozon qopg'og'ini olib qarasa, qozon to'la taom bo'libdi!

Taom oti — sumalak bo'libdi!

Shu-shu, sumalak Navro'z taomi bo'lib qolibdi!

5

Shunday qilib, toshlar sumalak bo'lib qaynay berdi.

Tun og'di.

Gurunglar-da ado bo'ldi.

Bir ayol urchuq yigirdi, bir ayol paxta chigitladi.

Shunda-da, sumalak tonglari otmadi!

Shunda, Xoldon momo aytdi:

— Kelinglar, topishmoq aytamiz, — dedi.

— Xo'p binoyi gap, — ma'qulladi ayollar.

— O'zimizning gurungma-gurung yuradigan topishmoqlardan aytamiz.

El og'zida yurmish topishmoqlardan aytish boshlandi.

Aytishuvni Xoldon momo boshlab berdi.

— Men aytsam, uzun-uzun o'z ketdi, uzun bo'ylik qiz ketdi — qasavasi qarsillab, manglayi yerga tarsillab. Bu nima?

— O'rmak.

— Kichkina qozonning oshi shirin.

— Yong'oq.

— Bukri momom buk etdi, yugurib uyiga kirib ketdi.

— Sichqon.

— Anavi tog'dan qaragan, manavi tog'dan qaragan, o'zimga yarashar deb, balxi ro'mol o'ragan.

— Buzoqboshi.

— Aka-uka bir yashaydi, bir-birini ko'rmaydi.

— Ko'z.

Ayollar tinimsiz o't yoqib turdi, tinimsiz o't kovlab turdi.

Boisi, o't hovuri xiyol pasaysa... sumalak ayniydi!

Sumalak ana shunday nozikta'b taom bo'ldi!

— Chin qushim, chinni qushim, chin tepaga chiqdi qushim, og'zidan bol uzatib, xalqqa salom berdi qushim.

— Samovar.

— Tog'ni talaydi.

— Bolta.

— It emas, irillamas, odam emas, uyga qo'ymas.

— Qulf.

— Yilting-yilting chirog'im, yiltillaydi chirog'im, gavhardan ko'p qadri, qadrdomim chirog'im.

— Ko'z.

— Uydamisan, marjon, eshikdamisan, marjon, oyoq-qo'ling ko'rinmas, qulfdamisan, marjon.

— O'tov uyi og'ichi.

— Tuzi yo'q oshni ko'rdim.

Bari ayol o'yda qoldi! Birov, u dedi, birov, bu dedi. Birov-da topolmadi!

Shunda, ushbu topishmoqni aytmish Oymomo onamiz huzurlanib-huzurlanib kuldi.

Tizzasiga urib-urib kuldi. Ketiga chalqayib-chalqayib kuldi. Kula kula, qo'li bilan sumalakni ko'rsatdi.

Tuzi yo'q osh — sumalak bo'ldi!

6

Sumalak tonglari olis-olis bo'ldi.

Ayollarni uyqu elitdi.

Uyqu Oymomo onamizni-da olib-olib ketdi. Ammo onamiz mijja qoqmadi. Kayvoni ayol bo'lib, sumalak boqib o'tirdi.

Oymomo onamiz sumalak boqib-boqib, sumalak tonglarni oqladi!

Oymomo onamiz cho'mich bilan yog'och toboqlarga sumalak suzdi.

Ayollar uyma-uy yurib, sumalak tarqatdi.

Katta-yu kichik — barcha-barcha sumalak yaladi!

Emishki, insonda ming bir ikki dard bo'ladi. Sumalakdan bir yalamish inson tanasi qirq xil darddan forig' bo'ladi!

7

Oymomo onamiz bir cho'mich sumalak oldi. Uyiga ravona bo'ldi.

Shahodat barmog'i bilan Qoplon otamizga sumalak yalatdi.

Oymomo onamiz jisman-da dadil bo'ldi, ruhanda dadil bo'ldi.

Umidlari uchqunlandi!

«Sumalak tonglarida mijjamni-da qoqmadim! — o'zidan minnatdor bo'ldi onamiz. — Gunohlarim bor bo'lsa, ana shu gunohlarimdan forig' bo'ldim. Gunohlarim yo'q bo'lsa, unda, tag'in-da pokiza bo'ldim. Bir dunyo savobga qoldim. Ana endi umidlarim ushaladigan bo'ldi...».

8

Oymomo onamiz odaticha tong saharlab turdi.

Tirikchiligini qildi.

Uy derazalarini ochdi. Eshik-orani supurdi.

Darvoza zanjirini tushirdi. Ityaloqqa ovqat quydi. Katak og'zidagi toshni oldi. Mollarga qaradi. Sigir sog'di.

Sutni dokadan suzib oldi. Keyin, toboqqa quydi. Chumolidan hadiksirab, simhalinchakka osdi.

Brigadir ko'chadan ovoz berib-ovoz berib o'tdi.

Onamiz choy damladi. Dasturxon burchiga bostirdi.

Qoplon otamiz-da uyg'ondi.

— Brigadir bozor kuniga bog'ga aytib ketdi, — dedi onamiz.

— Ha-a. Qayerga borish kerak ekan?

— Achchiq zardolizorga.

— Xo'p xushxabar aytding. Suyunchi bersammikin...

— Xushxabar quridi, shu qoldimi. Qo'lning sho'ri.

— Xina qo'y.

Onamiz yuzlari yorishdi.

— Yaxshi aytdi, chin aytdi, — dedi.

Choy-ta'tildan keyin onamiz omborxonadan bir siqim quruq xina olib keldi. Suvga botirib ivitdi. Keyin, yog'och keliga soldi. Qayroqtosh bilan maydalab tuydi.

Oymomo onamiz kechasi yotish oldidan otamiz kaftlariga xina qo'ydi. Kaftlarini yumdi.

Girdini tugilmish tok barglari bilan yopdi. Barg ustidan gardi ro'mol bilan o'rab bog'ladi.

Qoplon otamiz ertalab qo'llarini ochib ko'rdi.

Kaftlari qip-qizil xina bo'ldi!

Xinalik kaftni ketmondasta urmaydi!

Onamiz galdagi kechada-da otamiz qo'llariga xina qo'yajak bo'ldi.

Otamiz qo'l siltadi.

— Hali, qoshimga-da o'sma qo'yarsan? Bor-e! — dedi.

Onamiz hiring-hiring kuldi.

— O'z tani sog'ligini o'ylasin, xo'p desin.

Onamiz, otamizni bemahalgachayin avradi. Oxiri ko'ndirdi.

9

Otamiz bilan onamiz ertalab bog'ot otlandi.

Onamiz yo'lda aytdi:

— O'sh degich yerda bir tabib bor emish... — dedi.

— Vaqt qani, momosi. Ish bo'lsa qaynayapti.

— Brigadirdan so'rasin-da.

— Odamda bet bo'lishi kerak-da momosi. Shuncha yuramiz, brigadir bir og'iz og'ir gapirmaydi.

— Yana tag'in, mehnat kuni yozadi.

— Ha-a, otangga rahmat.

— Bormasak bo'lmas, ko'p zo'r tabib deyishyapti.

— Unda, keyinroq boramiz. Bo'lmasa, eldan uyat, momosi. El, ishga bir kelib, bir kelmay yurishimizni ko'rsa, ishdan beli soviydi. Yana tag'in, elning o'g'il-qizlari-da maktabdan keyin ishga keladi, momosi... Nasib bo'lsa, Xushvaqt kelsin, o'zimiz bilamiz, momosi...

— Nasib bo'lsa, bovasi...

Brigadir aytmish achchiq zardolizor ostida otdan tushdilar.

Otamiz xurjunini zardoli shoxiga ildi. Belni yelkasiga qo'ydi. Tokzor oralab yurdi.

Dehqonlar qoralab yurdi.

— Hormanglar-ov! — dedi.

— Bor bo'ling-ov! — dedi dehqonlar.

Otamiz bildi, xiyol hayalladi. Shu bois, hadahalab yurdi. Chetdan bir jo'ya oldi. Apil-tapil ish boshladi.

Onamiz otamiz qabatida ishladi.

Dehqonlar oralab yurmish hisobchi ovozi qo'yib aytdi:

— Kelardingiz-da, Qoplon aka! Tushdami, yo, ish oxiridami!

Oymomo onamiz uyaldi. Yuzlarini yashirdi.

— Yuzingizni yashirmang, Oymomo opa, men sizga aytyapman!

— Endi bo'lmaydi-e... — ko'r ovozda dedi otamiz.

Hisobchi otamiz bilan onamiz boshiga keldi. Qo'llarini orqasiga qilib turdi.

— Va'dalaringizni qopga solib ortsa, ot ko'tarolmaydi! Bo'ldi-da, endi!

— Ayb bizda, hisobchi, ayb bizda!

— Nima, uyingizda yig'lab qoladigan bolangiz bormidi?!

Qoplon otamiz tok tomiriga egilmish ko'yi qoldi. Qaddini rostlashini-da bilmadi, rostlamasida bilmadi. Tok tomirlarida g'imirlamish sariq chumolilarga tikilib qoldi.

— Qaytanga bolalilar o'z vaqtida kelaypti! Ana, Xumor, Sanamlar! Bari qo'sha-qo'sha bolalik ayollar!

Oymomo onamiz belni yerga qadadi. O'ng bilagini beldasta uchiga qo'ydi. Peshonasini bilagiga qo'ydi. Yuzlarini bekitdi...

Qoplon otamiz onamiz holidan tag'in-da ezildi, tag'in-da kuydi. Qaddini rostlamay, yer ostidan hisobchiga qaradi. Bu qarash mana bunday dedi:

«Ay, musulmon, peshonangda ayolimiz turibdiki. Mayli, meni o'ylama, shu poshikastani o'ylab gapir...»

— Ko'p o'qraymang, Qoplon aka! Men sizga yomon gapirayotganim yo'q! Men qonun bo'yicha gapiryapman!

Qoplon otamiz ko'zlari pir-pir etdi.

«Qonuning kallangni yesin, hisobchi, kallaginangni yesin...».

Qoplon otamiz hisobchidan ko'zlarini oldi. Tok tomirlariga yuz burdi.

Shu vaqt, besh-olti jo'ya narida ishlamish Hasan bobo ovoz berdi:

— Ay, hisobchi! — dedi. — Og'zim bor deb karillay berasanmi, bo'ldi-da!

— O'zingiz o'ylang-da, Hasan bova! — dedi hisobchi. — Anavi Sanam bilan Xumorning egiz bolasi bor, egiz! Shunday bo'lsayam, o'z vaqtida ishga keladi! Oymomo opaning anavi beldastadan boshqa nimasi bor?!

— Bolasi bormi-yo'qmi, u, sen bilan bizning ishimiz emas, u, Yaratganing ishi, hisobchi!..

— Er-xotinning qornidan boshqa qayg'usi yo'q! Yana tag'in, ishga kechikkani kechikkan!

— Bo'ldi-e, ko'p karillama-e!

— Bolalik bo'lsayam mayli edi! Bolasini emizadi deymiz, bolasini allalaydi deymiz! Bular kimni emizadi, bular kimni allalaydi?! Er-xotin bir-birovini allalaydimi?! Er-xotin bir-birovini emizadimi?!

Qoplon otamiz qalqib ketdi! Yuztuban yiqilayin-yiqilayin, dedi!

Bovujud, beldastaga suyanib qoldi. Beldasta ushlamish barmoqlari qalt-qalt etdi.

Shahd bilan qaddini rostladi. Olislab ketmish hisobchi ketidan qaradi. Tish g'ijirlatib-tish g'ijirlatib qaradi.

Qoplon otamiz tok jo'yani ishladi. Tok ostini aylana qilib kovladi. Tok belida unib chiqmish patak tomirlarni yulib tashladi. Qari toklarni kundakov qildi. Oymomo onamiz tok pushtani ishladi. Novdalar uchini sug'urdi. Novdalarni iloji boricha yuqori ko'tardi.

Boisi, novdalar yerda tursa, oyoq tega beradi, kiyim o'ngirlari ilasha beradi. Oqibat, novda pindiqlari uchib ketadi.

Hosil esa, ana shu pindiqlarda bo'ladi!

Otamiz bilan onamiz g'arq terga botdi.

Otamiz ko'ylagi yelkalariga jiqqa yopishdi.

Onamiz entikib-entikib nafas oldi.

Kun qiyolab-qiyolab botdi.

Ishdan qaytar vaqt bo'ldi.

Hisobchi dehqonlarga aytdi:

— Ertaga vaqtliroq kelinglar! Salqinda ish unadi! — dedi.

Jo'na-jo'na bo'ldi.

Nurmat ko'sa tevaragiga alang-jalang bo'ldi.

— Ay, xaloyiq, mening belimni ko'rmadilaringizmi? — dedi.

Dehqonlar ko'saga qaradi. Gurillab kuldi.

— Nimaga tirjayasizlar, — dedi ko'sa, — ko'rgan bo'lsalaringiz aytingizlar-da!

— Belingiz bozor ketdi! — deya xaxolab kuldi dehqonlar.

Bir dehqon qo'li bilan ko'saning yelkasini ko'rsatdi.

Nurmat ko'sa yelkasiga qarab, o'zi-da xaxolab kulib yubordi. Boisi, ko'sa belini yelkasiga qo'yib, dastasidan ushlab turdi!

Dehqonlar shu qadar charchadi!

11

Kolxoz otamiz bilan onamizga pilla berdi.

Pillachi agronom bir kaft urug' olib keldi.

Urug'lar yo'ng'ichqa guliday-guliday bo'ldi. Joni yo'q bo'ldi.

Onamiz urug'larni hovlidagi so'riga yoydi.

Bir quti pilla ikki odamga og'irlik qiladi.

Shu bois, otamiz brigadirdan tag'in bir odam so'radi.

Brigadir Qimmat momoni berdi.

12

Qimmat momo darvozadan qora berdi. O'zi gapirib-o'zi qo'yib kela berdi:

— Brigadir aytgandan kela berdim. O'zimning ulpi-tomirlarim bilan ishlaydigan bo'pmand-da, dedim. Aylanayin bo'laginamdan, o'rgilayin bo'laginamdan. Qani, bo'laginam, xo'p omonmisiz, xo'p damlimisiz...

Qimmat momo onamiz bilan qo'ltiq ostidan qo'l uzatib ko'rishdi.

— Bo'lam-da, ming qilsayam bo'lam-da, — dedi. — Yaxshi ko'raman. O'zimcha eslab yuraman. Xudo tirnoqdan qisgan bo'lsayam, o'zlarining tani- joni sog' bo'lsin deyman. Inim qayoqda? Ha-a-a! Uyam ko'zimga yaxshi ko'rinadi. O'zimniki-da, o'zimniki.

Qimmat momo asta tizzasiga urdi. O'zicha kuygan bo'ldi:

— Uf-f-f, birkam dunyo ekan-da, — dedi. — Mana shu hovlida ikkovgina qorako'z burni oqib yursa, kattalar pilla berarmidi! Kattalar bunday qarasa, keng bir hovlida ikkovgina er-xotin bor. Tirnoq zoti yo'q... Shularga pilla beraylik, degan-da.

Oymomo onamiz yomon vaziyatda qoldi. Nima deyishini bilmadi. Yerga qaradi. Nima qilishini bilmadi. Cho'p bilan yer chizdi.

Qimmat momo bir darvoza tarafga, bir uy tarafga alang-jalang bo'ldi. Keyin, ohista gap ochdi:

— Uyginangda hech kim yo'qmi, bo'lam?

— Yo'q, nima edi?

— Bo'lalarning gapini birov eshitmasin deymanda bo'lam. Hozirgi zamonning odamlari yomon bo'p ketgan, bo'lam.

— Ayta bering, uy ovloq, ayta bering.

— So'ramoqdan ayb yo'q, deydilar... Birov-yarim bilan... bordi-keldi qilib ko'rmadingizmi, bo'lam?

Oymomo onamiz yer chizishni bo'ldi qildi. Chizilmish yerga tikilib qoldi. Qimmat momo nima dedi, mag'zini chaqa olmadi.

— U nima deganingiz? — dedi.

— Sodda bo'lamdan-da, soddagina bo'lamdan-da. Sodda ko'p yaxshi-da. Soddalik — ko'ngil tozalik bo'ladi. Sodda bo'lamdan aylanayin, soddagina bo'lagingandan o'rgilayin. Shu... birov-yarim bilan deyman-da... yotib deyman.

— Nima-nima?

— Birov-yarim bilan yotib... o'zingni bir sinab ko'rmadingmi, deyman...

Oymomo onamiz yalt etib Qimmat momoga qaradi. Onamiz yuzlari lov-lov yondi. Ko'zlari pir-pir etdi.

— Og'zingizga qarab gapiring, momo, og'zingizga qarab qapiring!

— Og'zim qarab gapirsam-gapirmasam-da, bo'lam. Gulday umringni zoe ketkazib nima qilasan, bo'lam...

— Qanday birov-yarim bilan, qanday birov-yarim bilan?! — birdan olov oldi onamiz. — Boshimda haq nikohlik egam turibdi-ku!!!

— Haq nikohlik egangdan yorug'lik chiqmasa nima qilasan, bo'lam...

— Nima demoqchisiz?! — haminqadar olovlandi onamiz. — A, nima demoqchisiz?!

Qimmat momo ra'ykorchi bo'ldi.

— Ana, ferma mudirimiz bor, uyurdagi ayg'irday bo'p yuribdi... — dedi. — U bo'lmasa, ana, brigadirimiz bor, kelbati egiz tug'diraman, deb turibdi...

Oymomo onamiz shahd bilan joyidan turdi. Shasht bilan so'ridan tushdi. Kalishini-da kiymadi. Yalang oyoq darvoza tarafga yurdi. Darvoza tavaqalarini lang ochdi. Qo'li bilan ko'chani ko'rsatdi.

— Keting! — dedi. — Hozir keting!

Qimmat momo joyidan turishini-da bilmadi, turmasini-da bilmadi. Bezrayib o'tira berdi.

— Eb-ey, yaxshilikka yomonlik! — dedi. — Men seni bo'lam deb aytib edim, bo'lagingan deb aytib edim, eb-ey!

— Men sizga keting, deyapman!

— Eb-ey, men pillaga kelib edim, eb-ey!

— Ketmaysizmi, ketmaysizmi?!

Oymomo onamiz shunday deya, itini chaqirdi:

— Bah-bah-bah, Olapar, bah-bah-bah!

Katak oldida yotmish Olapar chopqillab keldi. Dumini likillatib-likillatib, onamiz o'ngirini iskadi.

— Keting deyapman!! — dedi onamiz. — Bo'lmasa, Olaparni olkishlayman!!

Qimmat momo lik etib joyidan turdi. Kalishini yo'l-yo'lakay kiydi.

— Ketayapman, bo'lam, mana, ketayapman! — dedi.

Qimmat momo Olapardan hadiksirab odimladi. Olapardan ko'z uzmay odimladi. Olaparni

yonlab-yonlab odimladi. Ketiga qarab-qarab odimladi.

— It yomon, bo'lam, it bilan o'ynashmang, bo'lam! — deya-deya odimladi.

Darvozadan tashqariladi. Qaddini rosladi. O'zini erkin oldi. Ko'ylak yoqalarini ko'tarib, ichiga tuf-tufladi.

— Ay bo'lam, pillaga qachon kelayin? — dedi.

— Qorangiz o'chsin-e, sizdaychikin pillachining-e!..

Oymomo onamiz darvoza tavaqalarini qars-qars yopdi. Zanjirini sharaq-sharaq zanjirladi. Keyin, darvoza tirqishidan mo'raladi.

Qimmat momo hamon ostonada turibdi! Avzoyi, tag'in ichkari kiraman, deyapti!

Oymomo onamiz tevaragiga alangladi. Burchakda yotmish narvonni sudrab keldi.

Darvozaga tirab qo'ydi. Qimirlatib-qimirlatib ko'rdi. Xotiri jam bo'ldi.

Uyga kirib, o'zini to'shakka tashladi.

Xo'ng-xo'ng yig'ladi. Yig'lab-yig'lab uxlab qoldi.

13

Oqshom vaqti:

— Qimmat momo kelmasin, — dedi onamiz.

— Nima uchun? — dedi otamiz.

— Beti qursin!

— Boshqa odam yo'q, momosi. Brigadir shu momoni-da arang berdi.

— Boshqa odam bo'lmasa-da mayli, o'zimiz eplaymiz.

14

Ooplon otamiz dahlizda so'ri qurdi.

Oymomo onamiz yo'ng'ichqa gullarni so'riga yoydi.

Kun taftli bo'lsa-da, pechka yoqdi. Havoni pillabop etdi.

15

Bir haftada yo'ng'ichqa gullar jon oldi.

Jonivor bo'lib g'imirladi.

Pilla bo'lib bargga kirdi.

16

Ooplon otamiz adirdan barg olib keldi.

Oymomo onamiz shoxcha bargini chilpib-chilpib oldi. Pilla urug'lar uzra yoydi.

Pilla barg yegan sayin bolaladi.

17

Dahlizdagi uch qavat so'ri-da pillaga to'ldi.

Otamiz bilan onamiz o'zlari yotib-turuvchi uy ashqol-dashqolini tashqari olib chiqdi.

Temir so'riga uydi.

Uyda uch qavatli, uch qator so'ri qurdi.

Bu uy-da pilla bilan to'ldi.

Pilla urug'lay berdi.

Otamiz bilan onamiz endi mehmonxona jihozlarini tashqari chiqardi. Temir so'riga

qo'ydi.

Mehmonxonada uch qator, uch qavatli so'ri qurdi.

Shunday katta mehmonxona-da pilla bilan to'lib toshdi.

Boshqa bo'sh uy qolmadi. Yolg'iz oshxonada qoldi.

Otamiz bilan onamiz oshxonadagi qozon-toboqlarni tashqari chiqardi. Temir so'riga qaladi.

Oshxonada uch qavat so'ri qildi.

Hovlidagi temir so'ri ichkaridan olib chiqilmish ashqol-dashqollar bilan to'ldi.

Tok vayishi osti bargxona bo'ldi.

Otamiz bilan onamiz uchun tirikchilik qiladigan joy qolmadi.

Tovuq katagi yonida bir gilamlilik bo'sh joy bo'ldi. Bu, qishda yoqilib ado bo'lmish g'o'zapoya uyumi joyi bo'ldi.

Otamiz bilan onamiz o'tirib-turajak gilamlarini ana shu joyga olib kelib to'shadi.

— Katak oldi yaxshi-da, — dedi onamiz. — Tovuqlar qoqoqlab uyg'otadi.

Shunday qilib, otamiz bilan onamiz uylari to'rini pilla uchun berdi. O'zlari torvuqlar bilan yonma-yon yotdi.

Pilla birinchi uyquga ketdi.

Ikki kecha-yu ikki kunduzda uyqudan turdi.

Ishtaha bilan barg yeb boshladi.

Pillachi agronom kelib ko'rdi.

— Yaxshi, ko'z tegmasin, yaxshi, — dedi.

Pilla ikkinchi uyquni oldi.

Bunda-da ikki kecha-yu ikki kunduz uxladi.

Bu safargi ishtahalari-da yomon bo'lmadi. Bergan bargni berganday, ilma-teshik qilib yuta berdi.

Pilla uchinchi uyquga ketdi.

Bu safar ikki yarim kecha-yu ikki yarim kunda uyg'ondi.

Tag'in-da barg, barg, dedi.

Qoplon otamiz pilla barg yeyishini ko'rib:

— Yo, tavba-e! — dedi. — O'zlari mayda-mayda, chinchiloqday-chinchiloqday bo'lsa, qorinlari qayerda bo'ldi ekan...

So'rilar osti tariqday-tariqday qora qumaloqlarga to'ldi.

Onamiz qumaloqlarni peshma-pesh tashlab turdi.

Pilla to'rtinchi uyquga ketdi.

To'rtinchi uyquda bir yarim kun-u tun uxladi.

18

Otamiz tag'in bargga otlandi.

Adirda tut ayrisiga minib shox kesdi. Shox kesa berib qo'llari toldi.

Tut tanasiga yag'rin berdi. Vazmin tin oldi. Olislarga qarab o'tirdi. Ko'zi ketib-ketib o'tirdi...

Shunda, oq eshakli, oq sallali bir chol ariq yoqalab kela berdi.

Otamiz cholni tanimadi.

Chol tut ostidan o'tdi.

Otamiz cholni Namoz boboga o'xshatdi.

Bosh irg'ab, salom berdi.

Ammo chol alik olmadi.

Otamiz sergaklandi. Tanadan mahkam ushladi. Yerga qaradi.

Chol yo'q...

Yerga sapchib tushdi. Tevarakka alangladi.

Chol yo'q...

Ko'ngliga tahlika tushdi. Yoqasini ko'tardi. Ichiga tuf-tufladi.

Barg ozroq bo'lsa-da, jamlab boyladi. Otiga ortib jo'nadi, ketiga qarab-qarab yurdi.

Xayolida, chol ketidan kelayotganday bo'ldi.

Otini lo'killatib-lo'killatib haydadi.

19

Uyga kelib, bir boshqa bo'lib qoldi. Parishon bo'lib qoldi. G'amgin bo'lib qoldi.

Onamiz molxona tarafdin qo'zi quvib keldi.

— Manavini ushlab bersa bo'lmaydimi? — dedi. — Bir menga kerakmi, shu ro'zg'or!

Otamiz qo'zi quvib ketdi.

Qo'zi hovlini aylanib chopdi. Xiyol olisda pusib turdi.

Otamiz panalab-panalab bordi. Birdan qo'zi oyog'iga qo'l tashladi.

Qo'zi ushlatmay qochdi. Devor qoralab hurkib turdi.

«O'zi, bu ish yosh bolaning ishi, Xushvaqtning ishi...» — deya xayollandi otamiz.

Otamiz enkayib-enkayib bordi. Qo'llarini yoyib, qo'ziga qo'shqo'llab yopishdi.

Qo'zi tag'in ushlatmadi. Dirk etib qochib ketdi.

Otamiz yerga kaftlari bilan borib tushdi. Kaftlari shilindi. Ust-boshlari chang bo'ldi.

«Xushvaqt bo'lsa edi, bundaychikin qo'zini xash-pash deguncha ushlab olar edi...» —

Tag'in xayollandi otamiz.

Otamiz qo'zini burchakka qamab bordi. Quchoq'ini katta ochib bord. Ko'ksi bilan qo'ziga

tashlandi. Bu safar ushladi.

Qo'zini ko'tarib borib, qo'y qoshida quchoqlab o'tirdi.

Boisi, qo'zichoq ko'zdan pana bo'lsa, sovliq iymaydi.

Onamiz sovliq sog'ib boshladi:

Qo'y sog'aman qo'shoqda, turey-turey,

Qo'y ishqiq menga yoqqan, turey-turey.

Qo'y sutini ichganlar, turey-turey,

Kundan-kun shifo topgan, turey-turey...

Sovliq iydi, sovliq qo'zisiga tumshuq cho'zdi...

Otamiz ketiga tis bo'ldi. Qo'zini sovliqdan xolislatdi.

Otamiz ko'ngli biryon bo'ldi...

Shu o'tirish, azza-mazza erkak uchun epmi? Qo'zi ushlab turish, kap-katta odam ishimi?

Tokaygacha Xushvaqt ishiga-da o'zi yuradi?..

Sovdi bo'lib sovdirgin, turey-turey,

Sovsa kadi to'ldirgin, turey-turey.

Buncha kuyma, jonivor, turey-turey.

Taqdiringni ko'ndirgin, turey-turey.

Sovliq ko'zi devorda yurmish mushukka tushdi. Tag'in-da berilib iydi. Boisi, sovliq mushukdan qo'rqadi!

Tog'larga bor, quv olma, turey-turey,

*Sovdi bo'lg'in, suv olma, turey-turey.
Bolarning yo'qligini, turey-turey,
Ko'nglingga og'ir olma, turey-turey.*

Mushuk devordan sapchib tushdi.
Sovliq bir seskandi.

*Bolaginang baxtingdir, turey-turey,
Uni olib uxlagin, turey-turey,
Bolalilar ma'rashar-a, turey-turey,
Bolasizlar qarashar-a, turey-turey...*

Onamiz joyidan turdi.
— Qo'zini qo'yibersa-da bo'ladi, — dedi.
Otamiz qo'zini qo'yib yubordi.
Katak oldida to'shalmish gilamga keldi. Bolishga yuztuban tashladi.
Bolish ho'l bo'ldi...

20

Pilla urug'i ochofat bo'ldi!
Onamiz urug'lar uzra barg yoyib, o'ng-chapiga qaragunicha novdalar shipshiydam bo'lib qola berdi.
Otamiz kecha-yu kunduz barg tashiy berib, tinka-madori quridi. Ko'zi ilinib edi, onamiz tag'in turtdi.
— Tursin, barg olib kelsin, — dedi.
— Boyanagina olib keldim-ku? Bularing to'yadimi o'zi, yo'qmi?
— To'rtinchi uyqudan keyin shunday bo'ladi, tursin...
— Ko'zim ilingandan turtasan-turtasan! Anavilaring bo'lsa, ketmon chopib horiganday uxlagani uxlagan! Ikki kunlab uxlaydi, ularingga indamaysan! Uyg'ot barini! Bo'ldi, izzati!
— Aytmasa-da, endi uxlamaydi.
— Shu oxirimi? Xayriyat-e!..
Otamiz uyquli ko'zlarini uqalab-uqalab turdi. Egar qoshiga arqon o'rab, bargga otlandi.
— Aytib qo'yayin, agar yana pilla olaman desang, mendan o'pkalama! — dedi.
Otamiz boyagi choldan qo'rqdi. Boshqa bir adirdan barg olib keldi.
Uzun shoxlardan novdalar siyirib-siyirib oldi. Onamizga qo'ltiqlab-qo'ltiqlab tashib berdi. O'zi-da ichkariladi.
Derazalar gilam bilan yopilishidan ichkari qorong'i bo'ldi.
Otamiz deraza tokchasiga o'tirdi. Yelkasi bilan devorga suyandi.
Shunda bir nima eshitdi. Sergak bo'lib quloq soldi.
Tashqarida shovullab havo yog'di. Shovullashidan, maydalab yog'di. «Ana endi barg olib kelish qiyin bo'ladi. Olib kelsa-da, quritish lozim bo'ladi», — deya xayollandi otamiz.
Otamiz so'rilar aro mo'raladi, onamizni izladi.
— Ay, havo yog'yapti, eshityapsanmi? — dedi.
— Bekorlarni aytibdi.
— Ana, quloq sol, ishonmasang, ana.
Otamiz dahlizladi. Yorug'da xiyol ko'z ocholmay turdi. Keyin, tashqari qarab, hayron bo'ldi.

Kun charaqlab turdi, yerda bir tomchi-da yomg'ir yo'q bo'ldi.
Angrayib, tag'in ichkariladi.
Ichkarida hamon shovullab yomg'ir yog'di...
Onamiz qorong'idan kinoyali ovoz berdi:
— Ha, yog'ayaptimikin? — dedi.
— Tashqarida kun chiqib turibdi, momosi. Nimaga unday?
Onamiz piq-piq kuldi.
Otamiz tag'in o'tirdi. E'tibor bilan quloq soldi.
Pilla urug'lar bir vaqtda barg yedi, bir me'yorda barg yedi, yana tag'in, yoppasiga barg yedi...
Ana shu vaziyatda eshitilmish sirli ovoz, yomg'ir yog'ishiga o'xshadi...
Sokin, qorong'i olam bo'ldi. Misoli tun bo'ldi, yomg'ir maydalab-maydalab yog'di: shuvvv...
So'rilarda omonat turmish novdalar yerga tap-tap tushdi. Misol, yomg'irdan namiqmish bo'g'ot shox-shabbasi qirs-qirs sinib tushdi...
Yomg'ir ezib-ezib yog'di: shuvvv...

21

Barg tashvishi oxirladi.
Endi, chitir o't topib kelish lozim bo'ldi.
Otamiz adir otlandi. Toshloqdan o'tdi.
Adir poyida oyoq ildi. Jilovga erk berdi. Telpagini keyiniga surdi. Olis-olislarga qaradi.
Vaxshivor adirlari turnaqator bo'ldi. Qirlari o'rkach-o'rkach bo'ldi. Oxiri ko'rinmadi.
Adir-qirlar o'ti bo'lganicha bo'ldi. Belga urdi. To'lqin bo'lib chayqaldi.
Qizg'aldoq adirlar, qizg'aldoq qirlar alvon-alvon tovlandi.
Otamiz adirladi, otamiz bahor oraladi.
Dimog'i turfa islarni tuydi. Bir is shuvoq o't isidan bo'ldi.
Otamiz bahor oralab bora berdi. Ana shu isni taratmish o'tni topdi.
Tizza bo'yli, gullari och-sariq o't. Tanasi ko'kimtir-oq, barglari mayda-mayda o't.
Sershox, sertuk o't.
Chitir o't ana shu bo'ldi!
Otamiz chitir o't terdi. Tomiri bilan sug'urib-sug'urib ola berdi.
Chitir o't qo'l tegishi bilan tag'in-da o'tkir is taratdi. Isi dimoqni qitiqladi.
Otamiz otida ikki boylam chitir o't ortib keldi. Tom ustida yoyib-yoyib quritdi.
Pilla urug'lar to'lishdi. O'zini ko'tara olmay qoldi. O'zini eplay olmay qoldi.
Oqibat, bargdan qaytdi, bargdan qoldi. Bargdan ters burilib-ters burilib keta berdi.
Pilla urug'lar karaxt bo'lib-karaxt bo'lib qoldi. Mudrab-mudrab qoldi.
Bu, pilla urug'ining beshinchi uyquasi bo'ldi, so'nggi uyquasi bo'ldi.
So'ngi uyqu to'rt-besh soatcha davom etdi.
Otamiz bilan onamiz chitir o'tlarni dastlab-dastlab pilla urug'lar uzra yoydi.
Pilla urug'lar chitir o'tlarga talpindi.
Pilla urug' yigiraman desa, joy tanlab o'tirmaydi. Uchramish joyida yigira beradi.
Unda, ne boisdan pillachilar chitir o't terib keladi?
Boisi, chitir o't isi pilla urug'iga xush yoqadi. Pilla urug' ana shu isga talpinadi. Ana shu is og'ushida mo'l-mo'l yigiradi.
Boisi, chitir o't quyuq-quyuq tukli bo'ladi. Pilla urug' ana shu tuklarga mo'l-mo'l yigiradi.
Ana-ana, bir urug' talpina-talpina, arang chitirga chiqdi, chitir tanasi bo'ylab yurdi.
Shoxlar ayrisiga keldi. O'ziga ma'quliga qarab yurdi.

Novdalar ayrisida joylashib oldi, joyida aylana berdi. Ya'ni, yigira berdi. Har yigirishida o'zidan ipak chiqardi.

Ipak, chitir o't quyuq tuklariga ilashib-ilashib, to'r bo'ldi. To'r quyuqlashib-quyuqlashib, boshmaldoqday-boshmaldoqday g'anak hosil bo'ldi.

Oppoq-oppoq pilla ana shunday bino bo'ldi!

22

Pilla qo'yilmish uylardan qo'lansa hid arimadi.

Hidlar dastidan uylarda o'tirib-da bo'lmadi, yotib-da bo'lmadi.

Otamiz bilan onamiz bot-bot uy supurdi, bot-bot uy yuvdi. Eshiklar bilan derazalarni lang ochib qo'ydi.

Shunda-da bo'lmadi. Pilla qo'yilmish uylardan oy-oylab badbo'y hid arimadi.

IV

Bobomiz sergaklandilar. Qaddini ko'tardilar. Chordona qurdilar. Tizzalarini quchoqladilar. Sallasini ketiga surib qo'yidilar.

Yellar zabti bobomiz peshonasiga xush yoqdi.

Otlar kishnagan tarafdin yangi o'rilmish yo'ng'ichqa isi keldi.

Bobomiz tun jarchisi ovoz bermish tarafga qaradilar.

Odam ovozlaridan darak bo'la bermadi.

Bobomiz oydin olislarga termildilar. Xayoliy ovozda aytdilar:

— Mabodo suvda zardoli oqmay qolsa, bolalar devordan bo'ylaydi. Zardoli bering, deymaydi. Suv oqib chiqadigan teshikni poylaydi. Shamoli qurg'ur hadeganda bo'la bermaydi. Shunda, bildirmayman-da, o'zim shamol bo'laman. Zardolini ohista-ohista silkiyman. Zardolilar duvv-duvv to'kiladi... Shunda, ko'chadan, ushla, oqib kelayapti, ushla, degan ovozlar keladi...

1

Toltush emish...

Olapar tut soyasida old oyoqlariga tumshuq qo'yib suvga termular emish.

Devor yoqalab oqmish ariqda bir qizil olma bir ko'rinib, bir ko'rinmay oqib kelarmish.

Olapar quloqlarini dikkaytirib, olmaga ajablanib qararmish.

Yeb bo'lmasligini bilarmish-da, tag'in oyoqlariga tumshuq qo'yarmish.

Olapar qabatida qizaloqlar davra bo'lib o'tirib bosmalim o'ynar emish.

Bir qizaloq gilosday-gilosday beshta tosh ikkitasini o'ng, ikkitasini chap tarafga

qo'yarmish. Qo'lida qolmish bir toshni osmonga otarmish. Kafti bilan yerga bir shapatilarmish-da, osmondan kelmish toshni qo'li yuzasi bilan ilib olarmish. Qo'li yuzasidan g'oyat nafis, g'oyat epchillik bilan qo'li kaftiga olarmish...

Qizaloq... onamiz qizi emish!

Onamiz... qizi otini bilmasmish!

Qizi bosmalim o'ynay berarmish-o'ynay berarmish! Bosmalimning yovg'on turini o'ynab bo'lib, dahmana, ulug', eshala, eshonqo'zim, shovdir, kichikqon, kattakon, kultepa, yer shapillatar, qayiruv, kelin turlarini-da o'ynarmish.

O'yin yakunlovchi kelin turiga yaqinlashgan sayin murakkablashib borarmish.

Qizi toshni turli-tuman o'ynatib-o'ynatib ilib olarmish. Shu tur nomini o'yin nag'masiga monand bot-bot aytar emish:

— Kelinim bir, kelinim ikki, kelinim uch...

Qizi ko'p turlarni uch marotaba ijro etibdi. Ulug', kattakon degan turlarni olti marotaba, eshonqo'zim turini to'qqiz marotaba takrorlabdi. Toshni tur oxirigacha yerga tushirmay o'ynabdi. Xatolikka yo'l qo'ymay o'ynabdi. Bordi-yu, biror toshni noma'qul ilib olsa, yo, adashib ilib olsa, bosmalim o'ynash gali yonidagi qizaloqqa...».

Temir so'rida yotmish Oymomo onamiz seskanib uyg'ondi. Qorayalangbosh turib o'tirdi. Bolishda yoyilib yotmish ro'molini yopindi. Tizzalarini ko'rpa sirtidan quchoqladi. Uyquli ko'zlarini uqaladi. Tevarakka alangladi.

Oy qorong'i bo'ldi. Yulduzlar siyrak bo'ldi.

Robiya hamsoyasi go'dagi big'-big' yig'ladi.

«Kelib-kelib shu mahalda-da yig'laydimi... — deya o'kindi onamiz. — O'zi, hali nima ko'rdi? O'g'il ko'rdimi, yo, qiz ko'rdimi? Qiz ko'rdi, qiz! Bosmalim o'ynadi-ku...».

Onamiz esnab-esnab ming'illadi:

— Qiz bo'lsa-da mayli... — dedi.

Qabatida yotmish otamiz-da uyg'ondi.

— Nima balo, elovrayapsanmi? — dedi.

— Yo'q, Robiyaning chaqalog'i uyg'otib yubordi.

— Shuning chaqalog'i yomon yig'loqi bo'ldi-da.

— Aytgili yo'q.

— Yot endi, yot.

Onamiz yotib, ko'zlarini yumdi.

«Hali tong olis, — umidlandi onamiz. — Tushimning oxirini ko'raman. Shunda, qizimning otini bilib olaman...».

2

Kuzda mayiz qilish boshlandi.

Otamiz avval o'z tomorqasi mayizini qildi.

Hosil yaxshi bo'ldi. Besh yuz kilocha mayiz oldi.

O'zi to'qimish ikkita qo'lsavatchani egar qoshiga qistirdi. Kolxoz mayiziga yo'l oldi.

Ot qozig'ini tarvuzpoyaga tepib-tepib qoqdi.

Xurjun yelkalab, tokzor oraladi.

Paykallarda chollar tizilib uzum uzdi.

— Xirmon to'lsin-u! — dedi otamiz.

— Yo'lingiz unsin-u! — dedi chollar.

Otamiz chaqqon bo'ldi. Paykalga tushdi.

Uzum boshlarini chirsillatib-chirsillatib uzib, qo'lsavatga soldi.

Bir bo'zbola zambil savatni paykal boshiga qo'ydi.

Otamiz savatchasidagi uzumni peshma-pesh zambil savatga solib turdi.

Zambil uzumga to'ldi.

Bo'zbola choponi orqasini yag'riniga qayirdi. Bir qo'lini beliga tirab, engashdi.

Otamiz ellik kilocha kelmish savatni bo'zbola yag'riniga qo'ydi.

Bo'zbola ilon iz so'qmoqdan tepa o'rladi.

3

Tepada ayol-qizlar davra qurib uzum tozaladi.

Oymomo onamiz-da chap tizzasiga tirsaklab uzum tozaladi.

Onamiz yuzlari so'lg'in bo'ldi. Onamiz kechagi tushlari o'yida bo'ldi.

Onamiz peshonasida o'tirmish Barchin xola:

— Qani, Oymomo do'stim, bundaygina... mashqingiz past? — deya ko'ngil so'radi.

— Shunday, o'zim... — deya ma'yuslandi onamiz.

— Ay, do'stim, so'raganning aybi yo'q... u yoq-bu yoqqa yuguryapsizlarmi?

— Ha, vaqti-vaqti bilan.

— Vaqti deb o'tirasizlarmi? Ish ado bo'larmidi! Uyoq-buyoqqa chopingizlar, ko'rsatingizlar-da!

— Borib turibmiz.

— Qayerlarga bordilaringiz?

Shunda, davra yoppasiga sergak bo'ldi.

Onamizdan bir ayol narida o'tirmish Qimmat momo-da quloq berdi.

— So'fi Olloyor hazratimga bordik, — dedi onamiz.

Qimmat momo boshini sarak-sarak etdi.

— Voy bechora-ye, voy bechoragina-a! — dedi.

— Hazratimni ziyorat qildik. U kishi ohlarimni eshtdilar shekilli, ko'nglimga umid soldilar...

— Voy sho'rpehona-ye, voy sho'rpehonagina-a! — dedi Qimmat momo.

— Innaykeyin, Hojar ko'rga fol ochirdim...

— Voy sho'ring qurgur-ey, voy sho'rginang qurgur-e! Shuncha sarson-sargardon bo'ptiya!.. — dedi Qimmat momo.

Onamiz ko'kragiga tushmish ro'moli uchini yelkasiga tirsaklab tashladi. Bir bosh uzum olib, Qimmat momoga qaratib otdi.

Uzum Qimmat momoning betiga borib tegdi. Beti shilt-shilt uzum shirasi bo'ldi.

Qimmat momo betini changallab qoldi.

Onamiz zabt bilan joyidan turdi. Qimmat momoni yulmoqchi bo'ldi, yumma-yumma yulmoqchi bo'ldi.

Afsuslar bo'lsinkim, Barchin xola onamizni ushlab qoldi. Tirsagidan yetaklab, xolisroqqa olib borib o'tirg'izdi.

— Balchiqqa tosh otsang, betingga sachraydi! Qo'ying, do'stim, shunga teng bo'lmang! — dedi.

Onamiz rangida qon qolmadi. Olisdan chopib kelmishday hansiradi. Qo'llari sovqotmishday qaltiradi. Tizzalariga peshonasini qo'yib, ho'ngrab yig'lab yubordi...

— Buniki bir bo'lmasa, ikki bo'lmasa, Barchinoy do'stim! — deya yig'ladi. — Yana tag'in xesh emish! Ha, oshingni yeyin, senday xeshimning!..

Qimmat momo onamizni mazzammat qildi.

— Men senga biron yomon gap gapirdimmi, it!!.— deya shang'illadi. — Ichim kuyganidan, ichim achiganidan gapiraman-da, it!.. Peshonang nimaga bundayin sho'r desam, gap bu yoqda ekan-da, it!!.

— Bedana tezotar bo'lsa, o'z boshini o'zi yoradi! — dedi bir ayol.

Qimmat momo onamizni mazzammat qildi-qildi, kaftlarini katta ochdi.

— Omin! — dedi, — mendayin bir begunoh momoni sochimning oqiga qaramayin urgan bo'lsang, iloyo, olamdan bepusht o'tgin! Mening yoshimga yetolmayin juvonmarg o'lgin, olloh-akbar!.. — dedi.

Ayollar ichini tortdi, ayollar bosh chayqadi.

— Iloyo, og'zingdan chiqib, yoqangga yopishsin!— dedi Barchin xola.

Onamiz panoh izladi, onamiz najot izladi.

Yosh to'la ko'zlari olazarak-olazarak boqdi.

Pastda hayrondan hayron qarab turmish otamizni topdi.

Bir ko'ngli, otamiz oldiga borayin, dedi. Aytib-aytib yig'layin, dedi.

Ammo tevarak-boshdan or qildi.

Halqa-halqa ko'zyoshlar ichidan otamizga termuldi. Mo'ltirab-mo'ltirab termuldi...

Onamiz tag'in yig'ladi. Bilaklariga yig'lab-bilaklariga yig'lab qo'ya berdi.

— Dunyoda bir menmi, befarzand! — deya aytib-aytib yig'ladi. — Tirnoqqa zor bo'lib o'tganlar nechov! Men hali ko'rarman, umidim ko'p... Farzandning erta-kechi bo'ladimi... Birovga ertaroq beradi, birovga kechroq beradi...

— Bir qishning bir yozi bo'ladi, qarg'aning qag'illagani qoladi, Oymomo do'stim!

— Men uni ko'rdim, Barchinoy do'stim, ko'rdim! Yaratganning o'zi uni tushlarimga soldi, ko'ngillarimga soldi! Nima qilayin, vaqti-soati yetmagan ekanmi, qo'ynimga solmadi...

Tushlarim to'ldi, ko'ngillarim to'ldi. Nima qilayin, qo'ynim to'lmay turibdi, quchog'im

to'lmay turibdi... Barchinoy do'stim, men uni toltushda ko'rdim, toltushda! Dugonalari bilan tutimiz ostida bosmalim o'ynadi. Ishonmasangiz, Olapar itimdan so'rang.

Bosmalimda unga teng keladigani bo'lmadi. O'n ikki xilida-da adashmadi. Ayniqsa kelin xilini bir o'ynadi-bir o'ynadi! Dugonalari og'zini ochib o'tira berdi! Men uning otini bilolmay qoldim.

Barchinoy do'stim... Robiyaning chaqalog'i big'illab uyg'otib yubordi.

Tag'in ko'zlarimni yumib, uning yo'liga qaradim. U boshqa kelmadi... Baribir keladi.

Barchinoy do'stim, keladi, mana ko'rasiz... Ana shunda uni shu yerlarga yetaklab kelaman! Mana shu momolaringga bir bosmalim o'ynab ber, deyman, Barchinoy do'stim!..

— Aytganingizga farishtalar omin o'qisin, Oymomo do'stim!

4

Otamiz tepada bo'lmish gaplarni eshitdi. Ammo eshitmaslikka oldi.

Uzum uzib-uzib, ari uyasiga duch keldi.

Ari uyasi kungaboqarday-kungaboqarday bo'ldi.

Arilar g'uj-g'uj teshiklarda tumshuqlarini bir-biriga tegizib yashadi. Bordi-yu, chetdan tahdid bo'lsa, arilar yoppasiga hamla qildi. Shiddat bilan uchib kelib, tahdid qiluvchi ko'ziga yo qulog'iga yopishdi.

Otamiz choponi o'ngirini boshiga yopdi. Yenglarini tirsaklarigachayin qayirdi. Bilaklarini yalang'och qildi.

Ohista enkayib, ari uyasi osilib turmish tok novdani silkidi.

Arilar g'imirladi, yoppasiga qo'zg'oldi. Ikkita-uchtasi otamiz ko'zini mo'ljallab uchdi, qulog'ini mo'ljallab uchdi. Ammo chopon o'ngiriga duch keldi.

Tag'in uchib, yalang'och bilaklarga borib yopishdi. Bilaklarga chim-chim nish urdi. Chim-chim-chim!..

Chim-chim chaqmish ari bo'ldimi yo chibin bo'ldimi?

Bilolmadi, otamiz bilolmadi!

Otamiz kayfiyati shu qadar tarang bo'ldi! Erkaklar peshin chog'i uzum uzishni bo'ldi qildi. Paykallardan chiqib keldi.

Ayollar erkaklarni ko'rib, u yoq-bu yog'ini tuzatgan bo'ldi, o'ziga qaragan bo'ldi.

Ayrim uzum donalari kesak orasida qolib yo suv tegib, chirigan bo'ldi.

Ayollar ana shu chirikni mayizjoy bir chetiga olib borib yoydi.

Oftobda ochiq qolib, po'la bo'lib qolmish uzumlar-da bo'ldi. Bu uzum oftobi mayiz bo'ldi.

Oftobi mayiz butun yozi bilan saraton oftobini olib pishdi. Shu bois, ko'p shifoli bo'ldi.

Ayollar ana shu oftobi mayizni alohida yoydi.

Mayizjoy chetida ulkan dasht o'choq bo'ldi. Ana shu o'choqqa o't yoqildi.

Otamiz choponi o'ngirini qayirib, belbog'iga qistirdi. Zinadan o'choqqa ko'tarildi.

Qozondagi suvga ishqor bilan ohak soldi.

Dasht-biyobonlarda bir o't o'sadi. Mayizchilar shu o'tni terib, to'da qilib kuydiradi. O't kuyayotib, undan chakillab-chakillab suvi tomadi. Suv kul bilan qo'shilib, cho'qir tosh misol qotadi. O'zi kulrang, o'tkir hidli bo'ladi.

Ishqor ana shu bo'ladi!

Mayiz qozon qaynadi.

Otamiz cho'mich bilan qaynagan suv tinig'ini oldi-oldi, bir toza idishga soldi. Qozonni tozalab yuvib oldi.

Keyin ishqor bilan ohak suvini tag'in qaytarib qozonga soldi.

O'tyoqar tinmay o't yoqib turdi.

Ayollar qo'lsavatlarga uzum solib berdi.

Bo'zbolalar qo'lsavat bog'ichidan ko'tarib, otamizga olib kelib berdi.

Otamiz oyog'ini o'choq labiga tiradi. Savat bog'ichidan avaylab ushladi. Bilqillab qaynab turmish qozonga pishib-pishib oldi.

Uzumlar sap-sariq bo'ldi.

Otamiz savatni tag'in bo'zbolaga uzatdi.

Bo'zbola ostidan ishqor ham ohak suvi sho'r-sho'r oqib turmish qo'lsavatni mayizjoyga tashidi.

Ayollar uzumlarni yoyib-yoyib turdi. Jovuzni alohida, husayinini alohida, kishmishini alohida yoydi.

Boisi, har mayizning o'z ta'mi bo'ladi, o'z-mazasi bo'ladi.

Ana endi uzumlar oftobda hafta deganda quriydi, sap-sariq mayiz bo'ladi!

5

Ishdan qaytar chog'larida brigadir keldi.

Otamiz brigadirni xolisroqqa yetaklab bordi. Niyatini aytdi.

Brigadir ajablandi. Boisini so'radi.

Otamiz javob bermadi. Ko'zlarini olib qochdi. O'zicha bosh irg'adi. Ko'nglida: «El-yurtga aralashmayin deyman, uka, tilim qisiq... Vaqtlitiroq kelganingda, tepadagi gaplarni eshitgan bo'larding...» dedi.

Otamiz o'z ko'nglida aytmish gapini brigadirga aytdim, deya o'yladi.

— Shunday, brigadir uka, shunday... — deya tag'in bosh irg'adi.

— Mayli, qorovullik bo'lsa qorovullik-da. Ombor bo'ladimi? — dedi brigadir.

— Yo'q, dala ber, uka, dala ber.

— Maylingiz, unda, Kamarga borasizmi?

— Yo'q, bizga Sayrak adirni ber, uka. Ayolimiz bilan ikkovimizga-da. Ayolimiz o'rniga-da o'zim tura beraman. Ayolimiz ovqat pishirib berib turadi.

— Maylingiz.

— Shu, Sayrak adirga bir dil ketdi-da, uka...

— Bo'ldi-bo'ldi, gap yo'q! Lekin aytib qo'yay, Yo'ldosh qorovul ko'nmasov. Shunday bo'lsa-da, bir aytib ko'raman.

— Shunday qil, uka, shunday qil...

— Hali-hozircha qimirlab turing, mayizlar tugasin.

6

«Endi nima qilamiz, momosi?»

Otamiz shunday savol nazari bilan onamizga termuldi.

Onamiz g'ariblandi, onamiz azoblandi.

— Denovda zo'r tabib bor, deyishayapti, — deya pichirladi onamiz. — Borganlar dardiga davo topib qaytar emish...

Otamiz bilan onamiz ana shu tabibga bordi.

Tabib gap indallosini aytdi:

— Bizni e'tiborga olib kelibsizlar, qulluq, — dedi. — Endi, do'xtirga boringlar. Eshon, tabibni qo'ya beringlar. Oldinlari do'xtir yo'q edi, bo'lsa-da, taxchil edi. El bechora eshon, tabib deb kelar edi. Qo'limizdan kelganicha yo'l-yo'riq berib jo'natar edik. Endi, do'xtir ko'p, do'xtirdan qolmanglar. Lekin Denov do'xtirlariga bormanglar, qo'lga qaraydi...

Termizda zo'r bir do'xtir bor. Ana shu do'xtirga boringlar. Mana, manzili...

Otamiz bilan onamiz mol-hollarni Robiya hamsoyasiga tayinladi.

Termiz yo'l oldi.

Qidirdi-qidirdi, tabib aytmish do'xtirni topdi.

Do'xtir yo'llanma so'radi.

Otamiz bilan onamizda yo'llanma bo'lmadi.

— Unda, qabul qilmaymiz, — dedi do'xtir.

Otamiz sarg'aydi.

— Uyimiz ovloq, mol-holga qaraydiganimiz yo'q... — dedi.

Do'xtir kuldi-kuldi... oxiri qabul qildi.

Erkaklar alohida do'xtirga navbatda turdi, ayollar alohida do'xtirga navbatda turdi.

Gal keldi, otamiz ichkari kirdi.

Do'xtir so'rab-surishtirdi. Qog'oz qoraladi. Keyin, otamizni qaradi... Analiz topshirish uchun yubordi...

— Uch kundan keyin keling, — dedi.

Gal keldi, onamiz-da o'z do'xtiriga kirdi...

Otamiz bilan onamiz Termizda uch kun qoldi. Bozor mehmonxonasida yotdi.

Uchinchi kun do'xtir huzuriga bordi.

Avval otamiz ichkarilab keldi.

— Nima dedi? — so'radi onamiz.

— Sizdan farzand bo'lmasa, boshqa bir erkakdan-da farzand bo'lmaydi dedi.

Keyin, onamiz ichkarilab keldi. Ma'yus-ma'yus bo'lib keldi, g'amgin-g'amgin bo'lib keldi.

— Nima, dedi-a, nima dedi? — so'radi otamiz.

Otamiz boshini chapiga xiyol egdi. Yerga ko'z tikdi.

— Oyning o'n beshi qorong'i bo'lsa, o'n beshi yorug', dedi... — deya pichirladi.

Otamiz ma'qullab-ma'qullab bosh irg'adi.

— Ana, aytdim-ku, bo'ladi deb, ana... — dedi.

Otamiz bilan onamiz qaytib keldi.

7

Otamiz onasi oyoqdan qoldi.

Yotdi-yotdi, ovqatdan qoldi.

Yotdi-yotdi, tildan qoldi.

Yotdi-yotdi... cholni oldiga ketdi.

8

Otamiz brigadir oldidan o'tdi.

Brigadir o'z so'zida turdi. Yo'ldosh qorovul oldiga yo'l oldi.

— Endi, siz Kamarga borasiz, — dedi.

Yo'ldosh qorovul hang-mang bo'ldi. Birdan tutab yondi...

Boisi, Kamar olis bo'ldi. Yana tag'in, Kamarda makkajo'xoridan boshqa nima bo'lmadi.

Sayrak adir esa bog'ot bo'ldi, gardi gurd og'iz tegib turdi.

Yo'ldosh qorovul olov oldi.

— Nima uchun endi? — dedi. — Bu yer-chi, misol uchun?

— Bu yerga boshqa odam keladi.

Yo'ldosh qorovul tag'in olov oldi.

— Birday u yoqdan bu yoqqa quv-quv ekan-da!— dedi. — Nima, biz kolxozning o'gay a'zosimi, misol uchun?

— Borasiz, borasiz.

— Raisga borsam boraman, Kamarga bormayman!

— Obbo, siz gapni oling!

Qorovul haminqalar olov oldi.

— Olsam olmasam! Haydasangiz, mana, haydang! — dedi. — Bola-chaqam ochidan o'lsayam ishga chiqmayman! Gapim shu, misol uchun!

— Obbo, xo'p-e, xo'p!

— O'zi, kim ekan u, boshida oyi bor arzanda, misol uchun?

— Qoplon akaga deb edim! Mayli, bormasangiz bormang...

Brigadir og'rinib-og'rinib jo'nadi.

Yo'ldosh qorovul qo'llarini orqasiga qildi. Brigadir ketidan qarab turdi. Turdi-turdi-da, brigadir ketidan chopqillab bordi.

— Qoplon akaga bo'lsa mayli, misol uchun, — dedi. — Ko'ngli yarim... Boshqaga bo'lsa, o'lib ham bermasdim, misol uchun.

9

Ertasi otamiz keldi.

Yo'ldosh qorovul bilan tevarak aylanib ko'rdi.

— Sizga brigadir hech nima demadimi, misol uchun? — so'radi qorovul.

— Yo'q. Nima edi? — dedi otamiz.

Qorovul xotirjam bo'lib gapirdi:

— Brigadirga aytdim, bu yerning qorovulligidan ko'p zerikdim, meni Kamarga yuboring, dedim. Brigadir mayli, dedi, misol uchun.

— Ha-a.

— Keyin, o'rtoq Odilov, siz o'z kasbingizning ustasisiz, o'rningizga o'rinbosar tayinlang, dedi. Men aytdim, men bir bor-yo'g'i qorovul bo'lsam, qanday qilib qorovul tayinlayman, o'zingiz tayinlang, dedim. Unda, o'rningizga munosib o'rinbosar ayting, dedi. Aytgan odamingizni qo'yamiz, gapingiz gap, so'zingiz so'z, dedi. Obro'y bor-da, misol uchun, obro'y bor, ha!

— Shunday, ha, shunday.

— Men xo'p, dedim, misol uchun. Men bir o'ylab ko'rayin qani, dedim. Ertaga bir xabarlashing, dedim. Bizning joyimiz hazilakam joylardan emas, dedim. Chin-da, shuncha bog'-rog'ga qarab o'tirishning o'zi bo'ladimi, misol uchun! Joyimga kimni qo'ysam ekan deb, kechasi bilan o'yladim-o'yladim! Qishloqda oti odam borki, barini bittalab g'alvirdan o'tkazdim, barini chertib-chertib ko'rdim, misol uchun. Ertasi brigadirga, men Qoplon akani o'rnimga loyiq topaman, dedim!

— Ha-a.

— Bilamiz-da, kim qandayligini, misol uchun!

— Qulluq, qulluq.

— Ana bog', buyursin, misol uchun. Qani, olloh-akbar, misol uchun!..

Yo'ldosh qorovul ko'ch-ko'ronini yig'ishtirib ketdi.

10

Otamiz qorovuldan qolmish chaylada cho'nqaydi. Tizzalarini quchoqladi. Tevarakka nazar soldi.

Sarg'aydi-sarg'aydi, yolvordi-yolvordi, boshi yetmish joy shu chayla bo'ldi.

Nima uchun shu chayla deya sarg'aydi-so'ldi? Yolg'iz o'zi bildi, yolg'iz xudo bildi.

O'tirdi-o'tirdi... Xudodan-da ko'ngli qoldi!

— E-e-e, bor-e!.. — deya qo'l siltadi.

Otamiz... xudoga qo'l siltadi!

«Ey, xudo, sen o'zi qayerdasan, qaylardasan? — deya xayollandi. — Sen o'zi, bormisan?

Bor bo'lsang, javob ber, yuzaga chiq! Mendayin bir sho'rpehona bandang bilan yuzmayuz bo'!! Mendayin bir xokisor bandang holini ko'r!

Ayt, o'zi, men bandangni nima uchun yaratding? Shu bechora-da dunyoda yursin, shu g'arib-da o'z kunini o'zi ko'rib yursin, deya yaratdingmi?

Unda, men bandangni-da xor qilma-da, ey, xudo, men bandangni-da yolg'iz qilma-da, ey xudo!

Bandangni yarat-yarat, pushti kamari bilan yarat-da, ey, xudo!

Ey, xudo, esimni taniganimdan buyon xudoga sig'inib keldim, xudoga topinib keldim, xudoga ishonib keldim.

Shunday ekan, har ne qilsang qil, pushti kamarli qil-da, ey xudo!

Dunyodan necha-necha podsholar o'tdi, necha-necha hokimlar o'tdi, necha-necha kattalar o'tdi...

Pushtsiz umrim mobaynida ko'p-ko'p podsholardan qaytdim, ko'p-ko'p kattalardan qaytdim...

Ammo... ammo yolg'iz sendan qaytmadim, ey, xudo!

Dilimda-da xudo bo'ldi, tilimda-da xudo bo'ldi!

Shunday ekan, har ne qilsang qil, pushti kamarli qil-da, ey, xudo!

Bandalaring qay bir podsholarga sig'inmadi, bandalaring qaybir kattalarga sig'inmadi.

Bandalaring nimalarga sig'inmadi, bandalaring nimalarga topinmadi...

Bandalaring dinidan qaytdi, bandalaring xudosidan qaytdi, bandalaring imonidan qaytdi!

Sen aynan ana shu bandalaringni zurriyotli qilib yaratding, ey, xudo!

Ojiz qolmishlarimda, chor-nochor qolmishlarimda, xokisor qolmishlarimda:

— Ey, xudo, o'zing saqla! Ey, xudo, o'zing madad ber! — dedim.

Aslo, aslo:

— Ey, partiya, o'zing saqla! Ey, komsomol, o'zing madad ber! — demadim.

Ammo shunday deguvchilar bo'ldi! Bandalaring shu darajaga-da bordi!

Sen kelib-kelib, aynan ana shu bandalaringni zurriyotli qilib yaratding, ey, xudo!

Men bandangni shayton yo'ldan ozdirgan vaqtlar bo'ldi, shayton yomon yo'lga boshlagan vaqtlar bo'ldi.

Shunda, o'zimga-o'zim:

— Ey, banda, xudodan qo'rq! — dedim-da, yo'ldan qaytdim.

Aslo, aslo:

— Ey, banda, partiyadan qo'rq! Ey, banda, komsoldan qo'rq! — demadim.

Ammo, shunday deydiganlar bo'ldi!

Dinidan qaytmishlar nechov bo'ldi, xudodan qaytmishlar nechov bo'ldi!

Sen aynan ana shularga zurriyot berding, ey, xudo, qator-qator zurriyot berding!
Meni bo'lsa... men bandangni bo'lsa, zurriyotsiz qilding, ey, xudo!
Chin, bilib-bilmayin gunoh qilib qo'ydim. Dardimni birovga aytolmadim. Dard bo'lsa, imonni kuydira berdi...

Shunda men gunohlarimdan forig' bo'lish uchun tavba-tazarru qildim:

— Ey, xudo, o'zing kechir! — dedim.

Aslo, aslo:

— Ey, partiya, o'zing kechir! Ey, komsomol, o'zing kechir! — demadim.

Ammo shunday deydiganlar bo'ldi! Ko'p-ko'p bo'ldi, mo'l-mo'l bo'ldi!

Men bo'lsam, dilimda-da xudoni qo'ymadim, tilimda-da xudoni qo'ymadim!

Men yolg'iz xudoni dedim!

Shunday ekan, bir sodiq bandangni bunchalar xo'rlama-da, ey, xudo! Bir sodiq bandangni bunchalar oyoq osti qilma-da, ey, xudo!

Har ne qilsang qil, pushti kamarli qil-da, ey, xudo!..»

11

«Men erkakman. Unga qiyin...»

Otamiz ana shunday o'yga bordi.

Onamiz bo'lsa, tushlik olib kela bermadi.

Otamiz oyog'i uyiga tortdi. Uyiga otlandi.

Kelsa, hovli bosh-adoq qulf bo'ldi.

Otamiz ajablendi, otamiz hayronlandi.

Otini darvoza ustuniga boyladi. O'zi devordan oshib o'tdi.

Yashirincha joylari bo'lmish nosoz radio ichidan kalitni oldi.

Oshxonaga kirdi. Idish-toboqlarni bir-bir ochib ko'rdi. To'ntariqlik toboq ostidan bir la'li toboq palov topdi.

Tok vayishi ostiga gilam yoydi. Dasturxon yoydi.

Chinni kosada shakarob qildi. Choy damladi.

Chordana qurib o'tirdi. Piyoladay-piyoladay yumaloqlab palov yedi.

12

Shu vaqt, ko'chada ot dupurladi. Devor uzra sho'ro kotibi yuz berdi.

— Assalomu alaykum, Qoplon aka! — dedi kotib.

— Vaalaykum-vaalaykum! — dedi otamiz.

— Yaxshimisiz, dimog'lar chog'mi?

— Shukur-shukur, binoyiday. O'zingizdan so'rasak?

— Rahmat-rahmat...

Kotib shunday deya, ko'z qiri bilan toboqdagi palovga qaradi. Og'zi palov ta'mini tuydi...

Devordan oshib o'tmoqchi bo'ldi. Yana tag'in, niyatidan qaytdi.

Kimsan, qishloq sho'rosi kotibi! Kimsan, sho'ro vakili! Uy xo'jasi taklif qilar?

Kotib ana shunday o'yga bordi.

Otamiz xotirjam-xotirjam palov yedi. Kotibga qayrilib-da qaramadi!

— Bizga qorovullikka o'taman deb, bormadingiz? — dedi kotib.

Otamiz osham yudmaloqlab-osham yumaloqlab, javob berdi:

— Endi, uka, so'ng-so'ng o'ylab qaragam, olisning palovidan, yaqinning sho'rvasi yaxshi ekan!

Kotib palovga tamshanib-tamshanib qaradi.

— Ha-a-a! — dedi kotib. — Oldiginangizdagi palovginadan deysiz-da?

— Shunday-shunday.

— O'zginangiz yeyayotgan zig'ir moylikkina palovginadan deysiz-da?

— O'zimiz yeyayotgan zig'ir moylik emas, paxta moylik palov.

— Ha-a-a!.. — Paxta moylikkina palovginayam yaxshi...

— Shunday-shunday. Bay-bay-bay! O'ziyam, palovmisan-palov bo'libdi-da.

Kotib bir teskari qarab oldi.

— Ha-a-a-, mayli... — dedi kotib. — Ikki yillik tomorqa solig'ini to'lamabsiz. Soliqchi bo'lsa kasal. Buyog'i, rayondan bo'l-bo'l qilyapti. Shunga o'zim kelib edim.

— Binoyi-da, binoyi, — dedi otamiz. — Endi, uka, gapning o'naqayini aytsam, menda pul yo'q! Menga pul nima kerak? Adirda magazin bo'lmasa, bozor bo'lmasa...

— Unda qaytamiz?

— Pulning bari ayolimizda! Ayolimiz bir yoqqa ovul qidirib ketdi. Ovullab kelsin, og'zingizdan chiqqanini beradi!

Otamiz oshamni katta-katta oldi.

Otamiz hadiksiradi: katta xalqi yuzsiz bo'ladi, surbet bo'ladi! Mabodo, kotib otdan tushib, indamay kelib o'tirsa nima bo'ladi? Unda otamiz toboqdan qo'lini tortadi!

Dasturxondan xolisroqqa borib o'tiradi!

Kotib toifasidagilar bilan bir dasturxondan tuz yemaydi, bir toboqdan palov yemaydi!

Marhumlar haqini yeydigan odam bilan bir toboqdan palov yeb bo'ladimi? Bo'lmaydi, bo'lmaydi! Makruh, makruh!

Kotib, amalni pesh qilish foydasizligini bildi. Endi o'zga yo'lga o'tdi.

— Bilasizmi-yo'qmi, sag'al urug'chiligimiz bor... — dedi kotib.

— Bilaman, o'ngirning uchi...

— Iya, o'ngirning uchiyam urug'-da!

Otamiz kosadagi shakarob suvdan ho'pladi. Palovga yanada ishtaha bilan qo'l uzatdi.

O'ziga o'zi marhamat etdi:

— Katta-katta oling-e, Qoplonboy-e!

Palov borgan sayin kamayib bordi.

Kotib yelkasidan nafas oldi, kotib qiltillab yutindi.

— Ming qilsayam, urug' urug'-da, qoplon aka,— dedi. — Et bilan tirnoqni ayirib bo'lmaydi...

Palov bir cheti jar bo'lib, shu tarafga ag'nab tushdi.

Otamiz bilagidan moy oqdi. Bilagini yalab-yalab, lablarini chapillatdi.

Kotib-da tishini so'rib, lablarini chapillatdi.

— Tomir tortadi... — dedi.

Palov o'rtasida issiq bo'ldi.

Otamiz palovni barmoqlari uchi bilan titib-titib tashladi. Taboqdan palov isi anqidi.

Ay, palov isi, palov islari-ay!..

Kotib chuqur-chuqur nafas oldi. Dimog'i rohatlandi!

Peshonasini qashigan bo'ldi-da, barmoqlari orasidan palovga qaradi.

Palov borgan sayin ozayib bordi...

— Bo'lmasa, qorovul bo'laman deganlar ko'p edi, — dedi kotib. — Barini qaytardim.

Sizga xo'p dedim...

Otamiz piyolaga chuldiratib-chuldiratib choy quydi. Issiq-issiq choy ichdi. Xo'r-xo'r choy ichdi.

— Ey, xudo, o'zingga shukur-e! — dedi.

Kotib toboqqa qaradi. Taboqdagi palovdan asarda qolmadi!

Otamiz palov tagida qolmish moyni ichdi. Taboqni yalab-yalab qo'ydi.

O'ziga-o'zi fotiha o'qidi.
Tag'in choydan bosib-bosib ichdi.
Qadlarini rostladi. Tishlarini kovladi. Kekirib-kekirib, o'tirdi.
— Xudoga shukur-e!.. — dedi.
Kotib devordan qo'lini oldi. Otiga achchiq-achchiq qamchi bosdi.
— Odam ko'rganim yolg'on ekan-a!.. — deya kuyuna-kuyuna ketdi.

13

Otamiz endi ishiga o'tlanayotib edi, onamiz kirib keldi.
Otamiz, onamiz yuziga qayrilib-da qaramadi...
— Qayoqlarda yuribsan? — deya to'ng'illadi.
Onamiz kalishi uchi bilan yer chizdi.
— Denov borib edim... — dedi.
— Denovda pishirib qo'yibdimikin?
— Ayollar, baliq yeb kelamiz deya, yur-yur qildi...
— Ayolimiz baliq yeb yursin, biz bu yoqda och o'tiraylik!
— Tushgacha kelaman deb edim, avtobus hayallab qoldi.
— Endi, Moskvaga bor! Keyin, Leningradga!..
Otamiz zarda bilan otlandi.

14

Shoymardon ferma mudir o'g'li qo'lini halolladi.
To'shakda yotmish o'g'il ko'nimadi. Yuzini goh o'ng tarafga, goh chap tarafga burib yig'ladi.
O'g'il qabatida tizzalab o'tirmish usta Majid asbob-anjomini hozirladi. O'tkir pakkisini kaftida qayradi.
— Qo'rqma-ye! Chibin chaqqandayin ham bo'lmaydi! — deya dalda berdi usta Majid.
— Chibindi qo'ying, shamol esib o'tganday bo'ladi!— dedi usta shogirdi.
Qoplon otamiz o'g'ilchaga pul uzatdi.
— Ma, tarlon ot ol! — dedi.
— Ana, boyib ketding!
— Menga berganlarida jon-jon deb ko'nardim!
— Shuncha pulgayam yo'q deysanmi? Unda, tur, o'zim yotaman!
Nurali bobo shunday deya, to'shakka talpindi.
— Usta bova, men yotayin!
— Qo'ying-e, o'zi yotadi!
O'g'il tevarakka alangladi. Odamlar yuzi jiddiy bo'ldi. Biri qo'yib biri, uning o'rniga yotayin, deya intildi.
Shunda, o'g'il tinchidi.
O'g'il og'ziga tandir non tutdilar.
— Tishla, tishla! — dedilar.
O'g'il non tishladi.
Usta ruhiy san'atini qo'lladi. O'g'ilni gap bilan chalg'itdi. O'g'ilni xotirjamlatdi. Payt poyladi...
— Ay, yasha! — dedi. — Necha puling bor? Ot olsang meniyam mindirasanmi-yo'qmi?
Balli! Qoplon bovang chin aytadi, ot olsang Tarlonidan ol!.. Huydar-huyda-a-ar!..
— Huydar-huyda-a-ar!.. — jo'r bo'ldi odamlar.

O'g'il nonni jon-jaqdi bilan tishlab... uzib oldi! Unsiz-unsiz yig'lab qo'ya berdi. Usta kesik joyga kuydirilgan paxta kulini bosdi. Ustidan bukilmaydigan do'ppi qoplab qo'ydi.

15

Qoplon otamiz yon uyga kirib o'tirdi.

Shoymardon ferma mudirning to'xtamishlik mol do'xtir oshnasi keldi.

Ichkariladi. Qo'li halollanmish o'g'lon bilan so'rashib keldi.

Barcha bilan ko'rishdi. To'rlab o'tirdi. O'ng tarafdin bitta-bittalab so'rashdi. Gal uchinchi odamga keldi.

Qoplon otamiz sergaklandi. Eshikka qarab-qarab qo'ydi. Boshini quyi egdi. Dasturxon chetini qayirib o'ynadi. Choynak qopqog'ini shiqillatib-shiqillatib ochib-yopdi.

Gal Qoplon otamizga keldi.

Mehmon, qo'li ko'ksida so'rab boshladi:

— Yaxshimisiz, aka...

Otamiz qo'lini ko'ksiga qo'ydi.

— Shukur-shukur, — dedi.

— Bola-chaqalar o'sayaptimi?

— Shukur...

— Nevara-chevaralar katta bo'layaptimi?

— Shukur.

— Chopqillab-chopqillab yurishibdimi?..

Otamiz qo'li ko'ksida bo'ldi. Egik boshini irg'ab o'tira berdi.

Otamiz to'y-to'ylaganlari, yegan-ichkanlari burnidan chiqdi!

16

Otamiz uyiga yonib-yonib keldi!

Nimaga endi, faqat bola-chaqani so'raydi?

Nimaga manavi dang'illama uyini so'ramaydi? Muhtasham hovlisini so'ramaydi?

Ko'krakdor otini so'ramaydi?

To'da-to'da qo'ylari bor. Qo'sha-qo'sha mollari bor. Qo'ylari yilma-yil qo'zilaydi. Mollari yilma-yil buzoqlaydi. Nimaga mol-holini so'ramaydi?

Bog'lari har yili besh yuz kilolab mayiz beradi.

Nimaga mayizlarini so'ramaydi?

O'zi hamisha otday bo'lib yuradi. Tani-joni sog' bo'lib yuradi. Ishlasa, ikkita-uchta erkakning ishini qiladi. Mo'l-ko'l mehnat haqi oladi. Nimaga bularni so'ramaydi?

17

Otamiz ichkariladi.

Uzala tushib uxlamish onamizga qaradi. Jag' suyaklari bo'rtib-bo'rtib qaradi...

Birdan.. onamiz bilagidan olib, otib yubordi!

Onamiz misoli to'rva xaltaday uchib, yuzlari bilan yuk-yopga borib o'rildi. Shunday zarb bilan urildi... Zarbidan ketiga chalpak bo'lib yiqildi...

Onamiz dovdirab qoldi, onamiz esankirab qoldi.

— A-a-a... — deya, zaif ham qaltiroq ovoz berdi.

Sapchib turib o'tirdi. Kaftlari bilan yalang boshini yopdi. Entikib-entikib nafas oldi. Qo'rq-qanidan chirillamoqchi-da bo'ldi.

Ojizona ovoz bilan, yolvoruvchi ovoz bilan:

— Men bu kishiga nima qildim... — deya shivirladi.

— Nimaga uxlaysan?

— Hamma uxlaydi-ku...

— Senga kim qo'yibdi uxlashni!

— Hamma uxlaydi-ku...

— Senga uxlashni kim qo'yibdi deyapman? Ayt! Aytmayсанmi, aytmayсанmi!..

Otamiz, onamiz yalang boshidagi qo'llarini siltab tashladi. Sochlarini bilagiga o'rab oldi.

Otamiz chap qo'li onamiz bo'g'ziga bordi...

Onamiz:

— Xrr-xrr-xrr... — etdi.

Otamiz panjalari tag'in-da botdi-botdi...

— Xrr-xrr-xrr...

Onamiz iyagi yuqoriladi. Tag'in yuqoriladi... Ko'zlari jon berajak buzoq ko'zlariday olayib-olayib bordi.

Onamiz ko'z qorachig'lari yo'qolib qoldi! Oqlari ko'payib qoldi!

18

Otamiz seskandi... Qo'llari bo'shashdi...

Ketiga qaray-qaray, tashqariladi. Zinapoyada haykalday turdi. Entika-entika, olamga qaradi...

Olam bir hovuch! Qishloq choldevor! Keng yuzli hovli tovuq katagi!..

Obtovada qo'liga suv quydi.

Qo'liga suv yuqmadi. Suv barmoqlari orasidan qumday to'kilib ketdi.

Suvi yo'qdir, degan o'yda obtova qa'riga qaradi. Eti sovuqda junjikhish odamday seskanib bosh ko'tardi.

Obtova baldog'ini mahkam ushlab qotib qoldi. Obtovani otib yuborishini-da, ushlab turishini-da bilmadi.

Obtova qa'ri poyonsiz suv bo'ldi. Suv qa'ridan bir odam otamizga baqrayib qarab turdi.

Baqraymish yuz vajohatli bo'ldi...

Otamiz mixdan qamchini oldi. Otiga qarab yurdi.

Ot arqonini egar qoshiga o'radi. Sapchib otlandi.

Darvozadan enkayib o'tdi. Qorovulligiga yo'l oldi.

19

Qorovulligida otini yo'ng'ichqapoyaga qantardi. Chaylasiga qarab yurdi.

Ariq bo'yida yovvoyi bog' gullariga duch keldi. Enkaydi, gullarga dimog'ini qo'ydi.

Dimog'i bo'y payqamadi!

Gullar gul emas, tikon. Tikon uchiga qistirib qo'yilmish qizil qog'oz!

Otamiz aftlari burishdi. Yo'lida davom etdi. Adirladi.

Chaylada gilamga to'kilmish chayla xas-cho'plarini qoqdi. Ko'rpacha yoydi.

Taxlog'liq ko'rpachalarga orqa berib o'tirdi. Oyoqlarini uzatdi.

Lippasidan nosqovoq oldi. Nosqovoq ostiga chertib-chertib, kaftiga nos to'kdi. Og'zini osmon qilib, tanglayiga nos otdi.

Lablarini cho'chchaytirdi. Nos yuqi kaftini soniga artib-artib oldi.

Ketiga chalqaydi. Harommag'zi bilan ko'rpachaga suyandi. Telpagini peshonasiga

qo'ndirdi...

Shu o'tirishda o'tirdi-o'tirdi... nos elitdi... ko'zi ilindi...

20

Tog'ni qora bulut bosdi. Bulutlar bag'rida sonsiz tasmalar tortildi: tog'ga yomg'ir yog'di. Qop-qora bulutlar tobora pastladi. Qirlar bulut ichida qoldi.

Otamiz adiri-u qirlar qoq oralig'ida bo'ldi. Otamiz misoli jar oralig'ida, ulkan tosh ustida o'tirdi.

Jar tubsiz bo'ldi...

Otamiz hademay ana shu jarga tushib keta- di. Tushib ketishini birov-da bilmaydi. Birov-da so'rab-surishtirmaydi. Nom-nishonsiz yo'qo-ladi...

Kimi-da so'raydi? Kimi-da surishtiradi? Kimida eslaydi?..

Otamiz ovozi boricha baqiradi. Qo'llarini uzatib baqiradi.

Kimi-da ovoz beradi? Qirlarmi? Qirlar aks sado beradi. Mayna qilmishday, otamiz ovozini qaytaradi.

Otamiz qo'llari shalvirab qoladi. Endi, yolg'iz tayanchi bo'lmish, yolg'iz ilinji bo'lmish ayolini chaqiradi.

Ayol qo'lidan nima keladi? Yig'i keladi!

21

Qop-qora bulutlar Archako'tal cho'qqilarini chalib ketdi. Televizor stansiya, To'xtamish tova qirlari-da ko'rinmay qoldi. Bulut katta lalmi cho'qqilarini-da bosdi.

Shunda... shunda, bulutlar orasida bir chol paydo bo'ldi. Chol ust-boshlari oppoq bo'ldi. Soqollari-da oppoq bo'ldi.

Ostidagi eshagi-da oppoq bo'ldi. Taqimida uzun hassa bo'ldi.

Otamiz cholni qayerdadir ko'rganday bo'ldi. O'ylab-o'ylab, esladi: bargga borganda ko'rib edi.

Otamiz ko'ngliga tahlika tushdi: «Kim bo'ldi, bu mo'ysafid?» deya o'yladi.

Bulutlar aro momaqaldiroq qarsilladi. Ayqash-uyqash tasmalar yonib-o'chdi: yashin chaqnadi.

Otamiz seskanib tushdi.

Chol parvoyiga-da kelmadi. Chol yaqin keldi. Yuzlari yaqqol bo'ldi.

Otamiz choldan ko'z uzmadi. Ko'nglidagi tahlikalar tarqala bordi.

«Kim bo'ldi ekan, bu mo'ysafid? Samad bobomikin? Uning eshagi qora edi-ku? Qarshi maxsummikin? Yo'q, maxsum eshakni befarosat hayvon deb minmaydi».

Otamiz o'ylab o'yiga yetdi... Seskandi... Yoqa ushladi...

«Yo, qudratingdan! Chiningmi shu?»

Ichida kalima qaytardi. Cholga yanada sinchiklab tikildi.

«Ko'rinishi aytib turibdi. Shunday bo'lsa-da, shoshmagan ma'qul. Kim biladi, ko'zimga shunday ko'rinyaptimi. U kishida barchaga ayon belgi bo'ladi. Shundan bilsa bo'ladi».

Otamiz sapchib turdi. Cholga peshvoz yurdi. Qo'li ko'ksida bo'ldi.

— Assalomu alaykum! — dedi.

— Vaalaykum, bolam, vaalaykum! — alik oldi chol. — O'tir, turish darkor emas, o'tir.

Men bir yo'lovchi odamman. Xo'sh, bolam, adirlardan ketmay qolding, nima, biror sehri bormi?

Otamiz cholga sinchiklab-sinchiklab tikildi. Aniq bir fikrga kelolmadi.

— Siz Samad bova emasmisiz? — dedi.

Chol rad ma'nosida bosh chayqadi.

— Ha-a, bildim, bildim! — dedi otamiz. — Siz Hasan mirobsiz. Tog'dan suv yoqalab kelayapsiz. Toshloqda sel kelishidan qo'rqib, qir oshib kelayapsizmi?

Chol qah-qah urdi.

Bulutlar, adirlar kulgidan zirillab ketdi.

Yomg'ir qiyolab-qiyolab yog'di.

Yashin to'lqinlanib-to'lqinlanib chaqnadi.

— Bo'lmasa, kimsiz? Ayting-da, odamni qo'rqitmay!

Otamiz chol qoshiga keldi.

Chol olis bog'lar, paxtazorlarga o'ychan boqib turdi.

— Qani, omonmisiz, esonmisiz..

Otamiz shunday deya, chol qo'lini kaftlariga oldi.

Chol seskanib qo'l tortdi.

Otamiz cholni tanidi: hazrati Xizr bobo! Boisi, boshmaldog'ida suyagi yo'q! U kishining boshmaldog'i suyaksiz bo'ladi!

Hazrati Xizr bobo odamzod mushkulini oson qilajak, hojatini chiqarajak ezgulik piri!

Otamiz o'zida yo'q quvondi! Dardiga davo topishday bo'ldi! Entikdi! Yayradi!

Ana o'sha zot, ana! Shu zotning bir og'iz so'zi!

Nima uchun shu zotni vaqtlroq yo'qlamadi?

Ana, oxiri o'zlari yo'qlab keldi! O'zlariga o'zlari aytgan-da, borayin, shunday bir kuygan bandam bor, dardiga quloq solayin, degan-da!

Hazrati Xizr aytsalar, yo'qdan bor bo'ladi!

Hazrati Xizr bobo og'rindilar.

— Men yo'liqqan odamlar ichida eng noma'quli sen bo'lding, — dedilar.

— Men nima qildim, hazrati Xizr bovajonim? — dedi otamiz.

— Qo'l uzatib, odobsizlik qilding.

— Aybimdan o'ting, hazrati Xizr bovajonim, aybimdan o'ting!

Otamiz tevarakka alangladi. Tevarak ovloq bo'ldi.

Umrida birinchi marta... birinchi marta... inson oldida tiz cho'kdi!

Kaftlarini insonga cho'zdi. Yonoqlaridan marjon-marjon yoshlar sizdi...

Dardini yorib-dardini yorib qo'ya berdi:

— Hazrati Xizr bovajonim! Sadag'angiz ketayin, hazrati Xizr bovajonim, meni avf eting!

Men tabib deb chopdim, folchi deb chopdim, nodon-lik qildim, ko'rlik qildim! Avf eting,

hazrati Xizr bovajonim! Aslida sizni yo'qlashim darkor edi! Men qayoqqa borishimni

bilmadim-da, qayerda ekani- ngizni bilmadim-da, hazrati Xizr bovajonim! Qola

bersa, huzuringizga borishga haddim sig'madi! Men bir faqir odam bo'lsam, qanday-da

boraman! Endi, ovora bo'lib o'zingiz kelibsiz, bovajonim! Qulluq, bovajonim, qulluq!

Hazrati Xizr bovajonim, men bir sho'rpehona bandaman! Tirnoqqa zorman!

Eshityapsizmi, tirnoqqa zorman! Nima tilasangiz tilang, manavi choponimgacha

sotaman, aytganingizni aytgandayin bajo keltiraman! Menga bir farzand bersangiz

bo'ldi, hazrati Xizr bovajo-nim!..

— Menga mol-dunyo darkor emas...

— Unda, menga bir farzand bering, hazrati Xizr bovajonim! Dunyodan qo'li ochiq

ketmayin, hazrati Xizr bovajonim! Mayli, bizga bittagina Xushvaqt bo'lsa-da bo'ladi!

Faqirga palov! Bilasizmi-yo'qmi, Xushvaqt yo'lida ko'zimiz to'rt, hazrati Xizr bovajonim!

— Dunyodan ko'p noliy berma...

— Bizni bu dunyoga bog'lab qo'ygan emas, hazrati Xizr bovajonim! Bir kunmas-bir kun

tanamiz soviydi. Shunda, kim bizning isi chirog'imizni qiladi? Kim otamlab yig'laydi? Kim

enamlab yig'laydi? Birov, hech bo'lmasa birovgina otamlab yig'lasa ekan, birovgina

enamlab yig'lasa ekan, hazrati Xizr bovajonim!

— Boriga shukur qil.

— Izidan o'g'il qoldirib, otasi uchun motam tuttirmagan erkak, erkak bo'ptimi! Orqasidan qiz qoldirib, enasi uchun qora kiydirib, aza ochdirma-gan ayol, ayol bo'ptimi! Dunyoga keldim deb yurmasinlar. Hazrati Xizr bovajonim! Ko'pga bergan tirnoqni bizdan-da darig' tutmang! Menga rahmingiz kelmasada, enasiga rahmingiz kelsin, Hazrati Xizr bovajonim! Poshikasta kuyib-kuyib, adoyi tamom bo'ldi, o'lik bo'lib go'rda yo'q, tirik bo'lib to'rda yo'q, hazrati Xizr bovajonim!..

— Men senga farzand berganman...

— Berganingiz yo'q, hazrati Xizr bovajonim, berganingiz yo'q! Siz meni birov bilan adashtiryapsiz, hazrati Xizr bovajonim! Usta Qulmatga kelbat beraman, o'sha deyayotgandirsiz-da? Chin, usta Qulmatda farzand bor, oltita! Menda bo'lsa, birovda yo'q, hazrati Xizr bovajonim!..

— Qanday otasanki, o'z farzandingni bilmaysan? Hali ko'p-ko'p farzand beraman.

— A? Ko'p-ko'p farzand beraman dedingizmi? Qachon-qachon? Qulluq, hazrati Xizr bovajonim, qulluq! Qani edi, ko'p-ko'p bo'lsa! O'nta bo'lsa o'rni boshqa, qirqta bo'lsa qiligi, hazrati Xizr bovajonim!..

Hazrati Xizr bobo ko'zdan g'oyib bo'ldilar.

22

Qosh qoraydi.

Bog'otda odam oyog'i tindi.

Otamiz qorovulligidan qaytib keldi.

Onamiz chappa burilib yig'ladi.

— Ko'rgan kunim qursin... — dedi.

Otamiz betini olib qochdi.

— Yig'lama-ye... Men senga nima qildim... — dedi.

Onamiz aytib-aytib yig'ladi:

— Shu bo'g'ganida o'lib keta bersam bo'lmasmidi...

Otamiz talmovsirab turib oldi.

— Men bo'g'dimmi? Men-a? — dedi. — Odamga tuhmat qilma-ye, men adir-da edim.

— Bo'lmasa kim? Robiya hamsoyaning erkagimi?

— Seni bo'g'dimmi? Seni-ya? Qachon-qachon?

— Dardi chipqon, qachon-qachon!..

— Shu gapingga noma'qulning nonini yebsan. Men hozirgina bog'otdan keldim.

— Shu kishining esi joyidami o'zi?

— Esim joyida, ha, esim joyida...

— Esi joyida bo'lsa, shuytadimi?

—Bo'ldi-bo'ldi. Undan ko'ra, suyunchini cho'z...

Otamiz bo'lib o'tmish gapni aytib berdi.

Ayta-ayta, shiplarga qarab jilmaydi, derazalarga qarab jilmaydi!

Sho'rvani-da jilmaya-jilmaya ichdi!

—Ha-a-a, beshik-meshiging bormi o'zi, momosi? — dedi.

— Beshik nima qiladi...

— E, hali beshiging yo'qmi? Unda, shu bozor Denov borib kelganim bo'lsin!

— Hali vaqtli.

— Vaqtlisi bo'ptimi, ehtiyot-da.

- Men o'zim aytaman...
- Ha-a-a-, sening gaping juft, momosi...

23

Onamiz yuragi o'ynadi, onamiz ko'ngli aynidi.
Qo'llari yuzini og'ziga tutdi. Osmonga qarab-qarab esnadi:
— A-a-auf, -a-a-auf!..
Otamiz esnashdi o'zicha tushundi. O'zida yo'q suyundi.
«Ana, hazrati Xizr bovamizning marhamati, ana!» deya xayollandi otamiz.
Otamiz onamizga siporish qildi.
— Endi, o'zingni og'ir ishlardan tiy, — dedi. — Xafagarchiliklardan saqlan. To'yib-to'yib uхла. Ko'nglimda sen uchun atab yurganlarim bor. Kuni kelsin, aytaman.
— Nima ekan, u?
— Hali-hozir aytmayman. Kuni kelsa, aytaman.
— Aytsin, hozir aytsin.
— Yo'q, bo'lmaydi. Aytsam, sen birovga aytib qo'yasan.
— Aytmayman, aytsin, aytmayman.
Otamiz derazaga qarab-qarab:
— Qo'shiq aytib beraman, — dedi sokin.
Onamiz hayrondan-hayron bo'ldi.
— Nima-nima? — dedi.
— Qo'shiq aytib beraman, deyman... — dedi, tag'in-da sokin-sokin.
Onamiz og'zini ushlab kuldi.
— Shu kishi qo'shiq aytadimi? — dedi.
— Esa-chi...
Onamiz piq-piq kuldi.
— Shu kishi-ya?
— E, bizga nima qipti?..
Onamiz bolishga yumalab kuldi.

24

Otamiz adirlarga sig'may qoldi!
Yo'lda horib qoladi deya, onamizga tushlik tashittirmadi.
O'zi kelib ketar bo'ldi.
Bo'lar-bo'lmas gaplar aytib, onamizni kuldirib-kuldirib turdi.
Kunlar ketidan kunlar o'tdi, tunlar ketidan tunlar o'tdi.

25

Otamiz tun chirog'ini yoqib yotdi.
Uy nimqorong'i bo'ldi.
Otamiz chalqanchadan yonbosh bo'ldi. Onamizga o'girildi. Bilagini onamiz bo'yni ostidan o'tkazdi. Onamiz yuzlarini quchog'iga oldi.
Otamiz chap qo'li Xushvaqtning ilk... ilk beshigiga ketdi. Qo'li beshik bo'ylab yurdi, beshik uzra yurdi. Bir yuqoriladi, bir pastladi.
Kafti muloyim-muloyim olamni qayta-qayta siladi. Siladi-siladi, bir manzilda oyoq ildi...
Yo'q, yo'q...
Kafti tag'in quyiladi-yuqoriladi. O'ng-u chapga borib keldi. Kafti yugurdi, kafti yeldi, kafti

izladi... Yo'q, yo'q...

Otamiz ilk beshikka qo'lini yuzini tutdi. Bor e'tiborini, bor diqqatini qo'li ixtiyoriga berdi.

Yuragini qo'li yuziga jo qildi... Yo'q, yo'q...

O'ng qulog'ini onamiz ko'kraklari ostiga qo'ydi. Nafasini yutdi. Bir lahza qotib qoldi.

Qulog'i ostida onamiz yuragi duk-duk urdi...

Ilk beshik bor! To'qqiz oy-yu, to'qqiz kunlik muloyim olam bor!

Xushvaqt yo'q, Xushvaqt!

Otamiz hafsalasi pir bo'ldi... Onamiz yuziga yuzini qo'ydi...

Onamiz piq-piq yig'lab qo'ya berdi.

— Yig'lama, bo'ladi. Hazrati Xizr bovamiz aytdilar-ku...

Otamiz shunday deya, o'zini-da, onamizni-da ovutdi.

Onamiz otamiz bilan tag'in-da jipsroq yotdi. Soqollariga yuzlarini siladi.

Olis ayriliqdan keyin ko'rishmishdayin, bag'ridan qo'yib yubormadi.

Olis sog'inisidan keyin ko'rishmishdayin, bot-bot o'pdi.

Erkalatishlardan armoni qolmadi...

— Ertaga bozorlab kelmaydimi?

— Bozorlaganim bo'lsin!

26

Onamiz sahar mahali otamizni uyg'otdi.

Otamiz bozor otlandi.

Onamiz zim-ziyo olamga boqdi...

Oy hali tug'madi. Shu bois, olam zimiston bo'ldi. Onamiz oy tug'ajak tarafga qarab turdi-turdi-da... o'zini oyga mengzadi, taqdirini olamga mengzadi!

«Oy-da mendayin tug'madi. Olam-da taqdirimdayin zim-ziyo bo'ldi...» deya o'ksidi.

Onamiz otamiz bilan xo'shlashdi.

— Mayli, xush borsin-xush kelsin, — dedi.

Otamiz zim-ziyoga singib ketdi.

Onamiz darvoza qirrasiga peshonasini qo'ydi. O'ksib-o'ksib yig'ladi...

Ko'chada echki ma'radi.

Onamiz qayrilib qaradi.

Echkilari ko'chaga tizilib chiqdi.

Onamiz echkilarni ichkari qaytardi. Darvozani ichkaridan zanjirladi. Zanjirdan cho'p o'tkazdi.

Supaga kelib o'tirdi. Peshonasini tizzalariga qo'ydi.

Tag'in yig'ladi...

27

Bari gap Termizda hal bo'ldi.

O'shanda do'xtir onamizga bor gapni aytdi. Otamizga aytmish gap... teskarisini aytdi!..

Onamiz do'xtir gapiga ishonmadi. Otamizdan pinhona Denov do'xtirlariga bordi. O'zini sinchiklab-sinchiklab qaratdi.

Denov do'xtirlari-da Termiz do'xtirlari aytmish gapni aytdi.

Onamiz otamizga bildirmadi. Ayollar bilan Denovdan baliq yeb keldim, dedi.

28

Onamiz ichiga yutib yurmish dardlari o'sha kundan e'tiboran ko'zlarida balqib qoldi. Yurakni yashirsa bo'ladi. Boisi, yurak ko'rinmaydi. Yurak jamiki dardlarni pinhon tutadi. Ammo ko'zlarni yashirib bo'lmaydi. Ko'zlar o'zini o'zi fosh etadi. Shunday bo'lsa-da, otamiz payqamadi! Otamizga ochiq-oydin aytsinmi? Qanday aytadi? Aytish, o'zini o'zi inkor qilish bo'ladi! Ayollik sha'nini yo'qqa chiqarish bo'ladi! Keyin ayolman deb yurmasa-da bo'ladi! Mabodo aytsa, gap chiqadi, elga yoyiladi... Yo'q, ikki dunyoda-da aytmaydi! U bir erkak, zo'r bir erkak baxtini bog'lab yuribdi! Erkak hademay ellikka kiradi. Erkak orzularga to'la, erkak umidlarga to'la! Erkak tinimsiz yelib-yuguradi, erkak intiq bo'lib qaraydi, erkak izlaydi! Ko'ngil mevasini izlaydi! Shu mevani topajagiga ishonadi, qo'lga olib o'ynatajagiga ishonadi! Yuzlariga, bag'irlariga bosajagiga ishonadi! Ana, erkak beshikka ketdi! Hademay, beshik ko'tarib keladi! «Momosi, mana, Xushvaqtning beshigi...» deydi. Aniq shunday deydi! Onamiz bo'lsa... aldaydi! Ko'ra-bila turib aldaydi, yonma-yon yotib aldaydi, ko'zlariga tik qarab aldaydi! Kimni aldaydi? Umrda ko'z ochib ko'rmish suyuklidan-suyukli odamini aldaydi!

29

Tong tagi oqarib-oqarib kela berdi. Onamiz molxona tarafga yurdi. Mol-hollarga qaradi. Sigir sog'di. Buzoq emizdi. Mol-holni podaga haydadi. Qo'shiq aytib-aytib sog'mish mollari, xo'sh endi! Onamiz katak og'zida turmish toshni oldi. Katakda yotmish tovuqlar hadeganda chiqa bermadi. Ichkarida qurq-qurqlab tura berdi. Onamiz enkaydi. Katak ichiga qaradi. Moyak tugib bermish tovuqlari, xo'sh endi! Onamiz oshxonada xiyol turdi. Tevarakni qaradi. Sirg'alib tushmish dokani tag'in toboqlarga yopdi. Tag'in tushib ketmasin deya, doka burchlarini toboq ostiga bostirdi. Taom yuqi idish-toboqlarni qatron qilib yuvdi. Kelin bo'lib, o't yoqmish o'choqlari, xo'sh endi! Kelin bo'lib, moy tomizmish qozonlari, xo'sh endi! Onamiz tandir boshiga keldi, ro'moli uchlarini yelkalariga tashlab enkaydi. Tandirga qaradi. Tandirga suyog'lik otashkurakni oldi. Otashkurak bilan uyum-uyum tandir kulini oldi. Tandır og'zini yopib qo'ydi. Kelin bo'lib non yopmish tandirlari, xo'sh endi! Onamiz eshik-orani supurdi. Uy shiplarida osilib turmish qora qurumlarni olib tashladi. Derazalarni yaraqlatib artdi. Uylarni supurib-sidirdi. Yuk-yoplarni kelishtirib-kelishtirib taxladi. Kelin bo'lib kelmish uylari, xo'sh endi! Onamiz zinada cho'nqayib o'tirdi. Tag'in yig'ladi. O'pkasini bosolmay yig'ladi. Hiq-hiq yig'ladi.

30

Oftob olmalar uchini chalib yubordi.
Onamiz ro'moli uchlari bilan bet-boshini o'radi.
Darvoza taraf yurdi. Darvozadan tashqariladi. Devordan bo'yladi. Qadrdon hovlisiga qaradi. So'nggi... so'nggi bor qaradi...
Ohista-ohista yurdi-yurdi, tag'in oyoq ildi. Ketiga qayrilib qaradi.
Shunda, izidan iyarib kelmish Olapar itini ko'rdi.
— Qol, qol! — dedi.
Olapar besh-olti qadam qoldi. Ammo, tag'in iyarib keldi.
Onamiz oyoq ilsa, Olapar-da oyoq ildi. Onamizga qarab-qarab tura berdi.
Onamiz hafsalasi pir bo'ldi. Yo'lida davom etdi.
Onamiz to'lib-toshib odimladi, bosar-tusarini bilmay odimladi!
Poyidagi mana bular qator-qator uylarmi?
Yo'q, bular mayda-mayda oq toshlar! Rangli-rangli kesaklar!
Onamiz toshlar bilan kesaklarni yanchib-yanchib odimladi!
Mana bular nima? Teraklarmi? Tutlarmi?
Yo'q, bular nogiron-nogiron giyohlar!
Onamiz giyohlarni ezib-ezib odimladi!
Hay, bo'y bermish tog'larmi?
Yo'q, tog'lar emas, yo'q! Bular bolalar o'ynayajak hammompish uylar!
Onamiz hammompish uylarni bosib-bosib odimladi!
Tog'lardagi qorlar... qop-qora bo'ldi!

31

Bu vaqt otamiz Qizilsuv bo'yiga kelib qoldi.
Loyqa daryo yoqaladi, sayoqroq kechuv izladi. Tavakkal qildi, bir yoymadan ot soldi.
Daryo ot qornini yuvib-yuvib oqdi.
Otamiz kechuvdan chiqdi. Daryo bo'yida joylashmish loyqo'rg'on sari ko'tarildi.
Otini qo'rg'on oldi otxonaga boyladi. Taroqi xurjunni buklab-buklab qo'litiqladi.
— Bismillohi rahmoni rahim! — deya bozor oraladi.
Bozor tumonat odam bo'ldi. Qadam bosadigan yer taxchil bo'ldi.
Havoda kabob, somsa, manti hidi anqidi.
Sonsiz ovozlari quloqni garang qiladi. Kim gapiryapti, kimga gapiryapti, nimani gapiryapti, bilib bo'lmadi.
Bozor sonsiz chumchuqlar g'imirsib chirqillayotgan uyaday bo'ldi!
Otamiz bozorchilar bilan to'qnashib-to'qnashib yurdi, turtinib-turtinib yurdi.
Favqulodda pillachi agronomga duch keldi.
Agronom otamizni ko'rib-ko'rmaslikka oldi.
Otamiz agronom bilagidan qo'shqo'llab ushladi.
Agronom yalt etib o'girildi.
— E-e, Qoplon aka! Bozorlabsiz-da? — dedi.
Otamiz qo'ltig'idagi xurjunga ishora qildi.
— Tirikchilik, ha, tirikchilik! — dedi.
— Ha-a, ma'qul-ma'qul!
Agronom yo'lida davom etdi.
Otamiz agronom ketidan qarab-qarab qoldi.
«Befahm! Diplom bo'lgan bilan, farosat bo'lmagandan keyin, qiyin ekan-da...» deya o'yladi.
Yo'lida davom etdi. Mayiz bozorini yonlab yurdi.

Mayizchilar tizilib o'tirib ovoz berdi:

— Kep qoling. Ho'jasoatning mayiziga!

— Arzon qildim, kilosi o'n so'm!

— Sinoning mayizi sho'r bo'ladi, Xo'jasoatnikidan qolmanglar, misol uchun!

Otamiz oxirgi gapni aytmish Yo'ldosh qorovulni tanib qoldi. Yo'lini atayin qorovul oldidan soldi. Qorovul oldida atayin ohista-ohista odimladi. Atayin qirinib-qirinib yo'taldi.

— Yo'lingiz unsin, Qoplon aka! — dedi Yo'ldosh qorovul.

Otamiz go'yo, favqulodda ko'rishib qolmishday, yuzlari yorishdi.

— E, ha, inim, bozoringiz unsin! — dedi.

— Aytganingiz kelsin! Qani, bundaygina yuribsiz, misol uchun?

Otamiz qo'li bilan xurjinni ko'rsatdi.

— Tirikchilik, mana, tirikchilik! — dedi.

— Hozir yo'l bo'lsin, misol uchun?

Otamiz... otamiz niyatiga yetdi!

— Shu, beshik bozoriga borayapman, Yo'ldosh inim! — dedi.

— Ana-ana! Buyursin, buyursin, misol uchun!

Otamiz tag'in-da ochildi.

— Qulluq-qulluq! — deya bosh irg'adi.

— Aytganday, to'ng'ich nevaramizni ko'rayapsiz-da, misol uchun?

— Shunday, shunday!

Yo'ldosh qorovul o'ylanib qoldi. Bir nima demoqchi bo'ldi. Og'iz juftladi-da, yana tag'in indamadi.

— Bir nima demoqchi bo'ldingiz shakilli, inim?— so'radi otamiz.

— Endi, Qoplon aka, yoshingiz ulug', sizga oqsoqolchilik qilib bo'ladimi, misol uchun!

— E, oqsoqolchiligi bo'ptimi, ayta bering-da!

— Misol uchun aytsam, eski beshik yaxshi, aka! Ayniqsa, serfarzandlarning beshigini olsangiz, nur ustiga nur bo'ladi, misol uchun!

— Unda, beshik olmaganingiz ma'qul, deysiz-da?

— Ha-da! Mana, biznikini olib turing, misol uchun!

— Unda, sizning aytganingizga yurdim, inim!..

Otamiz iziga burildi.

32

Do'konlarni aylandi. Olmasa-da, ayrim narsalar narxini so'rab-surishtirdi.

Do'konlarni aylandi-aylandi, kitob do'koniga kelib qoldi.

«Eh-he-e-e! — dedi ichida. — Buncha ko'p qog'oz!»

Endi ketmoqchi bo'lib edi, ichkaridan bir qiz chiqib keldi.

— Ha, bova, qanday kitob berayin? — dedi.

Otamiz, yo'q degan bo'lib bosh chayqadi.

— O'g'ilmi, qizmi? Necha yoshda?

Otamiz ketishini-da bilmadi, ketmasini-da bilmadi. Nima deyishini-da bilmadi!

— O'g'il! — deb yubordi.

Qiz tokchadan katta kitob olib uzatdi.

— Mana shuni oling, — dedi.

Otamiz kitob yuzini tomosha qildi.

Kitob yuzida ulkan mushuk cho'nqayib o'tirdi.

«Kitob ana shu mushuk haqidadirov...» deya o'yladi.

Kitobni qaytib berdi.

Turdi-turdi, o'ylab qoldi. Chindan-da kitob olib borsa bo'lmaydimi? Xushvaqt katta bo'lsa o'qiydi-da?..

Otamiz eshitgan-bilgan kitoblarini bir-bir yodga oldi.

— Shu, Kumushbibidan bormi? — dedi.

— Qanaqa Kumush?

— Haligi, marg'ilonlik Kumushbibi.

— Yozuvchimi?

— E, yo'g'-e, haligi... Otabekning qaylig'i-chi?

— Ha-a, «O'tgan kunlar» deng. Bor, bor.

— Shundan ber, Kumushbibidan ber.

Qiz kitobni topib keldi.

— Otabek kerak emasmi? — deya jilmaydi.

— Kumushbibi qayerda bo'lsa, Otabek-da shu yerda bo'ladi-da.

Otamiz do'kondan choyxonaga yo'l oldi.

Ikki kilo qovurilgan baliq oldi. Yarmini o'zi tushlik qildi. Yarmini qog'ozga o'rab, xurjunga soldi.

— Ayolimizga, — dedi o'zicha.

33

Otamiz hamsoya-qo'llarnikiga ovoz berdi.

— Ay, hamsoya, o'sha yoqda bizniki yo'qmi? — dedi.

— Bugun ko'rmadik, — javob berdi hamsoyalar.

Birov-yarim bilan gap sotib o'tiribdi-yov deya, hovuzdan xabar oldi.

Hovuzda-da bo'lmadi.

Supaga cho'nqaydi. Ayoli yo'lga qaradi. Darvoza tiq etsa qaradi.

Qosh qoraydi.

Mollar podadan qaytdi.

34

Otamiz toqati toq bo'ldi.

Qahr bilan otlandi. Qaynog'asinikiga yo'l oldi.

Ostonada otdan tushmay ovoz berdi.

— Ay, bu yoqqa bir qaranglar! — dedi.

Ichkaridan ayol ovoz berdi.

Derazadan to'kilmish nurni bir soya kesib o'tdi.

Ostonada qaynagachisi qora berdi.

— Shu yoqqa bizniki keldimi? — so'radi otamiz.

— Keldi, qani, ichkarilang, — dedi qaynagachisi.

— Yomon...

Otamiz: «yomon xotinning uyi ko'p, poraxo'rning go'yi ko'p», deya uzib-uzib olmoqchi bo'ldi.

Ammo, ayoli og'iroyoq arafasida ekanini o'yladi. Shashtidan qaytdi.

— Mehmon degan qosh qorayguncha o'tira berar ekan-da. Ro'zg'or deganni-da o'ylaydi-da... — dedi.

Qaynagachisi ichkarilab qaytdi.

— Bormayman, deyapti, — dedi.

— Nima-nima deydi?

— Bormayman, keta bersin deyapti.

— E!..

Otamiz otdan tushdi. Otni darvoza ustuniga bog'ladi. Ichkariladi.

Shu vaqt derazadan to'kilmish nurni tag'in bir soya kesib o'tdi.

Galdagi uy derazasi yorishdi.

— Qani? — dedi otamiz.

— Ana, narigi uyga o'tib ketdi, — dedi qaynegachisi.

Otamiz qaynegachisi ko'rsatmish uyga kirib ketdi.

Xiyoldan keyin qaytib chiqdi.

Qaynegachisi qoshiga keldi.

Boshi bilan onamiz o'tirmish uyga imo qildi.

— Anaviga nima bo'ldi? — dedi.

— Bilmasam.

— Gapirsam, miq etmaydi?

— Kim biladi. Ertalab o'zi kirib keldi. Endi uyimga bormayman, dedi. So'rab edim, indamadi.

— Yo, biron nima deb aynitdingizmi?

Qaynegachisi bir parda ko'tarildi.

— Ha, qaynsinglim kun sayin yasharib kelayapti! — dedi. — Sizdan aynitib, o'n sakkiz yashar bo'zbolaga beraman!

— Bo'lmasa, nimaga bunday qiladi?

— Men ne bilaman? Ana ayolingiz, ana siz! Gaplasha bering-da!

Otamiz tag'in onamiz oldiga kirib ketdi.

Bu safar ko'p qolib ketdi.

Bir mahal, eshik qarsillab-qarsillab yopildi.

Qaynegachi derazadan tashqari qaradi.

Hovlida o'tlanayotgan kuyovini ko'rdi.

V

Kavkabistonda oy balqidi.

Oydin sutga chayganday oppoq bo'ldi.

— Ko'zlaringga boqishlarim... boqishlarimizning o'zi bir doston, momosi. Bovujud, shoirlar bilmadi, bilsa, elga yoyardi... Men senga aytsam, momosi, boqishlar-da hali o'zimizniki...

Olis-olis oydinlar.

Olis-olis oqshomlar.

Endi qaytib bo'lmas olis bir olam...

— Gohida atayin o'yda o'tiraman, momosi, bolalar meni yo'q deb o'ylaydi, devordan oshib kiradi. Zardolilarga chiqadi, to'ygunicha yeydi. Qo'yinlarini to'ldirib ketadi. Men yayrab-yayrab qarayman... eshityapsanmi, momosi, bizning zardolilarni bolalar yeyapti, bolalar! Shu, ko'cha yuzlariga-da mevali daraxtlar eksammi deyaipman, momosi. O'tgan-ketganning og'zi tegadi-da, bolalar yeydi-da...

1

Otamiz yolg'iz yashadi.

Achchig'i tarqalguncha ayoli yo'qligi bilinmadi.

Keyin-keyin bilindi.

Ayolini qo'msab-qo'msab entikdi. Bolishni bag'riga bosib-bosib entikdi. Hovlini aylanib-aylanib entikdi...

Ayoli xumor qildi!..

Otamiz otlandi. Yo'lga tushdi. Zim-ziyo ko'chalardan yurdi.

Qaynog'asi devori oldida oyoq ildi. Devordan bo'yladi.

Zim-ziyo hovliga bot-bot qaradi. Entikib-entikib qaradi...

Ayoli havosini olib-olib qaytdi...

2

O'yladi-o'yladi, tog'asini qaynog'asinikiga yubordi.

Tog'asi kuyinib-kuyinib qaytib keldi.

— Ko'r bo'l, ha, ko'r bo'l! — deya yer mushtladi. — Ko'rgina bo'l!..

— Og'zingga tosh-e! — dedi xolasi.

Tog'asi tag'in yer mushtlab-yer mushtlab kuyindi:

— Otang rahmatlik aytdi, enang rahmatlik aytdi, ajrash, turmushing turmush bo'lmaydi, dedi! Aytganlari keldimi? Mana, keldi! O'zingning umringni o'zing ko'kka sovurding!

Uyam o'ylagan-da...

— Nimani o'ylagan-da? — dedi otamiz.

— o'ylagan-da, erkak odamning qayg'usi bolami, o'zim ketib, peshonamni bir sinab ko'rayin degan-da!

— Ketsa, keta bersin! — dedi xolasi. — Ayoli topiladi! Po'lat pichoq qinsiz qolmaydi!..

«Yo, chini bilan u shunday o'yga bordimikin-a?»

Otamiz xayolidan shu gap o'tdi.

O'tirdi-o'tirdi, dadil ham kesib gapirdi:

— Bo'пти, endi yangi ro'zg'or qilganim bo'lsin.

3

Tog'asi xesh-tabor bilan kengashdi, maslahatlashdi.

Otamizga ayol qidirdilar.

Ikkita ayol topdilar. Ikkovini-da eri mashina falokatida ketibdi.

Biri o'ttiz beshlarda, farzandsiz bo'ldi. Biri qirqlarda, qo'sh farzandli bo'ldi.

Xolasi ra'ykorchilik qildi.

— Eshik ko'rganni olma, beshik ko'rganni ol! — dedi. — Oygul binoyi, farzandi bor...

Tog'asi sovchilikka yo'l oldi.

Ayol bo'lmish ota-onasini ko'ndirdi. Ayol bo'lmish bolalarini ko'rdi.

Bolalar bir-biridan suyumli bo'ldi!

— Yaxshi bo'ldi, jiyanimizga farzand bo'ladi, — dedi tog'asi.

4

Onamiz, otamiz yangi ro'zg'or qilayapti, deya eshitdi.

Onamiz kuyib-kuyib ketdi!

Deraza tokchasiga tirsakladi.

— Go'rga bo'lsa, menga nima... — deya pichirladi.

Kaftini iyagiga qo'ydi. Boshini chapga xiyol qiyshaytirdi, tashqariga tikildi.

Yuzlari lov-lov etdi. Yonoqlari bulk-bulk uchdi. Ko'kraklari osti o'pirilib tushayotganday bo'ldi. O'pirilish ko'ksini borgan sayin quyiga bosdi.

Buni og'riq-da deb bo'lmaydi, g'ashlik-da deb bo'lmaydi.
Go'yo, ko'kraklari ostida zilday bir nima ipda osilib qoldi. Bordi-yu, iplar uzilsa, qomatini ko'tarib turmish zilday nima yerga tushadi, chil-chil bo'ladi...

5

Ko'kragi ostidagi zilday nima birdan toshday qotib qoldi.
Onamiz kerishdi. Shunda-da bo'lmadi.
Qotib qolmish nima yumshab-da ketmadi, tushib-da ketmadi.
Onamiz uqalamoqchi bo'ldi. Barmoqlari borishi bilan ko'krak etlari pir-pir uchdi. Etlari o'zini olib qochdi.
Onamiz endi barmoqlarini olisroqdan olib bordi, avaylab olib bordi. Kafti bilan ohista-ohista uqaladi. Ko'zlarini yumib uqaladi.
Ko'kraklari ostida barmoqlari soyasini his etdi.
Nihoyat, ko'ksini g'ijimlamish zilday nima qo'yib yubordi.
Peshonasidan sovuq-sovuq terlar oqdi.
O'tirdi-o'tirdi, miyig'ida kuldi. Bir gapni ma'qullamishday, bilinar-bilinmas bosh irg'adi.
Ich-ichidan kuya-kuya:
— Uylansa, oq butum qora kuyarmidi... — deya pichirladi.

6

Ayol zoti azzancha o'ziga to'q bo'lsin, yegan-ichgani oldida bo'lsin, azzancha serurug' bo'lsin, seravlod bo'lsin, baribir... baribir, o'z oti o'zi bilan... zaifa bo'ladi!
Shu bois, ayol zoti hamisha boshida panohi bo'lishini xohlaydi.
Ayol zoti azzancha o'ziga mustaqil bo'lsin, mag'rur bo'lsin, baribir, ana shu panohiga bosh egib yashaydi.
Bosh panohi amaldormi? Bosh panohi kambag'almi? Ko'rmi yo kalmi? Bosh panohi mayibmi?
Baribir, ayol zoti uchun baribir!
Ko'mirchi bo'lsin, temirchi bo'lsin, to'rt devor ichida suyuqli bo'lsin!
Ayol zoti ana shu bosh panohiga suyanib yashaydi!
Boshi ochiq...
Ayol zoti azzancha xo'rlikni ko'taradi, azzancha tahqirlashni ko'taradi. Ammo «boshi ochiq», degan gapni ko'tarolmaydi!
«O'nta o'g'lim bo'lmasin... cholim o'lmasin», demish gap, ayollar yuragidan otilib chiqqan bo'ladi!
Bu dunyoga kimni boylab qo'yib edi-da, ayol zotini boylab qo'yadi?
Dard bor, bosh yostiqqa tegish bor.
Ana shunda, suyab turg'izajak tanmahram kunga yaraydi. Ana shunda, og'izga suv tomizajak tanmahram kunga yaraydi.
Erkak zoti yomon bo'lib tug'ilmaydi! Qarsak ikki qo'ldan chiqadi!
O'zi yaxshilab oladi! Nima desa, xo'p deydi! Qo'lini kosov qiladi, sochini supurgi qiladi!
Mayli, bolalari onamizni o'z onasi o'rnida ko'rmasa-da, mayli! Ammo onamiz ularni o'z bolasi o'rnida ko'radi! Bir onachalik qaraydi!
U kishi ana shunday bir erkakdan umidvor bo'ldi!

7

Otamiz qaynog'asi darvozasida oyoq ildi. Uzangidan oyoq oldi. Otini yetaklab ichkariladi. Ichkarida jamoa jam bo'ldi.

Otamiz jamoa bilan yuzma-yuz bo'ldi. Yugan tutamlab, dol turdi.

Salmoqlab-salmoqlab, ayoli javobini berdi:

— Ikki taloq! Bo'ldimi? — dedi.

Deraza oldida o'tirmish Oymomo onamiz o'z javobini eshitdi.

Onamiz akasi muztar bo'lib qotib qoldi.

Hamsoya-qo'llar achinish ham qayg'urish bilan bosh chayqadi.

— Qaynsingilginam umri xazon bo'ldi! Boshqa erkakka tushganida haligacha nevarali bo'lardi!

Bu gapni onamiz yangasi aytdi.

Hamsoya-qo'llar dalda berdi:

— Taqdir-pehona ekan-da, kim o'ylabdi deysiz...

— Hali joyi chiqadi!

— Joyi chiqsa, beramiz!

— Hali qo'chqordayin-qo'chqordayin o'g'illar ko'radi!

— Hali popukdayin-popukdayin qizlar ko'radi!

— Teshik munchoq yerda qolmaydi!..

8

Otamiz jamoadan ko'zini olib qochdi.

Yerga qaradi. Mung'ayib qoldi.

Yer ostidan tog'asiga qarab-qarab oldi.

O'zini juda-juda yomon sezdi. Oyog'i ostida yer bormi-yo'qmi, bilolmadi. O'zini omonat sezdi.

Mung'aymish ko'yi ketiga qayrildi. Yerdan ko'z olmay ot yetakladi. Ohista-ohista odimladi. Yer sungalab-yer singalab odimladi. Mung'ayib-mung'ayib odimladi.

Bosh ko'tarish uchun majoli-da qolmadi, haddida qolmadi! Bosh ko'tarish uchun botinolmadi!

Ichkaridan tog'asi ovozini eshitdi.

— Endi, bari xudo tarafdin, quda, — dedi tog'asi. — Siz ham, biz ham aybdor emasmiz. Endi, kelin bo'lmish yuk-yoplarini olib kelish uchun borasizlarda. O'zim boshida turib, ipidan ignasigacha bo'lib beraman...

Otamiz yer ostidan ketiga qaradi. Yurak-bag'ri haminqadar ezilib-ezilib ketdi!

Hamisha qayqayib-qayqayib yurmish oti, hamisha ko'krak kerib-ko'krak kerib yurmish oti... boshi xam bo'lib-xam bo'lib qadamladi! Yerga tumshuq berib-tumshuq berib qadamladi! Yerga ko'z tikib-ko'z tikib qadamladi!

«Yomon bo'ldi, ko'p yomon bo'ldi, — xayollandi otamiz. — Endi shuni, shu jonivor bilmasa nima qipti?»

Otamiz hadahaladi. Darvozadan tashqariladi.

Uzangiga oyoq ildi. Otiga qamchi urdi.

9

Otamiz chayladan adoqladi.

Adir adog'ida qantarilmish otini mindi. Uyiga yo'l oldi.

Darvozani ochdi. Ko'chada sochilib yurmish mol-hollarni ichkari kiritdi. Mol-holga qaradi.

Otini oxuriga boyladi.

Hovli o'rtasida serrayib qoldi.

hovli zim-ziyo bo'ldi. Milt etmish shu'la bo'lmadi.

Ichkarilab, uy chirog'ini yoqdi. Ko'rpachaga cho'zildi. Etigi qo'njidan qamchini oldi-da, ohista-ohista etik qo'njiga urdi, ko'rpachaga urdi, devorga urdi.

Yotib yotolmadi, uxlab uxlolmadi.

Tag'in tashqariladi.

Bir qurbaqa sapchib-sapchib keldi. Derazadan to'kilmish nurda to'xtadi.

Nur, otamiz g'ashini keltirdi. Ichkarilab, chiroqni o'chirib keldi.

Tok vayishi ostida cho'k tushdi. Oyoqlarini chalishtirdi. Joylashib o'tirdi. Vayish ustuniga yag'rin berdi. Boshini-da ustunga qo'ydi.

Boshi uzra nazar soldi. Qop-qoraymish vayishga tikildi. Tikildi-tikildi, ko'zlari ilindi...

Xo'rozlar qichqirig'idan, buzoqlar ma'rashidan uyg'ondi.

Tobora yorishib kelmish osmonga qaradi. Mung'ayib-mung'ayib qaradi. G'aribona-g'aribona qaradi...

Otasi bor edi, otasiga suyanar edi. Otasi qazo qildi.

Ayoliga suyanib qoldi.

Onasi bor edi, onasiga suyanar edi. Onasi-da ketdi.

Tag'in ayoliga suyanib qoldi.

Endi, yolg'iz suyanchig'idan-da ajraldi. Yolg'iz yupanchidan-da ajraldi. Yolg'iz yupanchidan-da ajraldi. Yolg'iz panohidan-da ajraldi.

To'rt tarafi qibla bo'lib qoldi!

Endi... Manavi ustunga suyanib qoldi!

10

Otamiz otiga qaradi-yurdi.

Qo'ylar yemish dardida otamizga suykaldi.

Otamiz qo'ylarni turtib-turtib tashladi, jerkib-jerkib tashladi.

Otini egarladi, tashqari yetakladi.

Darvozani tashqaridan qulfladi. Egar qoshidan oldi, uzangiga oyoq ildi.

Ot shaxdam-shaxdam qadamladi.

Tong yellari hur-hur esdi.

Otamiz tegirmon oldidan yo'l oldi.

Tegirmon ostidan shovullab otilmish suv yo'lni ko'ndalang kesib oqdi.

Otamiz kechuvda jilovni bo'sh qo'ydi.

Ot bosh ko'tarmay-bosh ko'tarmay suv ichdi.

Shunda:

— Assalomu alaykum, Qoplon aka! — demish ovoz keldi.

Ovoz qayoqdan keldi, suv shovullashida bilib bo'lmadi.

— Men bu yoqdaman, misol uchun! — dedi ovoz.

Otamiz tegirmon supasida turmish Yo'ldosh qorovulni ko'rdi.

Qorovul bel bog'idan qo'shqo'llab ushladi. Kulib-kulib qarab turdi.

— Tegirmonga keldingizmi, misol uchun? — dedi.

Otamiz nima deyishini bilmadi.

— Shunday, shunday... — deya bosh irg'a- di.

Yo'ldosh qorovul tap etib supadan tushdi. Otamiz bilan ko'rishib-so'rashdi.

— Bug'doyingizni qaysi burchakka qo'yib edingiz, misol uchun? — dedi.

— Nima edi?

— Bug'doyingizni ichkaridan topib olaman-da, tegirmonga solaman, misol uchun.

Tushgacha tegirmondan chiqadi. Tushda kelib otga ortib keta berasiz, misol uchun.

— Yo'q...

— Yo'g'i bo'ptimi, misol uchun. Bog'qorovul bo'la turib, tushgachayin o'tira berasizmi? Uzumlaringizni chumchuq yeb ketadi, misol uchun! Mana biz o'tirsak, bo'la beradi. Biz makkajo'xori qorovuli. Makkajo'xorini it yeydimi, misol uchun...

Otamiz xo'rsindi. Tevarakka alangladi. Yo'l bo'yi simyog'och simlarida tizilib turmish qaldirg'ochlarga tikildi.

Yo'ldosh qorovul, otamiz istihola qilayapti, deya o'yladi. Tag'in gapga tushdi.

— Navbatda turganlar janjal qiladi, deb o'ylayapsizmi, misol uchun? Chin, tegirmon navbati bilan, deydilar, misol uchun. Lekin men tegirmonchi bilan gapirishaman-da. Shunday-shunday, deyman-da, misol uchun...

Otamiz qamchi sopi bilan qaldirg'ochli simlarga ishora qildi.

— Shu simlarda tok bor-a? — dedi.

— Ha, tok bor, misol uchun.

— Unda, nimaga qaldirg'ochlarni tok urmaydi?

— Shuni bilmadim-a, misol uchun. Chopib borib, Nikolay montyordan bilib kelayinmi, misol uchun?

Ot suvdan bosh ko'tardi.

Otamiz otni tizzalari bilan niqtab haydadi.

Ot suv sachratib-suv sachratib kechuvdan o'tdi.

Otamiz yo'lida davom etdi.

Yo'ldosh qorovul otamiz ketidan qarab qoldi.

11

Otamiz tegirmondan olisladi.

Tonggi havodan badanlari junjikdi. Cho'poni o'ngirlari yonlariga yoyildi.

Bor vujudi bilan, bor tani bilan... qo'msash qo'shig'ini aytdi...

Ulkan tol tevaragini bir aylanib oyoq ildi. Yerga tushdi. Otini tol tanasiga boyladi.

Yelkasidan nafas oldi. Badanlari qizidi. Yoqalarini ochdi.

Azim yong'oq ostiga bordi. Yong'oq tanasiga suyanib o'tirdi...

12

Poyida buloq suvlari tiniq oqdi, sokin oqdi.

Po'st tashlamish yong'oqlar buloqqa cho'lp-cho'lp tushdi. Buloqda qalqib-qalqib oqdi...

Otamiz buloqdan hovuchlab-hovuchlab oldi. Og'zini chaydi. Yuziga sepdi. o'zini sovutdi.

Buloq bo'yidagi kiyik o'tlarga termilib o'tirdi-o'tirdi... Eslash qo'shig'ini aytdi...

13

«...Zardoli bargi misol qayrilma oy, bulutsiz oqshom osmonida havolandi.

Oqshom tag'in-da oppoq, tag'in-da nafis bo'ldi.

Qovjirab yotmish qiyoq o'tlar shamolda chayqaldi. Shamolda ayqashdi, ajib tovush berdi.

Barglar shitir-shitir etdi.

Pishib me'yoridan o'tib ketmish zardolilar yerga tap-tap tushdi.

Oqshomdan zardoli hidi anqidi.

U, Oymomo sochini ushladi...

Oymomo ro'moli chetidan o'pkalanib-o'pkalanib qaradi...»

14

Eslash qo'shig'i avj oldi:

— Ha-a-ay...

Otamiz otlandi. Adirga yo'l oldi.

Adir g'uj-g'uj daraxt bo'ldi. Zardoli, olma, jiyda, yong'oq, do'lana... bo'ldi. Ularni tabiat ekdi, tabiat ko'kartirdi. Shu bois, oti yovvoyi olma bo'ldi, yovvoyi yong'oq bo'ldi.

Bu yil daraxt barglari uchi sariq-sariq bo'ldi. Demak, qish kech keladi. Bordi-yu, barglar ostidan sarg'ayib boshlasa, qish erta keladi.

Otamiz ot jilovini o'z holiga qo'ydi.

Yer sinchiklab-yer sinchiklab qaradi...

Shu yerlarda... Xuddi shu yerlarda bir so'qmoq bo'lar edi. So'qmoq bog' tarafidan...

Oymomo ishdan qaytar edi. Otamiz xuddi shu yerda Oymomo yo'lini poylar edi...

Bu, ko'rishuv qo'shig'i bo'ldi!

Endi u so'qmoqlar yo'q...

So'qmoqlar ko'milib ketdi. Izsiz, nom-nishonsiz ko'milib ketdi...

15

Bir kaltakesak xazonlarni shitirlatib-shitirlatib chopdi.

Ot seskanib oyoq ildi. Qulog'ini ding qildi.

Otamiz jilovni orqaga burdi.

Ot o'zi yurmish egri so'qmoqdan yuraman, dedi.

Ammo otamiz otni tikkasiga soldi.

Yo'lda yo'ng'ichqapoya keldi, ariq keldi, o'r-chuqur keldi. Ot baridan sapchib o'tdi, baridan irg'ib o'tdi.

Ko'rishuv qo'shig'i poyonladi.

Qo'shiq yovvoyi daraxtlar ostida qoldi. Nom-nishonsiz so'qmoqlarda qoldi...

16

Otamiz Sayrak adirda jilov tortdi. Egar qoshiga jilov ildi.

Ot bo'yni ko'zoynak ilon misol gajak-gajak bo'ldi.

Ot pishqirdi. Old tuyoqlari bilan tars-tars yer tepdi.

Otamiz, qamchi sopi bilan telpagini ketiga surdi. Qamchili qo'lini soniga tiradi.

Yelkadan nafas oldi. Qirinib yo'taldi. Qo'shiq ayta berib qaqrab qolmish tomog'ini namladi.

Nazarini bog'larga berdi...

17

Shu ko'yi o'tirdi-o'tirdi... o'zining so'nggi... eng so'nggi qo'shig'ini boshladi...

Bu, xayrlashuv qo'shig'i bo'ldi, alvido qo'shig'i bo'ldi!

Tonglar bepoyondir, bepoyon! Olis-olis ufqlarda tong. Bobotog' cho'qqilarida tong.

Dagraz suv ombori uzra tong. Qishloq uzra tong. Bog'larda tong. Terak uchlarida,

barglarida tong. Gala-gala chumchuqlar parvozida tong. Ot yollarini o'ynamish sokin

yellarda tong. Kuylovchi soqolini silamish salqin sabolarda tong.
Qo'shiqda-da tong!

18

Sokin bog' uzra bir gala chumchuq o'ynadi.
Chumchuqlar turnaqator bo'lib tizildi. G'uj bo'ldi. Yoppasiga terak shoxlariga yopirildi.
Tag'in parvozlandi.
Jimjit terak qo'ynida parr etmish ko'r ovoz keldi.
Bir to'rg'ay havolanib-havolanib o'ynadi. O'z o'yinidan, tong havosidan mast bo'lib sayradi.
Bir joyda muallaq turdi. Chalqancha yotdi. Quyiga sho'ng'idi. Tag'in yuqoriladi.
Ko'kka to'sh berdi. Joyida qotib qoldi. Tag'in to'lqindayin-to'lqindayin parvozlandi...
Alvido qo'shig'i avjida bo'ldi!

19

Kun, tongni yoqib yubordi.
Olamdan oppoq parda ko'tarildi.
Bobotog' cho'qqisida turmish dum-dumaloq kun, teraklar uchini chalib ketdi.
Bir terak shoxida chumchuqlar zorlanib-zorlanib chirqilladi.
Chumchuqlar ilon ko'rsa, ana shunday zorlanib chirqillaydi...
Alvido qo'shig'i qiyomda bo'ldi:
— Lalaylam, la-a-am!...
Bebosh sabolar terak barglarini chappa-chappa qayirdi.
Fotmachumchuqlar shoxma-shox likilladi.

20

Qishloq tarafdin kelmish so'qmoqda otliqlar, eshakililar ko'rindi, piyodalar ko'rindi.
Birov uloviga savat osib oldi, birov qo'ltig'iga savat qisib oldi.
Dehqonlar uzum uzishga kela berdi.

21

Brigadir otini yo'ng'ichqapoya girdiga boyladi.
Terakzor yonlab yurdi. Chumchuqlar zorlanmish terak oldiga bordi.
Enkayib-enkayib qaradi. Birdan... iziga qarab-qarab qochdi.
Brigadir qo'lini qoshi ustiga qo'yib qaradi.
— Hoy, Qoplon aka! — dedi. — Belni olib choping! Anavi terakda bir darranda o'ralib yotibdi!

22

Otamiz alvido qo'shig'ini bekam-u ko'st aytdi.
Umrida ilk bor... ilk bor, qo'shig'ida so'z ishlatdi.
Qo'shiq qiyomida ko'nglidan bir so'z otilib chiqdi:
— ...Ku-u-uyga-a-ay!..
Otamiz alvido qo'shig'ini bog'lar oralab bo'linmish mehnatkashlarga qarab aytdi.
Mehnatkashlarni qo'shiq bilan kuzatdi.
Mehnatkashlar ishlariga qo'shiqli bo'lib ketdi!

23

So'qmoqda bir qizil kiyim ko'rindi.
Boshida doka ro'moli bo'ldi. Qo'lida savatcha bo'ldi.
Odimlari vazmin-vazmin bo'ldi.
Bu, asl qo'shiqning o'zi bo'ldi!
Asl qo'shiq turganda muxammas qo'shiqqa yo'l bo'lsin! Asl qo'shiqqa taraf yo'q!
Qo'shiq beixtiyor adirdan enib boshladi.

24

Brigadir, qo'li qoshi ustidaligicha qoldi.

25

Ot, asl qo'shiq oldini oldi.
Asl qo'shiq chapdan yo'l oldi.
Ot, asl qo'shiq oldini oldi.
Asl qo'shiq o'ngdan yo'l oldi.
Ot, tag'in oldinni oldi.
Asl qo'shiq nima qilishini bilmadi. Yerga qarab qoldi.
Shunda, qo'shiq otdan tushdi. Ot bo'yniga qo'lini qo'ydi. Olis turdi.
Asl qo'shiq ro'moli yerllarda hilpirab-hilpirab turdi.
Qo'shiq, asl qo'shiq qo'lidan savatchani oldi. Egar qoshiga ildi. Bir qo'li bilan ot jilovidan ushladi. Bir qo'li bilan asl qo'shiq ro'molidan ushladi.
Ohista-ohista qishloqqa yo'l oldilar.
Qo'shiqlar yuzma-yuz bo'lib, nimalarni gapirishdilar?
Qo'shiqlar yig'lab-yig'lab, mana bunday gapirishdilar:
— Umringizni olmayin dedim, bovasi, yolg'iz o'g'ilsiz...
— Shu gapingga noma'qulning nonini yebsan, momosi. Senga kelgan dardga o'zim ko'ndalang, momosi...

26

Brigadir olislik qildi.
Shu boisdan eshitmadi.
Ammo barini ko'rib-bilib turdi.
— Ha, kuchingdan, bizning qorovul! — deya jilmaydi.

VI

Oy suzilib-suzilib boqdi.
Bobomiz ozg'in panjalarini havoda ochib yumdilar.
— Esingdami, momosi, — dedilar. — O'shanda-da oy yorug' edi, yop-yorug' edi...
Bobomiz kaftlari bilan qovjirab-qovjirab yotmish xaslarni paypasladilar.
— Men otni jildirib kelayin, momosi, — dedilar.— Sen o'tirib tur. Qo'rqmaysanmi, o'zi?
Bobomiz adirdan endilar. Ariqdan hatladilar. Yo'ng'ichqapoya oralab yurdilar.
Ot quloqlarini dikkaytirdi. Ketiga tis bo'ldi.
Xo'jasini tanidi, bo'y berdi.

Bobomiz ot yollarini siladilar. Silab-silab erkalatdilar.

Ot qozig'ini sug'urdilar. Hali ot og'zi tegmagan yerga tepib-tepib qoqdilar. Jabdug'ini-da ot oldiga olib kelib qo'ydilar.

Bobomiz ana shu jabduqqa picha cho'nqaydilar. Oyoqlarini uzatib-uzatib o'tirdilar.

Kaftlari bilan yo'ng'ichqalarni siladilar. Kaftlarini yuzlariga surtdilar, burunlariga bosdilar. Kaftlarini to'yib-to'yib iskadilar.

Shunda... shunda, ariq yoqalab kelmish qoralarga ko'zlari tushdilar.

Yo'ng'ichqa isli kaftlari bilan soqollarini tutamlab-tutamlab qaradilar...

1

Necha-necha qizg'aldoqlar ochildi.

Barglari sochilib-sochilib ketdi.

— Do'xtir bizning ichimizga kirib chiqibdimi, momosi. Do'xtir ayta beradi-da! Ana, Jo'raqulni do'xtirlar odam bo'lmaydi, dedi. Bemorxonadan olib keting, dedi. Ana, yuribdi, otdaygina bo'lib!..

— Chin, bovasi chin.

— Bilasan, Hazrati Xizr suygan bandalariga yo'liqadilar. Menga yo'liqdilar, farzand beraman, dedilar. U kishi yuzimdan o'tolmaydi, momosi. Odamning yuzi issiq-da, momosi.

— Aytganlari kelsin, bovasi.

— Bo'g'irsoq, yog'li patir qil. Ertaga ishga olib boramiz. Arpaga o'roq tushar emish. Mehnat hayiti-da.

— Uff, ishning oxiriyam bormikin-a.

— Tirikchilik, momosi, tirikchilik. Odamning yuzi chidamaydi. Yana tag'in Hushvaqt hayallayapti. Hushvaqt o'rniga-da mehnat qilmasak bo'lmaydi. Odamlardan uyat.

Xushvaqt kelsin, o'zimiz bilamiz...

— Kattalar qo'yar.

— E, qo'ymay nima? Xushvaqtday ulimiz bo'ladi-da, kattalardan qo'rqamizmi? Birovi g'ing deb ko'rsin! Hay, ko'p javrama, ana ulimiz ishla-yapti, deymiz. Bor, yo'lingdan qolma, deymiz. Bari uyalib qoladi! Qola bersa, Xushvaqt ulimizni o'ylaydi. Chol-kampirga indamaylik, uli xafa bo'ladi, deydi. Ulimizning yuz-xotirini qiladi. Hali-hozir kimimizning yuz-xotirini qiladilar, momosi...

2

Necha-necha qovunlar pishdi.

Tarvuzlar tars yorildi.

Uzumlar mayiz bo'ldi.

— Eshitdingmi, momosi, Vaxshivorda birov yetmishida farzand ko'ribdi. Yana tag'in, o'g'il emish! Ana ko'rdingmi, erta-kechi bo'lmaydi. Sabr qilsang, g'o'radan holva bitadi. Sabrning tagi oltin, momosi.

— Aytganlari kelsin, bovasi.

— Aytganday, yana paxtani deyapti, momosi. «Hazorbog'» sovxoziiga yordamga boramiz ekan, o'n besh kunga.

— Ikkovimiz-da boramizmi?

— Yo'q, bir o'zim boraman, momosi. Brigadir o'zingiz borasiz, dedi. Biladi-da, bir o'zim ikki-uch kishining ishini qilishimni biladi-da, momosi.

- Biladi, brigadir biladi, bovasi.
— Brigadir, siz choyxonachi bo'lasiz, dedi. Men aytdim, choyxonachilik yarimjonlarning ishi, men paxta teraman, dedim.
— Unda, men nima qilayin, bovasi?
— Sen mol-hollarga qarab, uyda o'tir, momosi. Sening ulushingni-da, Xushvaqtning ulushini-da o'zim bajaraman. Xushvaqt kelsin, oyoqni uzatib yotganimiz bo'lsin, momosi.
— Aytganlari kelsin, bovasi.

3

Necha-necha barglar sarg'ayib xazon bo'ldi.

Qizlar kelin bo'ldi.

Bolalar kuyov bo'ldi.

Toylar ot bo'ldi.

— Hazrati Xizr lafzlaridan qaytmaydilar, momosi. Bordi-yu, qaytsalar, yodlaridan ko'tarilgan bo'ladi. Unda, tag'in eslariga solaman, momosi. Hazratim, bizning ulimiz nima bo'ldi, biz ulimiz yo'liga qarab o'tiribmiz, deyman. Qanday qilib aytasiz, deysanmi? Bilasanmi-yo'qmi, Hazrati Xizr odamga uch marta yo'liqadilar. Men, endi ikki bor yo'liqdim. Hali yana bir yo'liqishim bor. O'shanda aytaman-da, momosi. Ishonchim komilki, u kishi uzrlarini aytadilar-da, lafziga amal qiladilar...

— Aytganlari kelsin, bovasi...

4

Necha-necha qorlar yog'di.

Suv bo'lib-suv bo'lib oqdi.

— Men senga aytsam, momosi, Yaratganning o'zi beraman desa, qo'shqo'llab beradi. Sendan-mendan so'rab o'tirmaydi. Ma, ol, qulim, deydi. Mana ko'rasan, momosi...

— Aytganlari kelsin, bovasi...

5

Avji saraton bo'ldi.

Oftob lov-lov yondi.

Oftob olamni jingirtob-jingirtob qildi.

Oftobda suv qaynayin-suv qaynayin, dedi.

Shunday kunda ramazon keldi.

El ro'za tutishini-da bilmadi, ro'za tutmasini-da bilmadi. Ro'za tutayin dedi, kun ko'z ochirmadi, kun nafas oldirmadi. Ro'za tutmayin dedi, mo'min-musulmon uchun ro'za qarz-da bo'ldi, farz-da bo'ldi.

Otamiz bilan onamiz o'ylab-da o'tirmadi. Kun oftob tugul, olov purkasada, ro'za tutarman bo'ldi.

Boisi, el-yurt oldida o'zlarini qarzdor bildi, el-yurt oldida o'zlarini aybdor bildi...

Qola bersa, otamiz bir umidi Laylat ul-Qadr bo'ldi...

6

Emishki, yil, melodiy olti yuz o'ninchi yil bo'ldi. Oy, Ramazon oy bo'ldi.

Oллоhi taoloning Jabroil otli bir farishtasi bo'ldilar. Oллоhi taolo ana shu farishtasini huzurlariga chaqirdilar. Jabroil farishtasidan Muhammad alayhissalomimizga vahiy yubordilar.

Bu amal Qur'oni karim oyatlari yoddan aytila boshlamish ilk kechada sodir bo'ldi. Ollohi taolo ana shu tariqa-ana shu tariqa, Muhammad payg'ambarimizga vahiy yo'llay-vahiy yo'llay berdilar.

Melodiy olti yuz o'ttiz ikkinchi yilgachayin ana shundayin vahiy yo'llab turdilar.

Emishki, Qur'oni karim ana shunday bino bo'ldi!

Shu boisdan Ramazon muqaddas oy bo'ldi.

Qur'oni karimday mo'tabar ham tabarruk kitob bino bo'ldi, muqaddas bo'ladi-da!

Shu boisdan Ramazonda mo'min-musulmonlar ro'za tutdi.

Oydin bo'ldikim, Laylat ul-Qadr ollohi taolo Muhammad rasulullohimiz uchun yaratmish kecha bo'ldi.

Arabcha «layl» so'zi o'zbekcha «kecha» demakdir. Arabcha «qadr», o'zbekcha «taqdir» demakdir.

Oydin bo'ldikim, Laylat ul-Qadr, «taqdir hal bo'lajak kecha» demakdir.

Jumlayi mo'minlarga ayonkim, yillar hisob-kitobi Quyosh Yer girdida aylanmish davriga qarab sanaladi. Shunga binoan har kelajak yangi yil eski yilga nisbatan o'n kun-o'n kun oldin keladi.

Ramazon hijriy-qamariy yillar to'qqizinchi oyi bo'ladi.

Demak, Laylat ul-Qadr har yili bir vaqtda kelmaydi. Turli kechalarda keladi. Ramazon oyi oxirgi toq kechalarida keladi. Xususan, o'n yettinchi, o'n to'qqizinchi, yigirma birinchi, yigirma uchinchi kechalarda keladi. Ko'pincha, ramazonning yigirma yettinchisida keladi. Laylatul-Qadr kelajak kecha mo'min-musulmonlar nimaniki tilasalar, tilaklari bajo bo'ladi. Orzu-umidlari ushaladi.

7

Otamiz-da, onamiz-da, Laylat ul-Qadrni... ulug' bir zot, deya o'yladi!

— Laylatul-Qadr har bandasinikiga-da kela bermaydi, momosi, — dedi otamiz. — U kishi o'z suygan bandalarnikiga keladi. Kimda-kim bus-butun ro'za tutsa, ana shu bandasinikiga qadam ranjida qiladi.

Otamiz ramazon kechalarini sanab ro'za tutdi.

Necha-necha kechalar bedor o'tdi.

Otamiz ko'z ilmayajak kechalar bo'ldi.

Onamiz kiprik qoqqamayajak kechalar bo'ldi.

O'zlari to'shakda bo'ldi, bor vujudlari tashqirida bo'ldi. Quloqlari ding bo'ldi.

Laylatul-Qadrni cho'chitib yubormasinlar uchun yo'talmay yotdi. Ohista-ohista gapirishdi.

Tiq etmish tovush chiqarishmadi.

Eshiklar bilan derazalarni lang-lang ochib qo'ydilar...

Ramazon-da oxirladi.

Mo'min-musulmonlar ro'zalarini ochdi.

Ramazon hayiti bo'ldi.

Onamiz chayindi-tarandi, o'ziga oro berdi. Haytlik liboslarini kiydi.

Qabrison yo'l oldi.

Ota-onasi boshiga bordi. Ota-onasi qabriga chiroq yoqdi: paxta tolasini eshit-eshib, pilik qildi. Zig'ir moyga belab oldi. Cho'p uchiga o'radi. Cho'pni qabr bag'riga qadadi. Gugurt bilan pilik uchini yoqdi.

Pilik uchi lip-lip yondi.

Onamiz lip-lip yonmish pilikka termuldi...

Onamiz onasi rahmatlikni yodladi, onamiz otasi rahmatlikni yodladi.

Yodlab-yodlab yig'ladi...

Onamiz ota-onasi boshidan qaytarda duch kelmish yetim-esirni qutladi.

— Hayitingiz qulluq bo'lsin! — dedi.

Yetim-yesirlarga bir so'm-bir so'mdan hayitlik berdi.

Otamiz-da ozoda kiyimlarini kiydi. Jiynoq bo'lajak hovuz bo'yiga yo'l oldi.

Yo'lida uchramish mo'min-musulmonlarni qutladi, beva-bechoralarni qutladi.

— Hayitingiz qulluq bo'lsin! — dedi.

Beva-bechoralar qo'liga uch so'm-uch so'mdan hayitlik berdi.

Otamiz beva-bechoralar duosini oldi.

Bekatlarda o'tirmish xokisor bandalarni qutladi, uch so'm-uch so'mdan hayitlik berdi.

Otamiz xokisorlar duosini oldi.

Hovuz bo'yida g'uj bo'lib turmish bolalarni ko'rdi. Bolalar nisholda tevaragida uymalandi.

Bildi, bolalarning tangasi yo'q, bo'lsa, nisholda olib yeyar edi.

Otamiz bolalarga bitta-bittadan nisholda olib berdi.

Bolalar nisholda yalay-yalay tarqaldi, otamizga qaray-qaray tarqaldi.

Otamiz bolalar duosini oldi.

Yo'l-yo'lakay hamsoya-qo'llarni hayit bilan muborakbod etib keldi.

— Laylatul-Qadr kelaman desa, Ramazon deb o'tirmay, kela beradi, momosi... — dedi otamiz.

— Aytganlari kelsin, bovasi... — dedi onamiz.

8

Onamiz to'lishib-to'lishib qoldi.

Yonoqlarida sepkil toshib-sepkil toshib qoldi.

— Oymomoning bo'yida bo'пти, ko'z tegmasin.

— Yaratganning o'zi nolasini eshitibdi, kech bo'lsayam beribdi.

— Farzandning erta-kechi bo'ladimi.

— Ishqilib, eson-omon qutulib olsin.

Onamizni ko'rmishlar ana shunday dedilar!

Aslida... unday emas!

Ayol zoti chinakam farzand dog'ida kuysa... farzandni qalban orzu qilsa... xuddi bo'yida bo'lmishday to'lishadi! Ayol ruhiyati shunday, ayol tani shunday, ayol qalbi shunday!

Tabiat ayolni farzand uchun yaratadi.

Farzand — ayol baxti bo'ladi, shon-sharafi bo'ladi, yuz-xotiri bo'ladi!

Ona — ayol zoti uchun oliydan-oliy martaba bo'ladi!

9

Onamiz dardi ichida bo'ldi. Birovga sir bermadi.

O'tirdi-o'tirdi, Robiya hamsoyasinikiga o'tdi.

Hamsoyasi ayvonda o'g'lini osmonga otib o'ynadi. Har otishida go'dak qiyqirib-qiyqirib kuldi.

Onamiz ko'zi tandirga qiya tashib yurmish qizda bo'ldi. Ana, o'sha yig'loqi chaqaloq, ana! Do'pposday qiz bo'ldi!

Onamiz qizga tikildi-tikildi, ich-ichida shunday dedi:

«Big'-big' qilmaganingda... qizimning otini bilib olar edim...».

Hamsoyasi go'dagini beshikka beladi. O'g'li tilidan aytdi:

— Ay momo, meni tebratib turing, enam non yopib kelsin. Katta bo'lsam, men ham qizingizning beshigini tebrataman.

— Aytganing kelsin... — dedi onamiz.

Hamsoyasi tandirga qarab ketdi.

Onamiz beshik tebratdi.

Chaqaloq onamizga qarab-qarab keldi.

Onamiz-da kuldi.

— Ha, kulishni-da bilasanmi? Kulishni-ya? — iyak silkidi, — Kul, kula ber!..

Chaqaloq mimit qo'llarini shunday peshonasida osilmish tumorga uzatib-uzatib kuldi.

Og'zida bitta-da tishi bo'lmadi!

Onamiz beshikka engashdi. Shunda... shunda, dimog'i go'dak isini tuydi...

Onamiz umrida gullar, barglar isidan bahra oldi. Turfa ko'katlar, taomlar isidan bahra oldi. To'yib-to'yib iskadi.

Ammo... go'dak isidan tarovatlisini ko'rmadi, go'dak isidan hayotbaxshini ko'rmadi!

Ay, go'dak islari, go'dak islari-ay!..

Go'dak ko'zlari ilinib-ilinib ketdi. Momomiz ko'zlarini yumib, beixtiyor dimog'ida alla aytdi:

Alla-alla, ahdi bor-a, alla-yo, alla-yo,

Uyquning ham vaqti bor-a, alla-yo, alla-yo,

Alla aytgan enangni-yo, alla-yo, alla-yo,

Qop-qoraygan baxti bor-a, alla-yo, alla-yo.

Allada Sherobod dashtlariday anqillab yotmish ko'ngil nolasi bo'ldi.

Ko'ngil dardi bo'ldi, armoni bo'ldi.

Ko'ngil fojiasi bo'ldi!..

Dasht-u dalada uzum, alla-yo, alla-yo,

Uzganimni kim bilar-a, alla-yo, alla-yo

Hasratu armon bilan, alla-yo, alla-yo,

Jon berganimni kim bilar-a alla-yo, alla-yo...

Onamiz ko'kraklari uchida igna sanchilmishday- yigna sanchilmishday bo'ldi.

Onamiz kafti bilan ko'kraklarini siladi. Siladi-siladi, birdan... chap ko'kragini changalladi.

Changalladi-changalladi... Chayqaldi-chayqaldi... Ketiga shilq etib tushdi...

Onamiz ko'kragiga... sut keldi.

10

— Hamsoya, so'rab edingiz, keldilar, ko'zingizni oching.

Onamiz ko'zlarini ochdilar...

Otamizga termuldilar. Za'faron yuzlari yorishdilar. So'niq ko'zlari xiyol oydinlashdilar.

Ma'yus tabassum berdilar.

Barmoqlarini qimirlatib-qimirlatib, otamiz qo'lini izladilar.

Otamiz titramish qo'lini kaftlari orasiga oldilar.

Onamiz yuzlari tag'in-da yorishdi. Otamiz kaftlarini his etdilar-da!

Onamiz ko'zlarini yumib-ochdilar, yumib-ochdilar...

Otamiz sokin o'tira berdilar.

Shunda, ayollardan birovi otamizni turtdi.

Otamiz turtmish ayolga qaradilar. Ana shundagina nima gapligini tushundilar...

Ko'ngillari orziqib-orziqib ketdilar...

Otamiz, onamiz yuzlariga egildilar.

— Momosi, mendan rozi bo'l, momosi... — dedilar. — Ko'zingni och, momosi, mendan rozi bo'l...

Onamiz tag'in ko'zlarini yumib-ochdilar, yumib ochdilar... Bilinar-bilinmas bosh qimirlatdilar...

Otamiz o'kirib yubordilar...

11

Ayollar ovoz berdilar:

— Voy, hamsoyam-e, hamsoyam-e!..

Onamiz bir kecha mehmon bo'ldilar. Bir uy ayollar qurshovida yotdilar.

Ichkarida ayollar onamiz tevaragida halqa bo'lib sadr tushdi.

Tashqarida erkaklar uy tevaragini aylanib-aylanib yig'ladi. Aytib-aytib yig'ladi:

— Xolamov-v, xolamov-v!..

— Opamov-v, opamov-v!..

— Ammomovv-v, ammomov-v!..

Chor tarafga chopar ketdi.

Chopar qishloq ko'chalari bo'ylab jar soldi:

— Xaloyiq, barchangiz Qoplon qorovulnikiga janozaga! Bu hammaning boshida bor savdo, xaloyiq!..

12

Odamlar oqib-oqib kela berdi.

Uy odamlar qurshovida qoldi.

Odamlar onamizni yodladilar,

— Bechorani ellikni qariblagan ayol deb bo'lmas edi.

— Ikki yuzi qip-qizil anorday edi.

— So'ramoqdan ayb yo'q, bechora nechada ketibdi?

— Qirq sakkizda, deyishayapti.

— Shunday, ellikni qariblab boribdi.

— Endi, ellikda deb duo oladi-da?

— Shunday-shunday, ellikda deb duo beriladi.

— O'zi, bemorxonada deyishib edi-ku?

— Do'xtir, olib ketinglar, odam bo'lmaydi, debdi...

13

Yosh-yalanglar momomlab-momomlab yig'ladi:

Osmondagi qirq yulduz

Qiyalab ketadi botgani,

Voy momom-ov, momom-ovv!

Men momomni bir o'payin,

Qiyomat ketadi yotgani,

Voy momom-ov, momom-ovv!

Yoshi qaytishlar onamlab-onamlab yig'ladi:

Hovlimizning tolini

Tobut bo'lsin, debmidik

Voy enam-ovv, enam-ovv!..

14

Uvol-savobchi ayollar uylarni bir-bir qaradi. Uylarda to'shalmish gilamlarni ko'tarib-ko'tarib ko'rdi.

Bir uy osti taxtasiz yer bo'ldi.

Ayollar ana shu taxtasiz uy gilamini yig'ib oldi. Uy o'rtasiga bo'yra to'shadi. Ikki obtova suv olib keldi.

Ayollar onamizni kaftlarida olib keldi. Ana shu bo'yra uzra yotqizdi.

Uvolchi ayol obtovada suv quydi, savobchi ayol...

Onamizni yuvdi! Boshdan adoq yuvdi. Silab-siypab yuvdi...

Ayollar onamizni oppoq surpga o'rab-o'rab oldi. Kaftlarida tobutga yotqizdi.

Onamiz so'nggi manzillariga... so'nggi manzillariga pok-pokizagina bo'lib jo'nadilar.

15

Tobutga-da oppoq surp yopildi.

Bu, yoshini yashab o'tdi, alomati bo'ldi.

El tobut poyida... onamiz poyida tizilib-tizilib janoza o'qidi.

Tobut... onamiz el kaftida qalqib-qalqib jo'nadi.

El tobutga... onamizga talpindi. Tobutni... onamizni kaftida ko'tarib borish niyatida bo'ldi. Aqalli qo'lini tekkizib borish payida bo'ldi.

El tobut ketidan... onamiz ketidan qabriston bordi.

16

Onamiz lahadga qo'yildi.

Mozorga tuproq tortildi. Tuproqqa chim bosildi.

Odam boshi bir so'mdan isgot berildi.

Bir dastro'moldan oq yirtish berildi.

Domla qabr boshida qiroat bilan-qiroat bilan Qur'on o'qidi:

— Auzu billahi minash, shaytonir-rojim. Bismillahir-rohmanir-rohim! Tabarokallazi biyadihil mulku va huva ala kulli shayin qodir. Allazi xolaqol mavta val hayata liyabluvakum ayyukum ahsanu amala. Va huval azizul-g'ofur allazi xolaqo sab'a samavatin tibaqo. Ma taro fi holqirroxxmani min tafavut. Farji'il basaro hal taro min futur. Summar jiil basar. Karrotayni yanqolib ilaykal basaru xo siav va huva xasir. (Toshbo'ron qilingan shaytondan Ollohning panohiga sig'inaman. Behad rahmli, nihoyatda mehribon Olloh nomi bilan! Egalik qo'lida bo'lmish zot ulug' bo'ldi. Va u har narsaga qodir. Ul zotiki yaratdi hayotni va mamotni. Imtixon qilish uchun qaysinisi amal jihatdan yaxshiroq. Va u g'olib mag'firotlik, qaysiki yaratdi yetti osmon tabaqasini. Ko'rmaysan Olloh yaratishida biror kamchilik. Tikkin ko'zingni. Ko'rasanmi biror yoriq. So'ngra tikkin ko'zingni qayta-qayta. Qaytadi ko'zing senga noumid bo'lib va tolib).

Yuzlarga fotiha surtildi.

Tuproqdan yaralmish onamiz, tag'in tuproq bo'lib ketdilar!

VII

Qoralar ariq yoqalab-ariq yoqalab kela berdi.

— Ketganga o'xshaydilar, ko'rinmayaptilar.

— Yo'q, hali ketmaganlar. Yonboshlab yotgan bo'lsalar kerak.

Ma'shuq ovoz bobomizga tanish tuyuldi. E'tibor bilan eshitdilar.

— Manavi yerga o'tiraylik.

— Sabr, qil, qo'lro'mol bilan o'tlarni artib tashlayin, ana, endi o'tir.

— Uh, pidananing isini. Yulmang, bizdan keyin ham keladiganlar bor. Isini kaftimda olib beraman. Mana, iskang.

— Yo'q, qonmadim. Uchlarini silkib yubor.

Bobomiz hayrat bilan yoqa ushladilar... «Yo, tavba, ma'shuq ovoz hamsoyasi

Mengto'raning qizi bo'ldi. U buyoqda nima qilib yuribdi? Yo... Yo'g'-e! U hali go'dak-ku.

Darrov-a? Aytib bo'lmaydi, qiz bola shayton bo'ladi. Uyoqdan buyoqqa qaraguncha bo'y beradi»...

Oshiq ovoz bobomizni haminqadar hayron qoldirdi.

Oshiq ovoz momomiz, akasining o'g'li bo'ldi...

Jimjitlik bo'ldi. Ma'yus kulgi bo'ldi.

— She'r o'qib berayinmi? Yaqinda yodlab oldim. Qara, eshit:

Yorishmoqda olis chek ham,

Tong fusunkor, suluv biram.

G'azal yanglig' jarangdor dam,

Yangroq havo esingdami?

Sukunat bo'ldi. Qo'lingiz muncha qattiq, demish ovoz bo'ldi. Ovoz erkali bo'ldi. Ginadan ko'ra, minnatdorlikka moyil bo'ldi.

Boshlanar to'rg'aylar kuyi,

Tabiatning tonggi to'yi,

Yorug' ro'yo esingdami?

Bobomiz beixtiyor bosh irg'adilar. Oydin rangi, ko'k yo'ng'ichqa bo'yi, baytdan kayflari chog' bo'ldi.

— Qara, tag'in bir she'r o'qib berayin.

Baytlar g'amza bilan o'qildi.

Xayollari, o'ylari qo'ynidagi bobomiz, xushvaqtliklari, ruhiy hayitlari qo'ynidagi bobomiz baytlarni eshitmadilar. Adir betidagi qop-qora yong'oqqa termildilar. Yuksaklanib ketmish Vaxshivor qirlariga, Keragotog' cho'qqilari bag'rida elas-elas oqarib ko'rinmish oppoq qorga tikildilar.

Baytlarning so'nggi misrasini eshitdilar.

Bobolarim birin-ketin suyak surib o'tgan yer.

Momolarim sochlarini qirqta o'rib o'tgan yer.

Yuzlarida, ko'ngillarida yorug' tabassum o'ynadilar.

— Hay-hay-hay... — deya pichirladilar.

— Bunday bemahalda qolib ketmasdilar-ku? — dedi oshiq.

— Ketgilari kelmayapti shekilli, — dedi ma'shuq.
— Ko'ngillari buzilib o'tirgandir.
— Kechroq enam, bobongning mol-hollariga qarayin deb, darichadan qaytib keldi. O'zlari qarayotgan ekanlar, vayron ko'ngillarini batar vayron qilmayin deb bormadim, dedi.
— Otam, har oqshom momongnikiga borib molholga qara, dedi.
— Oqshomlari borsak, bir-birimizga gap qo'shmaymiz, maylimi? Bo'lmasa bilib qoladilar.
— mayli.
— Qorong'ilatib adir aylanamiz...
— Momomiz qazo qilganidan buyon televizor, radio qo'ymaymiz.
— Biz ham qo'ymaymiz.
— Enam qora kiyib yuribdi.
— Mening otam bir kuni yangiroq kiyimini kiyib shaharga bormoqchi bo'lib edi, enam urishdi, odammisiz o'zi, dedi. Otam farosatsizligidan o'zini koyib, yana qora kiydi.
— Biz ham qora kiyimlarimizni kiyib yuribmiz.
— Enam taqinchoqlariniyam sandiqqa solib qo'ydi.
— Ukalarim oqshomlari ashula aytib o'ynardi, enam urishdi. Azalimiz, bovang eshitib qolsa nima degan odam bo'lamiz, dedi.
— Endi momomizning qirqi o'tguncha shunday bo'ladi.
— Bovamiz buyoqlarga kelib yurishimizniyam bilarmikinlar? — dedi ma'shuq.
— Bilmasalar kerak, — dedi oshiq.
— Momomizning vafoti kuni sen ham yig'ladingmi?
— Bo'lmasam-chi, uyni aylanib, momomlab yig'ladim.
— Men enamlab yig'ladim.
— Qara, ketibdilar.
— Yuring, Sayrak adirga endi biz chiqamiz...
Oshiq-ma'shuq qo'zg'oldi. Ariq yoqalab yurdi.
Bobomiz ko'ngillari yorishdi. To'lqinlandilar. O'tirishlarini-da, turishlarini-da bilmadilar.
Ketlariga xiyol chayqalib, ko'zlarini yumdilar. entikib-entikib nafas oldilar. Kiyimlari o'zlariga torlik qilayotganday bo'ldilar. Yoqalarini ko'tarib-ko'tarib, ko'kraklarini shamollatdilar.
Joylaridan avaylab turdilar. Etaklarini qoqdilar. O'tira berib qotib qolmish qaddilarini rostlash uchun bellariga qo'llarini tiradilar.
Adirlamish oshiq-ma'shuqlardan ko'z uzmadilar. Suqlanib-suqlanib qaradilar...
Beixtiyor... beixtiyor qishloqqa borajak so'qmoqdan yo'l soldilar...
— Momosi, men ularni ko'rdim... — dedilar. — Men senga aytib edim-u, Hazrati Xizr yuzimizdan o'tolmaydi deb!..
Bobomiz oyoq ildilar. Sayrak adirga qayrilib qaradilar.

*Bobolarim birin-ketin suyak surib o'tgan yer,
Momolarim sochlarini qirqta o'rib o'tgan yer...*

Bobomiz boshlarini egganlaricha turib qoldilar!
— Momosi, yur, ketamiz... — dedilar.
Bobomiz yo'llarida imillab, bir-bir bosib davom etdilar.
Shunda, Sayrak adirda... hassasi... qarilik hassasi qolib ketganini esladilar.
— Mayli, ularga qolsin... — deya qo'l siltadilar.
Boshlari g'uvillab, o'zlarini majolsiz his qildilar. Ko'z o'nglari g'imirladi.
Oydinlar to'lqinday chayqaldi. Oydinlar to'lqinday mavjlandi.
Bobomiz xasta qalblari o'rtandi, g'arib qalblari o'rtandi. Ko'zlari yoshga to'ldi. Ko'z

yoshlari oyday oppoq soqollariga sizib tushdi.

— Momosi, men ularni ko'rdim. Ular bayt aytdi, eshitayapsanmi, bayt!.. — dedilar.

Bobomiz ko'z oldilari oydinlandi. Tag'in Sayrak adirga qayrilib qaradilar.

Sayrak adirda ikkita qora qoldi.

Biri oshiq, biri ma'shuq bo'ldi.

Oshiq bilan ma'shuq bir ikkita bo'lib qoldi, bir bitta bo'lib qoldi...

Bobomiz jilmaydilar.

— Ana, bizning bolalarimiz! — dedilar. — Hazrati Xizr bovajonim, umringizdan baraka toping!..

Bobomizning jilmaymish yonoqlaridan betinim yoshlar sizdi.

Momomiz vafotidan keyin ko'z yoshlari qurib qolganday bo'lib edi. Qaylarda yotib edi, shashqator yoshlar?

Shashqator yoshlar bobomiz lablariga sizdi, iyaklariga sizdi.

Bobomiz ko'z yoshlarini yenglari bilan artib oldilar. Adirdan ko'z uzmadilar.

— Ana, bizning nevaralarimiz! — dedilar. — Qulluq, Hazrati Xizr bovajonim, qulluq!

Bobomiz ko'ngillaridan nimalardir toshib kela berdi.

Bu toshqinni qayg'u desak-da bo'ladi, xushvaqtlik desak-da bo'ladi.

Bobomiz ko'ngillaridan qayg'uli xushvaqtlik o'ksib-o'ksib kela berdi.

— Yur, ketdik, momosi, endi biz kelmaymiz... — dedilar.

Ko'zlari kulmish bobomiz, yuzlari kulmish bobomiz, yonoqlari kulmish bobomiz, lablari kulmish bobomiz tantana qildilar.

— Bu adirlar bizniki! — dedilar.

O'ksiklar zarbidan yelkalari silkina berdi.

— Bu oydinlar bizniki! — dedilar.

Ko'ngillari tinmayin o'ksimish bobomiz, yelkalari tinmayin silkinmish bobomiz so'nggi bor, so'nggi bor oyoq ildilar. Qomatlarini adl tutdilar.

Sayrak adir, adirda o'tirmish o'g'il-qizlariga tantana bilan qaradilar.

Bobolarim birin-ketin suyak surib o'tgan yer.

Momolarim sochlarini qirqta o'rib o'tgan yer.

Bobomiz so'qmoqdagi so'nggi qadamlarini bosa-bosa, oydindagi so'nggi so'zlarini ayta-ayta, yo'llarida davom etdilar:

— Endi ketsak mayli!..

1980.

Islom.uz ma'rifat markazidan olindi